

**ZEKERİYYAZÂDE YAHYA EFENDİ VE BOSTANZÂDE
MEHMED EFENDİ’NİN RUZNÂMÇELERİ IŞIĞINDA I.
AHMED DÖNEMİNDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ**

**PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ PROGRAMI**

ZÜMRÜT ASLAN

DANIŞMAN: PROF. DR. YASEMİN BEYAZIT

Ocak 2021

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
ZÜMRÜT ASLAN

ÖNSÖZ

Osmanlı ilmiye kurumları tarihi açısından mülâzemet sistemi çalışmaları hâlâ önemini korumaktadır. Bu nedenle tezde I. Ahmed dönemi mülâzemet sistemi konusuna odaklanılmıştır. I. Ahmed dönemi içerisinde yer alan dört kadiaskerlik dönemi kayıtları incelenerek sisteme ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Konunun seçimi, belgelere ulaşmadaki desteği ve değerlendirmeleri açısından danışmanım Prof. Dr. Yasemin Beyazıt'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu yola kendisinden aldığım destek ile çıkarak devam etmiş bulunmaktayım.

Tarih bir derya, Osmanlı tarihi o deryada bir kıyı ve ben de bu kıyının bir kenarında kumdan kale yapmaya çalışan bir çocuk gibiyim. Kovamdaki kumların suyunun ölçüsünü tutturabilmeme ve kumları birbine kenetleyebildiğim nisbette o kadar sağlam bir kale inşaa edebilirim. Ellerim küçük, gücüm sınırlı ve deniz dalgalı, kovama doldurabildiklerimden ve gücümün yettiği çabayla hazılamaya çalıştığım bu tezde psikolojik olarak, ailevî ve ekonomik açılardan her türlü manadaki desteğiyle yanımda olan ve ruznâmçelerin transkribinde yardımcı olan sevgili eşim Engin Aslan'a teşekkürlerim sonsuzdur. Çocuklarının eğitimine ömrünü adanmış olan babam Hasan Bostancı'ya bu vesile ile teşekkür ederim. Daha üç yaşında olmasına rağmen bana tezini bitireceksin anneciğim az kaldı diyerek motivasyon kaynağı olan oğlum Muhammed Furkan'a ve iki yaşındaki kızım İklil Meryem'e de teşekkür etmesem sanırım haksızlık olurdu.

ÖZET

ZEKERİYYAZÂDE YAHYA EFENDİ VE BOSTANZÂDE MEHMED EFENDİ’NİN RUZNÂMÇELERİ İŞİĞINDA I. AHMED DÖNEMİNDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ

ASLAN, Zümrüt
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Yeniçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
Ocak 2021
III Part+

Mülâzemet sistemi hakkındaki araştırmalara katkı sağlamak ve sistemdeki değişikliklerin analizini yapabilmek amacıyla I. Ahmed’in saltanat yıllarına ait dört dönemlik mülâzım ruznâmçeleri bu teze kaynak olarak seçilmiştir. 1013-1026 (1604/05-1617) dönemlerini kapsayan ve bu dönemlerde Rumeli Kadıaskerliği görevinde bulunmuş olan Zekerîyyâzâde Yahya Efendi ile Bostanzâde Mehmed Efendi’ye ait ruznâmçelerin transkripsiyon ve incelemesi yapılmıştır. Bunun sonucunda I. Ahmed döneminde mülâzemet sisteminin işleyişi, mülâzım verme yolları, mülâzım sayıları ve dönemin şartlarının mülâzemet sistemine olan etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde I. Ahmed’in tahta çıkışı, mülâzemet sisteminin tarihi ve işleyişinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Osmanlı Devleti’nde ilmiye sınıfının dâhil olduğu eğitim-öğretim faaliyetleri, o dönemdeki siyasi ve sosyal olaylar ile bunların mülâzemet sistemine etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dönemin şartlarının mülâzemet sistemine nasıl bir etki yaptığına dair mülâzım verme yollarının analizi yapılmıştır.

Üç bölümden oluşan tezin son kısmında I. Ahmed devrinde mülâzım veren ulemâya değinilmiştir. Osmanlı’daki ulemânın kavram ve özelliklerinin esasına, ulemânın statüsünün diğer devletlerinkinden nasıl bir farkla geliştiği anlatılmıştır. Son olarak ilmiye sınıfının en başında bulunan şeyhülislamdan en alt kademesindeki taşra müderrislerine kadar ulemânın durumu, mülâzemet sistemindeki önemi ve verdikleri mülâzımların sayı ve nitelikleri hakkında ulaşılan bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mülâzemet sistemi, I. Ahmed Dönemi, Mülâzım Ruznâmçesi, İlmiye Sınıfı, Ulemâ,

ABSTRACT

IN THE LIGHT OF THE RUZNAMES OF ZEKERİYYÂZÂDE YAHYA EFENDİ AND BOSTANZÂDE MEHMED EFENDİ THE SYSTEM OF MULAZAMAH IN THE AHMED I PERIOD

Aslan Zümrüt

M. A. Thesis

History

Early Modern History Programme

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT

January 2021

III Part+

In this study, in order to contribute to researches on the system of mulazamah and to analyse the changes in the system, the four-term mulazim ruznamces of the sultanate of Ahmed I were chosen as the main source. The transcription and examination of ruznamces belonging to Zekerriyyazade Yahya Efendi and Bostanzade Mehmed Efendi, who served as Rumelia Kadiasker between 1013-1026 (1604/05-1617), were conducted. As a result, during the period of Ahmed I, the ways of giving mulazim, the number of mulazim and the effect of the conditions on the system of mulazamah were tried to be examined.

In the first part, in the Ottoman Empire, the ascension of Ahmed I to the throne, the political and social effects on the system of mulazamah were tried to be evaluated educational activities, including ilmiye class, the history and functioning of the system of mulazamah were mentioned. In the second part effects of conditions of that period on the system and on the ways of giving mulazim is also analysed.

In the last part of the study, ulama who gave mulazim in the period of Ahmed I was mentioned. It is explained that the basis of the concepts and characteristics of the ulama in the Ottoman Empire and how the status of the ulama developed differently from that of other states. Finally, from the Sheikhulislam who is at the top of the ilmiye class to the provincial muderris at the lowest class, information about the status of the ulama, its importance in the system of mulazamah and the number and qualities of mulazims they give, are presented .

Keywords: , System of mulazamah, Ahmed I, Mulazim Ruznamces, ilmiye class, Ulama

**ZEKERİYYAZÂDE YAHYA EFENDİ VE BOSTANZÂDE
MEHMED EFENDİ’NİN RUZNÂMÇELERİ IŞIĞINDA I. AHMED
DÖNEMİNDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ**

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ	1
A. Konunun Takdimi	1
B. Literatür Değerlendirmesi	4
C. Kaynaklar	9

BİRİNCİ BÖLÜM

**I. AHMED DÖNEMİNDEKİ SİYASİ OLAYLAR VE KÜLTÜREL
GELİŞMELER**

1. 1. I. AHMED’İN TAHTA ÇIKIŞI VE VERASET SİSTEMİ.....	11
1.1.2. Padişah - Hanedan Mensupları ve Veraset Sisteminin Değiştirilmesi	13
1.2. I. AHMED DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI VE KÜLTÜREL GELİŞMELER .	14
1.2.1. Batı Cephesi: Habsburglar İle Yapılan Mücadeleler	14
1.2.2. Doğu Cephesi: İran ile Mücadeleler	16
1.2.3. Celâlî İsyanları.....	16
1.2.4. I. Ahmed Döneminin Kültürel Gelişmeleri.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

**OSMANLI DEVLETİ’NDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ
VE I. AHMED DÖNEMİ’NDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ**

2.1. OSMANLI’DA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ	23
2.2. MÜLÂZEMET SİSTEMİ	28
2.2.1. I. Ahmed Dönemi Mülâzemet Sistemi ve Mülâzemet Yolları.....	31
2.2.1.1. İadedden	39
2.2.1.2. Teşriften	41
2.2.1.2.1. Ulemânın Vazifeye Teşrifi	41
2.2.1.2.2. Ulemânın Tekâüd Teşrifi.....	42
2.2.1.2.3. Ulemânın Teşriften Mülâzım Vermesinin Diğer Yolları	43
2.2.1.3. Müstakilen.....	44
2.2.1.4. Fetva Eminliği.....	46
2.2.1.5. Tezkirecilik	48
2.2.1.6. Vefat.....	50
2.2.1.7. Nevbet	53
2.2.2. Mülâzımların Memleketleri	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİNDE ULEMÂ SINIFI VE I. AHMED
DÖNEMİNDE MÜLÂZİM VEREN ULEMÂ

3.1. OSMANLI DEVLETİNDE ULEMÂ SINIFI.....	57
3.2. I. AHMED DÖNEMİNDE MÜLÂZİM VEREN ULEMÂ.....	62
3.2.1. Şeyhülislamlar	64
3.2.1.1. Mustafa Efendi (Ebûlmeyamin).....	67
3.2.1.2. Sunullah Efendi.....	68
3.2.1.3. Hocaîade Mehmed Efendi	71
3.2.1.4. Esad Efendi	71
3.2.2. Hâce-i Sultânî	73
3.2.2.1. Mustafa Efendi.....	74
3.2.2.2. Ömer Efendi.....	74
3.2.3. Hünkâr İmamı.....	75
3.2.3.1. Mustafa Efendi.....	75
3.2.4. Kadiaskerler.....	76
3.2.4.1. Sultan I. Ahmed Dönemi Rumeli Kadiaskerleri	78
3.2.4.1.1. Zekerîyyâîade Yahya Efendi	79
3.2.4.1.2. Bostanzâde Mehmed Efendi	84
3.2.4.1.3. Damad Mehmed Efendi	85
3.2.4.1.4. Feyzullah Efendi (Kâfîade Feyzi)	87
3.2.4.1.5. Abdülazîz Efendi (Hâceîade)	87
3.2.4.1.6. Kethüda Mustafa Efendi	88
3.2.4.1.7. Taşköprîîade Kemaleddin Mehmed Efendi.....	89
3.2.4.2. I. Ahmed Dönemi Anadolu Kadiaskerleri	91
3.2.4.2.1. Ahîîade Hüseyin Efendi	92
3.2.4.2.2. Abdulganîîade Efendi (Nâdirî)	93
3.2.4.2.3. Karaçelebizâde Efendi	93
3.2.4.2.4. Rıdvan Efendi.....	94
3.2.4.2.5. Zeynelabidin Efendi	95
3.2.5. Hekimbaşılar	95
3.2.6. Kadılar	96
3.2.6.1. İstanbul Kadıları	100
3.2.6.1.1. Abdülcebbarzâde Dervîş Mehmed Efendi	100
3.2.6.1.2. Seyfîîade Vîhîhek Efendi	101
3.2.6.1.3. Azmîîade Efendi	101
3.2.6.1.4. Musli Efendi.....	102
3.2.6.1.5. Nihali Mehmed Efendi.....	102
3.2.6.2. I. Ahmed Dönemi'ndeki Diğer Önemli Kadılar	103
3.2.6.2.1. Salih Efendi (Hocaîade)	103
3.2.6.2.2. Vildanzâde Ahmed Efendi	104
3.2.6.2.3. Kuş Yahya Efendi	105
3.2.6.2.4. La'li Ahmed Efendi.....	106

3.2.6.2.5. Abdurrahman Efendi (Kara Abdurrahman)	106
3.2.6.2.6. Celeb Muslihiddin (Mustafa) Efendi	107
3.2.6.2.7. Bahsi Mehmed Efendi	107
3.2.6.2.8. Ali Beyzâde İbrahim Efendi	108
3.2.6.2.9. Nesimizâde Seyyid İbrahim Efendi	108
3.2.6.2.10. Çalıkzâde Abdurrahman Efendi	109
3.2.6.2.11. Recebzâde Efendi	109
3.2.6.2.12. Karaca Ahmed Efendi	109
3.2.6.2.13. Bâlî Efendi	110
3.2.6.2.14. Niksarizâde Efendi	110
3.2.6.2.15. Abdülkerim Efendi (Kerim Çelebi)	111
3.2.6.2.16. Hüsrevzâde Hüsrev Efendi	111
3.2.6.2.17. Helvacızâde Mehmed Efendi (Arifi)	112
3.2.6.2.18. Mehmed Sadık Efendi	112
3.2.6.2.19. Tursunzâde Abdullah Efendi (Feyzî)	113
3.2.6.2.20. Muslihiddin Efendi(Yok Yok)	113
3.2.6.2.21. Cafer Efendi	113
3.2.6.2.22. Seydîzâde Mehmed Efendi	114
3.2.6.2.23. Cüvani Efendi	114
3.2.6.2.24. Mehmed Efendi (Gümüş Ayak)	114
3.2.6.2.25. Mehmed Efendi	115
3.2.6.2.26. Bostanzâde Yahya Efendi	115
3.2.7. Müftüler	115
3.2.8. Nakîbül Eşrâflar	118
3.2.8.1. Yavuz Seyyid Mehmed Çelebi Efendi	118
3.2.8.2. Nâkibüleşrâf Emir Ali Efendi	119
3.2.9. Müderrisler	119
SONUÇ	134
KAYNAKLAR	138
ÖZGEÇMİŞ	147

KISALTMALAR

A.	Anadolu
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Edt.	Editör
Grf.	Grafik
Haz.	Hazırlayan
H.	Hicri
Hkm.	Hüküm
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MA	Bab-ı Meşihat Arşivi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
R.	Rumeli
RKR	Rumeli Kadiasker Ruznâmçesi
Sa.	Sayı
s.	Sayfa
TSMA	Topkapı Sarayı Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi
Yay.	Yayınları
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

A. Konunun Takdimi

Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, diyanet gibi alanlarda istihdam olunan medrese mezunu ulemânın ilmiye teşkilatına girişi mülâzemet sistemine dâhil olarak gerçekleştirilmekteydi. Mülâzemet sistemi tadrîs, kazâ ve iftâ alanlarında çeşitli yetkiler verilen ve sorumluluklar yüklenen ulemânın, Osmanlı Devleti'ndeki konumu ve fonksiyonu açısından çok önemli bir yer tutmaktadır¹.

Osmanlı toplumu ve devletinde ulemâ, devlet idaresinde etkin olan seyfiye ve kalemiyenin yanı sıra devletin önemli bir parçasını oluşturmaktadır². Ulemâ Divan-ı Humayûn'da da temsil edilmekteydi. Divanda görüşülen idarî işler veziriazam, arâzî işler nişancı, mâli işler defterdarlar tarafından yapılırken şer'-i ve hukukî işler ise kadıaskerler tarafından karara bağlanmaktaydı³.

Osmanlı Devleti'nin bürokratik işleyişinde, ilmiye zümresine ait olan faaliyetlerin 16. yüzyılın sonuna kadar Anadolu ve Rumeli kadıaskerlikleri tarafından idare edildiği görülmektedir. Sonraki dönemlerde kadıaskerliğin yetki alanı giderek azaltılarak kadı, müderris ve müftü gibi görevliler ile ilgili işlemler şeyhülislamlık müessesesi bünyesinde yürütölmeye başlanmıştır⁴.

Kadıaskerlik kurumuna ait olan kayıtları kazaî ve idarî açıdan ayırdığımızda kazaî kayıtların Anadolu ve Rumeli Kadıaskerlik sicillerinde, idarî olanları ise Ruznâmçe defterleri, Divan Defterleri, Kadı Defterleri ve Mühür Tatbik Defterleri gibi defter çeşitlerinde bulunduğunu görmekteyiz. Ruznâmçe defterlerinin 15. yüzyılda *ruznâme*, 16. yüzyıldan sonra *ruznâmçe* ve Tanzimat dönemiyle beraber ise *yevmiye* ayrı bir önem ihtiva ettiği düşünülmektedir. Çünkü yukarıda zikredilen defter çeşitleri, 17. yy'a ait olan bir kaçı dışında, genellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine aittir. Bu açıdan düşünüldüğünde ruznâmçeler 16. yüzyıla ait en önemli bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Anadolu'ya ait olan 16. yüzyıl ruznâmçelerinin

¹Yasemin Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 6-9.

² Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s. 105, 107.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 1-13.

⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 157.

günümüze ulaşmamış olması, Rumeli Ruznâmçe Defterleri'ni o döneme ışık tutması hasebiyle yegâne haline getirmiştir⁵.

Ruznâmçe defterleri, daha iyi incelenip anlaşılabilmesi açısından *atama ruznâmçeleri*, *mülâzım ruznâmçeleri* ve *cihet ruznâmçeleri* olarak üçe ayrılmıştır. Bunlardan ilki olan atama veya hareket ruznâmçeleri her bir kadıasker tarafından ayrı ayrı tutulmuştur. Bu defterlerin içerisinde ilmiye sınıfının atama, azil, yer değiştirme gibi her türlü hareketlerini, görev yerleri ve süreleri gibi kayıtları görebilmekteyiz⁶. Kadıasker tarafından gerçekleştirilmiş olan kadı, müftü ve müderris gibi üst düzey ilmiye mensuplarının görevlendirilmesi sonrası atamalar, Divan-ı Hümâyûnun toplandığı belirli günlerde padişahın huzurunda okunmaktaydı⁷. Padişah, hanedan üyesi veya devlet ricâlinden herhangi birinin takdirini almış veya bir şekilde dikkatini çekmiş kişilere de padişah tarafından verilen bir hükümle görev verilebilmekteydi. Bu görevlerin geçerli olabilmesi ise ruznâmçeye kayıtlı olmalarıyla mümkün olmuştur⁸.

İkinci defter çeşidi “defter-i mülâzımın” olarak anılan mülâzım ruznâmçelerine, ilmiye mesleğine yeni girecek adayların isimleri kaydedilmekte idi. Yasemin Beyazıt bu defterleri “ilmiye zümresinin kütüğü” olarak nitelendirmiştir⁹. Medreseden mezun olan bir danışmend, hocasının talebi doğrultusunda ilmiye mesleğine girmeye hak kazanmakta ve kendisi artık “mülâzım” olarak anılmaktaydı¹⁰. Diğer ruznâmçe defterleri Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri tarafından ayrı ayrı tutuluyorken, mülâzımların arz edilmesi, mülâzım ruznâmçe defterlerinin tutulması ile Rumeli kadıaskeri vazifelendirilmiştir¹¹.

Yapılan çalışmalara göre üçüncü ve son tip olan “cihet ruznâmçeleri”, kadıaskerlerin cihet ve tevleviyet tevcih kayıtlarını ihtivâ etmektedir. Bu defterlere imam, hatip gibi görevlilerin atamalarının kaydedildiği tespit edilmiştir. Kadıaskerler padişaha arz etmeksizin vakıf görevlilerinin atama işlemlerini de gerçekleştirmekle mükellef olduklarından, vakıf kurumunda çeşitli sebeplerle boşalan bir göreve yapılan

⁵ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 18.

⁶ Y. Beyazıt, “Kadıasker Ruznâmçeleri’nde Tipoloji”, *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Ed. Ümit Tekin, *Bilge Kültür Sanat*, 2013, s. 100.

⁷ İsmail Gündoğdu, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi*, c. 6, Sa. 2, 2009, s. 707-708.

⁸ Y. Beyazıt, *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden “Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi”*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 2.

⁹ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 14.

¹⁰ Y. Beyazıt, “Kadıasker Ruznâmçeleri’nde Tipoloji”, s. 103-104.

¹¹ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 31.

başvurular kadı veya naibi tarafından incelenmekteydi. Ardından kadıaskerin onayı sonrası kişinin beratları hazırlanmakta ve söz konusu atama böylece yapılmaktaydı¹². İmam, hatip gibi cihet ehlinin vazifelerine getirilmesinde “ciheti tevcih edildi” ifadesi kullanılmıştır¹³. İmamlık, hatiplik, vâizlik, dersiâmlık, tedris vb. ilmî manada yeterlilik gerektiren bu mesleklere “cihât-ı ilmiye” denilirken, kayyımlik, türbedarlık ve ferrâşlık gibi beden gücü ile yapılanlara “cihât-ı bedeniyye” adı verilmekteydi. Bu görev sahipleri memur statüsünde sayıldığından kendilerine diğer askerî zümrelere tanındığı gibi birtakım imtiyaz ve muafiyetler tanınmıştır. Kazaskerliklik kurumu içerisinde “Rûznâmçe kalemi” ismiyle anılan bölümde kadı, müderris gibi ulemânın atama, azil, nakil, terakki, pâye, medrese veya kadılık dereceleri ve ulemânın aldığı yevmiye gibi onlarla ilgili bilgiler ruznâmçe defterlerine kaydedilmekteydi. Aynı kalem ruznâmçe defterlerine cihet hizmetindeki camii görevlilerinin tevcih işlemlerini de kaydetmekteydi¹⁴.

Osmanlı Devleti’ndeki ilmiye kurumunun tarihinin tam olarak ortaya konulabilmesi için mülâzemet sisteminin aydınlatılması gerekmektedir. Mülâzemet sistemini aydınlatmanın bir yolu da ruznâmçe defterleri gibi önemli veri kaynaklarının incelenip yorumlanmasıdır. Bu sebeplerden tezin konusu, Osmanlı Devleti’nde I. Ahmed zamanındaki mülâzemet sistemi ve bu dönemde mülâzım veren ulemâ olarak belirlenmiştir. Gerek teze asıl kaynak olarak seçilen ruznâmçe defterleri, gerekse döneme ait olan diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler genelde ilmiye teşkilâtının, özelde ise mülâzemet sisteminin dönemin şartlarından bağımsız olmadığını göstermektedir. Bu sebeple tezin birinci bölümünde siyasi, askeri ve ekonomik açıdan I. Ahmed döneminin özet bir panoraması çizilmiştir. O dönemde devlet müesseselerinde görülen aksaklıkların nedenini anlamak, devrin şartlarını kavrayabilmekle mümkündür. I. Ahmed döneminde devrin şartlarından dolayı sık sık azillerin yaşandığı, rüşvet ve iltimasın kadıaskerlik makamına kadar sıçradığı görülmektedir.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti’nde eğitim-öğretim faaliyetleri ve mülâzemet sistemi ele alınmıştır. Rumeli kadıaskerleri ruznâmçe defterlerinden tespit edilen mülâzemet yolları incelenmiştir. I. Ahmed döneminde mülâzemet sistemi ve mülâzım

¹² Y. Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, Volume 5, Issue 1, January 2013, s. 44.

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, 2, İstanbul 1993, s. 292.

¹⁴ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 4-5.

olma yollarındaki değişimden ve mülâzemet silkine dâhil olan danışmendlerin defterlere nasıl yansıdığından bahsedilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm, Osmanlı'da ulemâ sınıfı ve I. Ahmed döneminde mülâzım veren ulemâya ayrılmıştır. Osmanlı ulemâsının diğer İslam dünyasındaki ulemâdan farkı neydi? Ulemânın, devletin kuruluşundan yaklaşık 17. yüzyıla kadar ne idi, sonrasında ne oldusundan bahsedilmiştir. Ayrıca ilmiye sınıfının mensubu olan şeyhülislam, hâce-i sultânî, kadıasker, hekimbaşı, kadı, nâkibüleşrâf ve müderris gibi görevlilerin ait oldukları müesseseleri hakkında bilgiler verilmiştir. İlmiye müesseselerinin ardından, I. Ahmed döneminde mülâzım veren ulemânın kimliği tespit edilmiştir. Ulemânın hâl tercemeleri incelendiğinde, bu kişilerin mülâzemet sistemine nasıl, ne zaman ve kimin vesilesiyle dâhil olduklarına ulaşabilmekteyiz. Bunun yanında mansıpta yükselirken geçilen aşamalara veya derecelendirmelere ve böylece mülâzemet sistemi içerisinde nasıl yer aldıklarına dâir bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple ruznâmçelerde adı geçen, I. Ahmed döneminde mülâzım veren 4 şeyhülislâm, 2 hâce-i sultânî, 1 hünkâr imamı, 12 kadıasker, 31 önemli yerlerin kadıları ve 2 nakîbüleşrâfın hâl tercemeleri tezin son kısmında yer almaktadır. Müftü olan ulemânın aynı zamanda kadılıklarda görev yapmış olması nedeniyle, hâl tercemeleri kadı başlığı altında incelenmiştir. Müderrislerin sayıları yüzü bulduğu için verdikleri mülâzımlar, hareketleri ve mülâzemet verme yolunu gösteren bilgiler tablo halinde verilerek istifadeye sunulmuştur.

B. Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı ve bu sınıfla ilişki her türlü işlemi kapsayan mülâzemet sistemi hakkında yapılan çalışmaların temelinde İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* adlı meşhur eserinin geldiği mâlumdur. İlmiye çalışmalarında öne çıkan araştırmacıların arasında Cahit Baltacı bulunur. Ruznâmçe defterlerinin önemini ortaya koyan Cahit Baltacı, "Kadîasker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti" adlı makalesinde Anadolu Kadıaskerliği ruznâmçe defterlerinden ilk kez haber veren kişidir. Defterler 951-959 (1544-1552)'den 1310-1312 (1892-1895) yıllarına kadar olan Rumeli kadıaskerliği ruznâmçe defterleri ve 1076-1077 (1665-1666) ile 1309-1320 (1891-1893) tarihleri arasında olan Anadolu kadıaskerliği ruznâmçe defterleridir. Bu defterler arasında en eski kadıasker ruznâmçe defterlerinin bulunduğu bilinmektedir. Toplamda 377 adet defter

İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivinde bulunmaktadır¹⁵. İsmail Erünsal, Nuriosmaniye Kütüphanesi'nde 52 adet büyük kısmı Anadolu kadıaskerliğine az bir kısmı da Rumeli kadıaskerliğine ait ruznâmçeleri bularak makalesiyle bunları duyurmuştur. Bu ruznâmçelerin çoğu kadılık tayini ile ilgili olup, müderris ve mutasarrıf atamalarının kaydedildiği defterler de vardır¹⁶. Mehmet İpşirli'nin kadıaskerlik müessesesiyle ilgili doçentlik tezinden ürettiği makalede 17. yüzyılda kadıaskerlerin konumu ve kadıaskerlik kurumunu, mülâzemet sistemi ve silke giren mülâzımlar anlatılmaktadır¹⁷. Mülâzemet sistemini daha iyi anlamak ve ruznâmçe defterlerinin kullanımı gibi ilmiye sınıfını ilgilendiren konularda temel kaynaklardan biri de Yasemin Beyazıt'ın doktora tezinden geliştirdiği ilmiye sınıfına giriş, ilmiye sınıfında istihdâm, mansıplar ve hareketin ele alındığı *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* adlı eseridir.

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim sisteminin çerçevesi Ekmeleddin İhsanoğlu'na ait olan medreselerle ilgili eserlerden¹⁸ ve Mefail Hızlı'nın medrese eğitiminde verilen dersleri ve okutulan kitapları irdelediği makalelerinden faydalanılarak çizilmiştir¹⁹. Yasin Yılmaz'ın Süleymaniye Medreselerini ele aldığı makalesi de bu konuda ı ışık tutan diğer bir çalışmadır.²⁰ Ayrıca Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanunnâmeleri ve Medrese Eğitimi" isimli makalesinde ilmiye kanunnâmelerini inceleyerek klasik döneminde eğitim sisteminin işleyiş ve sorunları dile getirmiştir. Aksaklıklar ve önerilen çözümler doğrultusunda, o dönemde devletin ideal eğitim sistemi anlayışına ulaşmak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda tanıtımı yapılan ve 16. yüzyıla ait olan üç tane kanunnâmenin²¹ farkı ortaya konularak kritiği yapılmıştır.

¹⁵ Cahit Baltacı, "Kadı-asker Rûznâmçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti" *İslam Medeniyeti Mecmuası*, c. 4/1, Temmuz 1979, s. 59.

¹⁶ İsmail Erünsal, "Nuriosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Rûznâmçeleri," *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/3, 1980, s. 3-15.

¹⁷ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sa. 10-11, İstanbul 1982, s. 221-231; "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, c. 61/232, s. 597-699.

¹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996; "Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)", *Belleten*, LXIV/240, 2001, s. 541-582.

¹⁹ Mefail Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 2/4, 2004, s. 371-409; "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17/1, 2008.

²⁰ Yasin Yılmaz, "Süleymaniye Medreseleri", *Yahya Akyüz'e Armağan TETA Eğitim Kültür Yazıları*, (edt: Prof. Dr. Cemil Öztürk- Dr. İlhami Fındıkçı), Pegem Akademi, Ankara 2011, s. 1371- 1391.

²¹ Bu kanunnâmeler: Kanûnnâme-i Talebe-i İlm, Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişân-ı Humâyûn, 1598 Tarihli Kanûnnâme'dir.

Ayrıca bu çalışmada 1576 tarihli bir hüküm ve 1577 tarine ait bir hattı hümayûn da incelenmiştir²².

I. Ahmed devriyle ilgili mâlumata, Nev'izâde Atâyî'nin *Şak'âik Zeyli*'nden²³, Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic ül- Vukuat*'ından, *Selânikî Tarihi*²⁴ ve Naîmâ Mustafa Efendi'nin *Naîma Tarihi*'nin²⁵ özellikle ikinci ciltlerinden temel kaynak olarak faydalanılmıştır²⁶. Bunların yanında Ferudun Emecen²⁷ ve Halil İnalçık'ın eserleri incelenmiştir. Celâli isyanları konusunda Mustafa Akdağ²⁸ ve Fatma Acun'un²⁹ çalışmalarının yanında bu döneme ait olan Mühimme defterlerinde bulunan celâli ve suhtelerin ilişkisini gösteren hükümlerden faydalanılmıştır³⁰.

Osmanlı ulemâsı, ilmiye teşkilatı ve mülâzemet sistemine dâir Abdurrahman Atçıl, Ercan Alan ve Levent Kuru'nun çalışmaları alana önemli katkılar getirmiştir. Ercan Alan'ın 2015'te tamamladığı *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi* adlı doktora tezinde özelde kadılar, genelinde ise mülâzemet sisteminin gelişimi hakkında birçok kıymetli bilgi bulunmaktadır³¹. Bunun yanında Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi'nde olan ve II. Bayezid dönemine ait olan defterleri yayınladığı ve mülâzemet sisteminin 15. yüzyılda da var olduğunu Ebussuud Efendi'nin zamanında düzenlemelerin yapıldığını belirten bir makalesi bulunmaktadır³².

²² Y. Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnâmeleri ve Medrese Eğitimi", *Belleten*, c. LXXVIII/283, Aralık 2014, s. 955-981.

²³ Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik Fî Tekmileti's-Şakâik Zeyli*, c. 1-2, Haz. Suat Donuk (edt. Derya Örs), Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

²⁴ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/ 1595-1600)*, c. 2, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, 1999.

²⁵ Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîma Tarihi* (çev. Zuhuri Danışman), c. 1, 2, Zuhuri Danışman Yayınevi, Bahar Matbaası, İstanbul 1967.

²⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Neşet Çağatay, c. I-II, III-IV, TTK Basımevi Ankara 1992.

²⁷ Ferudun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015; *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, İstanbul 2011.

²⁸ Mustafa Akdağ, "Celâli Fetreti: 1596 Sırasında Osmanlı Devleti'nin Umumî Durumu 1- İran ve Avusturya Harblerinin Uzamasından Doğan Hoşnutsuzluk", *DTCF Dergisi*, 1958, 16/1-2, s. 53-107.

²⁹ Fatma Acun, "Celâli İsyanları (1591-1611)", *Türkler*, c. 9, Ankara 2002, 695-710.

³⁰ 6 Numaralı Mühimme Defteri, (972 / 1564-1565), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995; 7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976 / 1567-1569), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Adem Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 172-331)*, Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü (Yüksek Lisans Tezi), 2011.

³¹ Ercan Alan, *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2015.

³² E. Alan, Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49, 2017, s. 89-124; Alan, *Kadıasker Ruznamçe Defterlerine Göre XVII.*

Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl tarafından *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri* adlı çalışmayla Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan ve II. Bayezid devrine ait olan Anadolu ve Rumeli kadiaskerliklerince tutulan Mülâzım Defterleri ile Müderris ve Kadı Defterleri yayınlanmıştır³³. Ayrıca Abdurrahman Atçıl'ın *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar* adlı çalışması bulunmaktadır³⁴. Eser ilk olarak 2010'da "The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300-1600)" adıyla Chicago Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tamamlanmıştır. Yasemin Beyazıt'ın *Nazariyat Dergisi*'nde yayımlanan bir makalesinde bu eserin incelemesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır³⁵.

Ulemâ hakkında, ulemânın asıl kavramı ve Osmanlı'daki yeri ve önemine dair Ahmet Yaşar Ocak'ın eseri ayrı bir önem taşımaktadır³⁶. Murat Akgündüz, şeyhülislamlık ilgili makalesinin yanında padişah hocaları ve imamları hakkında çalışmalar yapmıştır³⁷. Abdülkadir Altunsu'nun şeyhülislamlar hakkındaki kitabı mühim olup³⁸, şeyhüislamın değişen rolüne dair Yasemin Beyazıt'ın bir makalesi bulunmaktadır³⁹. Kadiaskerlik kurumu ile ilgili Mehmet İpşirli⁴⁰, hekimbaşılarda ilgili Ali Haydar Bayat'ın eseri bulunmaktadır⁴¹. Bu konuda Nil Sarı'nın⁴² makalesinden faydalanılmıştır. Kadılarla ilgili olarak *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı*

Yüzyılda Rumeli'de Kaza Teşkilatı Ve Kadılar", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sa. 23, 2013, s. 53-97.

³³ E. Alan, Abdurrahman Atçıl, *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*, Türkiye Bilim Akademisi Yayınları, 2018 Ankara.

³⁴ A. Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, (çev: Gürzat Kami), İstanbul 2019.

³⁵ Y. Beyazıt, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, A. Atçıl, Cambridge, UK & New York: Cambridge University Press, 2017. xiv + 259 sayfa. ISBN:9781107177161, *Nazariyat*, c. 6/1, 2020, s. 236-240.

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

³⁷ Murat Akgündüz, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtında Şeyhülislâmlık", *Türkler*, Ankara 2002, c. 9, s. 847-854; "Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultâniler", *İSTEM*, 5/9, Eylül 2007, s. 49-59; "Osmanlı Padişahlarının Özel İmamları: İmam-ı Sultaniler", *İSTEM*, 4/7, Konya 2006, s. 65-74.

³⁸ Abdülkadir ALTUNSU, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972.

³⁹ Y. Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhüislamın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar)", *Belleten*, c. CLXXII/1267, 2009, s. 423-442.

⁴⁰ M. İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kadiaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, c. 1/232, Aralık 1997, s. 597-699.

⁴¹ Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul 2001.

⁴² Nil Sarı, "Hekimbaşı", *DİA*, 1998, c. 17, s. 161-164.

*Devletinde Kadı*⁴³ adlı İlber Ortaylı'ya ait olan çalışma ile Feda Şamil Arık'ın kadılık müessesesiyle ilgili makalesi⁴⁴ önem arz etmektedir.

Mülâzemet sistemi konusunda yapılan yüksek lisans çalışmalarını tarih anabilim dalındakiler ve ilahiyat anabilim dalında yapılanlar olmak üzere ikiye ayırabiliriz. İlahiyat bölümünde Esra Evsen'in *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)* adlı tezde 18. yüzyıla ait 5 defter temel kaynak olarak seçilerek mülâzemet sistemi ve sistemdeki aksaklıklara yönelik bir çalışma ortaya konulmuştur⁴⁵. Zeynep Ayhün Özbek'in *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri (Tahrir ve Değerlendirme)* isimli tezi Yahya Efendi'ye ait olan ruznâmçe defterin transkribine yöneliktir bir çalışmadır⁴⁶. Yine ilahiyat bölümünde, Hacer Yetim'in *1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi* adlı 174 ve 179 numaralı mülâzemet defterlerini esas alarak yapmış olduğu bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır⁴⁷.

Tarih bölümünde, mülâzemet sistemi konusunda, Cihan Cengiz'in *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri Ve Mülâzemet Sistemi* adlı tezi bulunmaktadır. Çalışmada 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde çıkarılmış olan 3 adet kanunnâmenin, aynı dönemdeki ruznâmçe defterlerine etkisini ve “kanunnâmelerin başarı durumunu” tespit etmek hedeflenmiştir⁴⁸. Tacettin Demirel'e ait olan *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri Ve Mülâzemet Sistemi*, 1715 tarihinde çıkarılan iki hatt-ı hümayûnun 18. yüzyılda tutulmuş olan ruznâmçelere ve dolayısıyla mülâzemet sistemine nasıl yansıdığını ortaya koyma amacına yöneliktir⁴⁹. Yunus Kırmacı, *Şeyhülislam Feyzullah Efendi Ve Mülâzemet Sistemi* adlı tezinde ilmiye teşkilâtının en tepesinde bulunan Feyzullah Efendi'nin, şehzade hocalığından şeyhülislamlığa yükselmesini ve mülâzemet sistemi üzerindeki tesirini ele almaktadır. Bu doğrultuda

⁴³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

⁴⁴ Feda Şamil Arık, “Osmanlılar'da Kadılık Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Sa. 8, 1997, s. 1-71.

⁴⁵ Esra Evsen, *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2009.

⁴⁶ Zeynep Ayhün Özbek, *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2006.

⁴⁷ Hacer Yetim, *1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2009.

⁴⁸ Cihan Cengiz, *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri Ve Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, 2019.

⁴⁹ Tacettin Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri Ve Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, 2019.

döneminin ulemâ adaylarının silke girişi gibi konularda, mülâzemet sistemine nasıl müdahale ettiğine dâir 1695-1703 arasındaki ruznâmçe defterleri incelenmiştir⁵⁰.

İlmiye terminolojisi hakkında Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* ve Mehmet Ali Ünal'ın *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*'nden⁵¹ yararlanılmıştır. Bu eserler dışında tezde pek çok eser ve makaleden faydalanılsa da hepsinin ismini burada zikretmek mümkün olmamıştır.

C. Kaynaklar

I. Ahmed döneminde on dört yılda on dört kez Rumeli kadiaskerinin değiştiği bilinmektedir. Bu kadiaskerlere ait bütün defterleri incelemek, ulaşılabilirlik ve zaman açısından bizim için pek mümkün olmamıştır. Bu nedenle I. Ahmed döneminin başlangıcı, ortası ve sonlarına doğru mülâzemet sisteminin işleyişi hakkında fikir verebilmesi açısından dört kadiasker dönemi kayıtları incelenmiştir. Bu defterler Zekeriyâzâde Yahya Efendi'nin üç ayrı kadiaskerlik döneminde tutulmuş olan ve Bostanzâde Mehmed Efendi'ye ait olan defterlerdir. Bu defterlerdeki verilerden, o döneme ait olan mülâzım ruznâmçelerinin tutulma özelliğini, mülâzım verme yollarının çeşitliliği ve değişimini görebilmekteyiz. Ruznâmçelerde I. Ahmed döneminde ilmiye tarikine yeni katılan mülâzımlar ile bu mülâzımların künyeleri, memleketleri, hangi ulemâ tarafından hangi yol veya vesile ile mülâzemet elde ettikleri, devrin ulemâsı, ulemânın mansıpları, hareketleri, maaşları, o dönemdeki medreseler, bu medreselerin derecesi, ve kadılıklar hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Yahya Efendi'nin ruznâmçesi 9, Bostanzâde Mehmed Efendi'ninki 13 numaralı defterlerdir. Rumeli kadiaskeri Zekeriyâzâde Yahya Efendi'ye ait olan defter, üç farklı dönemde tutulduğu için aslında üç ayrı defter niteliğindedir. Bu sebeple ayrı ayrı incelemeye aldığımız defterin birinci bölümü Zekeriyâzâde Yahya Efendi'nin Zilhicce 1013 (Mayıs 1604)'den Muharrem 1015 (Mayıs Haziran 1607)'e kadar olan ilk Rumeli kadiaskerliği yaptığı dönemini kapsamaktadır. İkinci bölüm 6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610) dan 4 Muharrem 1019 (29 Mart 1610) a kadar iki ay süren ikinci Kadiaskerlik

⁵⁰ Yunus Kırmacı, *Şeyhülislam Feyzullah Efendi Ve Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, 2020.

⁵¹ M. A. Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

döneminde tutulan kayıtları ihtiva eder. Defterin üçüncü ve son bölümündeki kayıtlardan 1028 (1620) tarihine kadar gerçekleşen mülâzemet hareketlerini görmemiz mümkündür. Toplam 118 sayfa olan defterin bazı sayfaları muhtemelen günümüze ulaşmadığından dolayı yoktur. Yahya Efendi'nin defteri örneğinde de görüldüğü üzere bazı sayfaların boş olmasının sebebi kadiaskerlik makamındaki değişimlerdir. Çünkü ruznâmçe defterleri genel olarak her bir kadiasker dönemi için ayrı ayrı tutuluyorken mülâzım ruznâmçelerinde yeni bir kadiasker dönemine ait kayıtlar bir sayfa veya birkaç sayfa boş bırakılarak kayıt altına alınmaktaydı. Yahya Efendi'ye ait ruznâmçe defteri bir teze konu olmuşsa da tezimizde, gerek okuma gerekse değerlendirmeler bakımından defter yeniden ele alınmıştır⁵².

I. Ahmed dönemini ilgilendiren bir diğer defter olan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesi Ramazan 1023 (Şubat 1614) tarihiyle başlar ve 1024 (1615-1616)' e kadar tutulan kayıtları içerir. Defterde dikkat çeken unsurlar kronolojik olarak doğru sıralanması ve aynı zamanda Yahya Efendi'nin defterine göre daha düzenli olmasıdır. Yahya Efendi'nin defterinde tarihlerin zaman zaman kronolojiye uymadığı görülür.

Ulemâ ve biyografiler kısmında temel kaynağımız şüara tezkireleri ve Osmanlı tarihlerinden faydalanarak, Osmanlı âlimlerinin adını yaşatmak amacıyla eserini oluşturduğunu dile getiren Nevîzâde Atâyî'nin *Şak'âik Zeyli*'dir. Atâyî, Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin ekolünde olan eserini onun bıraktığı tarihten alarak devam ettirir. Ahmed Efendi eserini 1558'de ulemâ ve meşâyihden özellikle Hanefi mezhebine mensup olanlarına öncelik vererek tamamlamıştır. Şakâik-i Nu'mâniyye, Ahmed Efendi'den sonra bir ekol olarak devam etmiş pek çok tercümesi ve zeyli kaleme alınmıştır. Arap tarihçiliğinin etkisinde ve Arapça olarak kaleme aldığı eseri Osmanlı Devleti'nin ilk önemli biyografi olma özelliği taşımaktadır⁵³. Atâyî, Ahmed Efendi gibi padişah dönemlerine göre ulemâ ve meşâyih tabaka tabaka ayırmıştır. Ek olarak Ahir-i Vefâyat bölümünde ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Eser içerisinde birçok şahıs, kurum, eser, yazar ve yer adı bulunmaktadır. Ulemâ ve önemli şahısların hal tercemelerinin yanında, Osmanlı tarihinin siyasi gelişmeleri, medrese isimleri, dereceleri, dönemin hastalıkları gibi pek çok konuda bilgiler ihtiva etmektedir.

⁵² Zeynep Ayhün Özbek, *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi).

⁵³ F. Emecen, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografî", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sa. 3, 1999, s. 83-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. AHMED DÖNEMİNİN SİYASİ OLAYLARI VE KÜLTÜREL GELİŞMELER

1. 1. I. AHMED'İN TAHTA ÇIKIŞI VE VERASET SİSTEMİ

“No’la cânım gibi başımda götürsem dâim,

Kademi resm dürür hazreti şah-ı resulün

Gül-ü gülzar-ı nübüvvet o kadem sahibidir.

Bahtiyâ! Durma yüzün sür kademe o gülün”⁵⁴.

I. Ahmed’in, Hz. Muhammed’e duyduğu sevgiyi ifade ettiği yukarıdaki dizelerde kullandığı mahlası Bahtiyâ’nın ebced hesabı ile 1012’ye⁵⁵ tekabül etmekte ve bu tarihin I. Ahmed’in 14 yaşında tahta çıktığı tarihi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁶.

I. Ahmed saltanatı 18 Receb 1012 (22 Aralık 1603) tarihinde, insani özellikler açısından iyi biri olarak kabul edilse de devlet yönetimindeki liderlik vasıfları zayıf kalan ve annesi Safiye Sultan (Venedikli Baffa)’ın etkisinde kaldığı söylenen, III. Mehmed’den devralmıştır⁵⁷. III. Mehmed’in Manisa’dan gelerek erkek kardeşlerini ve şehzadesini boğdurması olayı Osmanlı tarihinin kara lekelerinden biri olarak geçmiştir demek yanlış olmaz. Öte yandan oğlu Mahmud’u da saltanata göz diktiği ve askerlerin kendisine destek verdiği iddiasıyla öldürttüğü de vakidir. Döneminde siyasi kadrolaşmadaki sıkıntılar mülâzemet sistemini de etkilemiş bu dönemde vasıfsız insanların bir şekilde kadrolara alınması, rüşvet ve iltimasın artması, medrese vakıflarındaki yolsuzluklar ve suistimaller yüzünden eğitimin bozulmaya başladığı görülür. Haliyle bu olumsuzluklar I. Ahmed’in tahta çıktığında çözmesi gereken önemli meseleler arasında olmuştur⁵⁸.

I. Ahmed dönemi mülâzemet sistemini anlamanın bir yolu da o dönemin sosyal, ekonomik, kültürel, politik özelliklerine ve bunların yanında devletlerin siyasi ilişkilerine hâkim olmaktan geçer. Siyasi ilişkileri oldukça gelişmiş, ekonomik manada yeterli

⁵⁴ “O peygamberler padişahının, en büyük peygamberin ayağının resmini, canım gibi başımda taşısam ne olur? O ayağın sahibi, peygamberlik bahçesinin gülüdür. Bahtiyâ durma, o gülün ayağına yüzünü sür.” M. Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukuât*, c. I-II, s. 215.

⁵⁵ 18 Receb 1012 (22 Aralık 1603). Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1554.

⁵⁶ Ayrıca bkz. Naîmâ, *Tarih*, c. 1, s. 427.

⁵⁷ M. Nuri Paşa, *Netâyicü’l-Vukuât*, c. I-II, s. 191; Müçteba İlgürel, “Ahmed I”, *DİA*, c. II, 1989, s. 30.

⁵⁸ Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1996, s. 10.

seviyede olan devletlerde sosyal yapı daha düzenli ve kültürel faaliyetler daha aktif ve çeşitli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar birbirilerine gizli ama çok kuvvetli iplerle bağlanmış ve devletleri ayakta tutan olmazsa olmazlarındandır. Herhangi bir sebepten birinin bozulması, kötüye gitmesi doğal olarak eğitim hayatını etkilemektedir. Elbette bir toplumda eğitim sistemi veya bürokratik yapı yalnızca bu sebeplerden çöküntüye uğramaz. Ahlaki özelliklerin geri plana atılması, kişilerin sadece kendi çıkarları uğruna hareket etmesi, bireylerin psikolojik durumlarının çökmesi ve daha başka nedenlerden de devletleri dönem dönem sıkıntıya düşürmüş eğitim sistemi ve bürokratik yapıda onulmaz yaralar açılmıştır. III. Mehmed döneminde Osmanlı hanedanı tarihinde oldukça büyük ve önemli bir sorunla karşılaşmıştır ki bu sorun hanedanın sorgulanmasına bile yol açan büyük kitle isyanlarında kendini göstermiştir.

I. Ahmed 1012-1026 (1603/04-1617) tarihlerinde siyasi manada Osmanlı Devleti çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştı. Doğuda Safevi Devletiyle mücadele içinde iken Batıda da Avusturya İmparatorluğu tehlikesi büyümekte idi. Üç cephede birden sürdürülen savaşlar sebebiyle doğal olarak devletin ekonomik ve sosyal manada olumsuz olarak etkilendiği görülmektedir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nde iktidar çekişmeleri, kapıkullarının isyankâr tavırları baş göstermekteydi⁵⁹. Dolayısıyla 17. yüzyılın ilk yarısı sadece tahtan indirme ve azillerin yaşandığı bir devir değil aynı zamanda merkezi süvari birliklerinin de devletin yönetimi ve tutumuna karşı ortak bir muhalefet dili oluşturdukları bir dönemdir⁶⁰.

Bu dönemde görülen paranın değer kaybetmesi gibi iktisâî değişimler, hızlı nüfus artışı⁶¹, savaşların psikolojik, sosyolojik ve ekonomik alanlardaki yıkıcı sonuçları, mülâzemet sistemi içindeki bozulmalara; Celâlî İsyanları denen toplumu ve devleti derinden yaralayan hareketlere neden olmuştur. Bu isyan hareketleri esnasında on binlerce insan hayatını kaybederken, bir o kadarı da göç etmek zorunda kalarak sosyal ve ekonomik dengenin bozulmasına masına neden olmuştur.

Üç cephede birden ayakta durmaya çalışan devletin başına geçen Sultan I. Ahmed tarihe Celâlî İsyanlarına son veren padişah olarak tarihe adını yazdırmıştır. Diğer bir

⁵⁹ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 377.

⁶⁰ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, 2010, page. 93.

⁶¹ Bu dönemde nüfusun 30 milyona ulaştığı ve bunun neticesinde de mevcut kaynaklarda ve elde tutulan topraklarda sıkıntılar baş göstermeye başladığı belirtilmektedir. F. Acun, "Celâlî İsyanları", s. 696.

etkinliği veraset sisteminde yaptığı değişikliktir. Ayrıca Avusturya ile yapılan savaşı bitirmiş ve İran ile yapılan m¼cadelede de belirli bir d¼zeye gelinebilmiştir.

I. Ahmed donanmaya ve denizdeki h¼kimiyyete de ¼nem vermiştir. O sıralarda denizlerde İspanya krallığı, Toskana B¼y¼k Dukalığı ve Malta ř¼valyeleri Osmanlı sahil şehirlerine baskınlar d¼zenlemektedirler. 1611’de Malta ř¼valyeleri G¼rd¼s baskınında 500 kişiyi, 1612’de Toskana filosu İstank¼y’de 1200 kişiyi esir almıştır. Halil Paşa Kıbrıs’ta Malta korsanlarıyla savaşarak devrin en b¼y¼k gemisi “Karacehennem”i tahrip etmiştir. Memi Kaptan ve Lala Cafer de ¼eřitli başarılar elde etmiştir.

I. Ahmed kaptan-ı deryalığa ikinci kez 1617’de Halil Paşa’yı getirmiştir ve Trablusgarp’taki h¼kimiyyet bu şekilde pekiştirilmiştir. ¼te yandan o d¼nemde Kazakların yağmalama olayları da vaki olmuştur. şakşaki İbrahim Paşa Tuna donanmasına serdar olunca eşkıyalık ve yağma yapan Kazakları Sinop’ta etkisiz hale getirilmiştir ⁶².

1.1.2. Padişah - Hanedan Mensupları ve Veraset Sisteminin Değiştirilmesi

Sokollu Mehmed Paşa’nın kudretinin etkisi altına giren II. Selim d¼neminden itibaren Osmanlı padişahları saraya ¼ekilirken aynı zamanda hanedan ve iktidarı belirleyen g¼ç odakları arasındaki bağ zamanla farklılaşmaya başlamıştır. Sokollu Mehmed Paşa’nın hayli uzun s¼ren idareciliği esnasında iktidar savaşında valide sultanlar ve harem halkı arasındaki gizli ¼atıřmalar başlamıştır. Sokollu Mehmed Paşa hasekileri ve g¼çl¼ valide sultanların etkilerini g¼z ardı etmeyerek ¼zellikle III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde yaşanan valide sultanlar ¼ađına ¼n ayak olmuştur.

III. Mehmed sancağa g¼nderildikten sonra tahta ¼ıkan son padişah olup, 17. y¼zyıl itibariyle şehzadelerin sarayda tutulduğu g¼r¼l¼r. Sancağa gitme usul¼ bu padişahtan sonra kalkınca sarayın i¼inden padişah ¼ıkan kişinin tahta oturduğuunda kendi adamlarını se¼erken iradesiyle hareket etmesi m¼mk¼n olmamış ve burada hanedanın etkisi devreye girmiştir. Kalemeye mensupları ¼n plana ¼ıkarken, vezirlerle evli hanedan kadınların aktifleşmekte ve hanedan ile evlilikler yaparak k¼kl¼ hale gelen g¼çl¼ aileler iktidara ortak olma meyiliyle hareket etmişlerdir. II. Selim’in karakterinde başlayan zayıf padişah nitelendirmesiyle hanedan mensuplarının g¼ç ve etkisinin artması aynı d¼nemde olmuřtur⁶³.

⁶² At¼y¼, *Had¼iku’l-Hak¼ik*, s. 1552.

⁶³ F. Emecen, *Kuruluş ve Y¼kseliř Tarihi*, s. 413-416.

17. yüzyıla gelindiğinde yukarıda da bahsedildiği gibi zayıflayan hanedan değil, padişahın bizzat kendisi olmuştur. Aynı zamanda padişahların sefere çıkmaması saray içinde kendine vekil-i mutlak olarak güçlü bir kalemiye ehli oluşturması meşruiyet araçlarına yön vermiştir. Daha evvel sindirilen köklü aieleler tekrar yenileri de eklenerek iktidarın yanında yükselmiştir.

Osmanlı Devleti'nde "kardeş katli" uygulamasının tarihi Fatih Sultan Mehmed'in devrine inmektedir. "Ve her kimesneye evladumdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı alem için katl itmek münasibdür. Ekser-i ulemâ dahi tecviz itmüşdür. Anunla amil olalar⁶⁴" maddesi kardeş katline dayanak olmuştur. Nitekim bölümün başında değinildiği gibi I. Ahmed'in babası III. Mehmed, 17 şehzade ve oğlu Mahmud'u öldürtmüştür. Fatih Kanunnâmesiyle belirlenen ve esas olan veraset sisteminde değişiklik yapan I. Ahmed, "ekberiyet" ve "erşediyet" yani hanedanın en yaşlı ve akıllı ferdinin tahta çıkması usulü ile kardeş katli uygulamasına son vermiştir. Bununla birlikte şehzadelerin sancağa çıkma usulünü de kaldırarak onların sarayın özel bir yerinde kafes arkasında tutulmasını uygulamıştır⁶⁵. Böylece kardeş katline son verilmekteydi.

1.2. I. AHMED DÖNEMİNİN SİYASİ OLAYLARI VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

1.2.1. Batı Cephesi: Habsburglar İle Yapılan Mücadeleler

I. Ahmed'in tahta çıkmasından sonra İngiltere, Fransa ve Venedikle yapılan antlaşmalar yenilenmiştir. İspanyol, Portekizli, Katalan, Raguzalı, Cenevizli, Ankonalı ve Floransalılar Fransız bayrağı altında ticaret yapabilme hakkına sahip olmuşlardır. Öte yandan 1612 tarihinde Hollanda ile ilk ticari antlaşma imzalanmıştır⁶⁶.

III. Mehmed zamanında yapılan Haçova Meydan Savaşı Osmanlı tarihinde farklı bir önem teşkil etmektedir. Çünkü Mohaç Savaşı'ndan bu yana Hristiyan ordularının nasıl değişim geçirdiği bu savaş ile görülmüştür. Ateşli silah gücü ve silah kullanan piyade sayısındaki artış karşısında hâlâ atlı birlikler kullanan Osmanlı ordusu Haçova'da ciddi

⁶⁴ Abdülkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kânunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *Tarih Dergisi*, 1982, Sa. 33, s. 46.

⁶⁵ M. İlgürel, "Ahmed I", s. 30-32.

⁶⁶ M. İlgürel, "Ahmed I", s. 32.

bir şekilde zorlanmıştır. Siyasi manada bir kazanım elde edilememekle beraber Haçova Savaşı askeri açıdan önemli bir başarıdır⁶⁷.

Haçova'dan sonra Zitvatorok Antlaşmasına kadar pek çok çatışma, çarpışma ve kuşatmanın sürdüğü görülür. Habsburg İmparatorluğu kaybettiği Haçova Savaşı'nı telafi edebilmek için 1597, 1598 ve 1599 tarihlerinde çeşitli seferler düzenlemiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde Celâli hareketlerle başetmeye çalışırken, Macaristan cephesinde de faal olarak mücadele etmek zorunda kalmıştır. Veziriazam İbrahim Paşa'nın 1599'da Uyvar'a yönelmesi ile Macar seferi başlatılmıştır. Bu bölgede tam manada bir başarı sağlanamamıştır. 1600'de ordu Kaniye'ye yönelerek burayı teslim almıştır. Ardişük Ferdinand burayı geri almak için kuşattıysa da başarısız olmuş, Tiryaki Hasan Paşa öncülüğündeki Osmanlı ordusu buradaki hâkimiyeti pekiştirmiştir. 1602'de Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa İstolni Belgrad Kalesi'ni almıştır. 1603'te Lala Mehmed Paşa kaybedilen Peşte'yi Habsburglar'dan geri almak için sefere çıkmış ancak 1603'te Belgrad'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada tahta I. Ahmed geçerek artık bu savaşlar açısından yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde daha önceki Peşte seferinde başarı sağlayamayan Lala Mehmed Paşa bu sefer Peşte'yi geri almayı başarmıştır. Ayrıca Habsburglar Hatvan ve Vaç kalelerinden çekilmişlerdir. 1604 tarihinde Erdel tahtına geçen İstvan Bocskay Lala Mehmed Paşa ile ittifak ederek Osmanlılar tarafından Macar kralı ve Erdel hâkimi olarak kabul edilmiştir. Bu ittifakın batı cephesini bir nebze rahatlatıldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı ordusu Ciğerdelen, Vişegrad ve Tepedelen kalelerini hâkimiyet altına aldıktan sonra 1605'te Estergon Kalesi'ni ele geçirmiştir. Öte yandan Tiryaki Hasan Paşa ve İbrahim Paşa'da birçok kaleyi ele geçirmiştir. Lala Mehmed Paşa Bocskay'ın Uyvar Kalesi'ni ele geçirmesinin ardından kendisini Macaristan ve Erdel kralı ilan etmiştir⁶⁸.

Safevilerle devam eden başarısız mücadelelere ağırlık vermek istenmesi batı cephesinde bir anlaşmayı zorunlu hale getirmiştir. Öte yandan Habsburglular da Osmanlı'nın askeri kazanımlarının karşısında bir antlaşma isteğinde bulunmuşlardır. Uzun süren savaşların ve görüşmelerin sonucunda 1606'da imzalanan on bir maddelik Zitvatorok Antlaşması her ne kadar Osmanlı'nın içinde bulunduğu diğer sıkıntılar

⁶⁷ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 372-373.

⁶⁸ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 373-375.

sebebiyle gölgede kalmış gibi gözükse de ilerleyen zamanlardaki yankısı açısından da oldukça önemlidir.

1.2.2. Doğu Cephesi: İran ile Mücadeleler

Osmanlı Devleti İran sınırlarındaki mücadeleleri: 1578- 1590 arasındaki birinci aşama, 1590- 1618 ikinci aşama ve son olarak 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasına kadar üç aşamalı olarak devam etmiştir⁶⁹. 1012 (1603/04) tarihi İranla yapılan mücadeleler açısından Naîmâ Tarihi'nde "azgınlık senesi" olarak geçmektedir⁷⁰.

İstanbul Antlaşması, yeni tahta çıkan ve barış yapmak zorunda kalan I. Abbas'la yapılmış olup daha önce ele geçirilen Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'da Osmanlı hâkimiyetinin tanınmıştır. Ayrıca Şah Abbas'ın kardeşi de İstanbul'a rehine gönderilmiştir. Bu bölgelerde Türk olmasına rağmen itikadî açıdan şiiliği benimseyen halk Osmanlı yönetim ve idaresini istememekteydi. Ayrıca buralar merkeze de bir hayli uzak olduğu için yönetimde güçlük çekilmekteydi. Hal böyleyken mücadelenin ikinci aşamasında Şah Abbas tekrar harekete geçerek Osmanlı'nın hakimiyet altına aldığı tüm toprakları geri almıştır. 1603'te Peşte'yi geri alma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olarak Belgrad'a dönerken doğuda Safevi mücadelesi sırasında ordu dağılmış ve Tebriz düşerek beylerbeyi esir düşmüştür. Ardından Nahçıvan ve Erivan'ın elden çıkmıştır. Cığalazâde Sinan Paşa Şark Seferi ile vazifelendirilmiştir⁷¹.

İpek ihracatının Şah Abbas tarafından yasaklanması Bursa'da iflaslara neden olmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti de bakırın İran' a ihracını yasaklayarak karşı hamlede bulunmuş neticede 1555 tarihinde yapılmış olan Amasya Antlaşması esas olarak kabul edilerek 1618 tarihinde barış sağlanmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli Ayaklanmalarını bastırarak sükûneti sağlaması üzerine 1610'da İran seferine çıkmıştır ancak 1611'de vefat etmiştir. 1612'de yeni sadrazam Nasuh Paşa ve Şah Abbas arasında 20 Kasım'da Şah Abbas'ın 200 yük ipek vermesi karşılığı antlaşmaya varılmıştır. 1615'e gelindiğinde Şah Abbas vergisini vermemiş bunun da ötesinde Osmanlı elçisini alıkoyarak Gürcistan'a sefer düzenlemiştir. Bu olayların ardından veziriazam olan Öküz Mehmed Paşa 22 Mayıs'ta İran seferi için görevlendirilmiş fakat sefer ertelenince Şah Abbas tarafından Gence tahrip edilmiştir. 1616'da Halep'ten hareket eden Mehmed Paşa

⁶⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul 2009, s. 181-183.

⁷⁰ Naîmâ, *Tarih*, c. 1, s. 353.

⁷¹ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 377.

İran ordusunu yenerek Revan'ı kuşatmıştır. Ancak muhasara topraklarının olmaması ve Abbas'ın antlaşmaya uyacağına teyit edilmesi üzerine kuşatma kaldırılmıştır. Bunun üzerine I. Ahmed yeni sadrazam Halil Paşa'yı buraya serdar tayin etmiştir. Öte yandan Kırım hanı Canbek Giray, Nahçıvan ve Culfa'ya akınlar düzenlemiştir⁷².

1.2.3. Celâli İsyanları

Celâli tabiri *Celal'e mensup* anlamına gelmektedir. XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celal'le ilgilidir. 1519 yılında Bozoklu Şeyh Celal adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan edince bundan sonraki isyanlar, hangi gaye ve ne türde olursa olsun onun adına nispetle *Celâli* sıfatıyla anılmıştır⁷³.

II. Selim dönemiyle beraber bu zümreye kapıkulluğu iddia edenler de katılarak 1596 yıllarında Anadolu'nun her tarafında bayrak kaldıran bölükler görülmeye başlamıştı⁷⁴. Köylülerin raiyyetlikten çıkıp hukuki açıdan şehirli sayılması ve devamında vergi muafiyeti gibi birçok hakka sahip olmasının bir yolu olan medrese tahsili görmek ve ulemâ zümresine katılma arzusu sonucunda birçok kişi şehir ve kasabalara göç ederek medreseleri doldurmuş ve bu durum Celâli isyanlarına ön ayak olmuştur⁷⁵.

Vazife bekleyen suhtelerin bölükler halinde ayaklanarak levant taifesiyle birlikte hareket etmeleri celâlilere destek mahiyetinde olmuştur⁷⁶. Levendât taifesi ise devlete karşı memnuniyetsizlikte gruplaşan tımarlı sipahilerin etrafında birleşerek ilk küçük Celâli grupları meydana getirmişlerdir. Bu gruplara mültezimlerin, beylerbeyinin, sancakbeylerinin, kaymakamların, kethüdaların ve subaşlarının da dâhil olduğu ve böylece hareketin etkisinin ve gücünün daha arttığı görülmektedir. I. Ahmed'in verdiği bir hükümde, Hasankeyf sancak beyi olan Mehmed'in, levend ve suhteleri emri altına alarak pek çok sekbanla birleştiği, bu kişilerin eşkiyalık faaliyetleri yaptıkları ve bunların engellenmesi gerektiğine dâir bilgi ve emirler vardır⁷⁷.

⁷² M. İlgürel, "Ahmed I", s. 30-32.

⁷³ İlgürel, "Ahmed I", s. 252.

⁷⁴ M. Akdağ, "Celâli Fetret", s. 69.

⁷⁵ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 392.

⁷⁶ Suhtelerin levendâtla iş tuttuğuna dair bkz. A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), hüküm: 423, s. 91; hüküm: 448, s. 109.

⁷⁷ A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 91, hüküm: 423.

Ulemânın celâlilere destek olduğunu gösteren örnekler vardır. Bunlardan biri Atâyî’de “Hace Fesâd Müsveddesi” olarak adının çıktığı söylenen ve mülâzemetini Hocazâde Mehmed’den alan Hüsam adlı kişidir. Hüsam Efendi’nin Edirne kadılığından emekli olduktan sonra Celâlilere karıştığı bildirilmektedir⁷⁸.

1593-1606 yılları arasındaki uzun süren savaşlar iç siyaset ve toplum düzeninde ciddi sorunlar doğurarak ve zaman içerisinde büyüyen bu sorunlar devleti derinden sarsacak olaylara neden olmuştur. Gümüşün hızlıca yayılması Osmanlı ticaret yolları açısından etkilemiş ve akçenin değer kaybetmesinden ötürü maaşlarına zam isteyen kapıkullarının reddedilmesi onların devlete karşı muhalif sesler olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan Haçova savaşına katılmayan ve sayıları bir hayli fazla olan askerlerin ve tımar sahiplerinin mülklerine el konulması isyanları tetiklemiş ve bu kişileri ayaklanmalarda öncüler olarak rol oynamıştır⁷⁹.

Savaşlar ve merkezi iktidardaki güç mücadeleleri nedeniyle oluşan huzursuzluktan beslenen taşradaki mahalli güçler, tıpkı 16. yüzyılın başındaki gibi Osmanlı merkezi idaresini tehtid eder duruma gelmiştir. Nitekim Selânîkî tarihinde alınan vergilerden de yakılarak “... yiğirmi yıldur ale’-d-devâm şark u garba sefer üzre olup, bir sene ârâm u karâr itmeyüb, bu mertebeye insân ve hayvân tahammül ü sabr eylemek sa’b u müşkil olup...” diyerek içinde bulunulan güç durumu dile getirmiştir⁸⁰.

Karayazıcı Abülhalim liderliğindeki çok sayıda çete, silahlı fakat işsiz olan sekban taifesi, savaştan kaçanlar, timarı az gelen sipahiler gibi gruplar giderek büyüyerek yağmacı ve düzen bozucu bir hal almışlardır. III. Mehmed zamanında başlayan bu tehlike, I. Ahmed devrinde devlet tarafından bunları bertaraf etmek için gönderilen Karaman beylerbeyi Hüseyin Paşa’nın da ona katılmasıyla oldukça güçlenmiştir. Urfa’da Karayazıcı ile mücadelesinde yenilgiye uğrayan paşa bu olayın ardından ona katılma kararı almıştır. Neticede Hüseyin Paşa Yeniçeri Ağası tarafından yakalanarak veziriazamın huzuruna çıkartılmıştır. Anadolu kadıaskeri Ahizâde Abdülhalim Efendi öldürülmesine hüküm vererek 1600’de Hüseyin Paşa’yı ibretlik bir şekilde öldürülmüştür⁸¹.

⁷⁸ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1775.

⁷⁹ M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*, s. 35-40, 353-54.

⁸⁰ Selânîkî, *Tarih*, c. 2, s. 828.

⁸¹ Selânîkî, *Tarih*, c. 2, s. 846- 847. ; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 65

Ancak Karayazıcı tehlikesine son vermek kolay olmamıştır. Kontrol altına almak adına ilk olarak Karayazıcı Amasya sancakbeyliğine getirildi. Buradan Çorum'a gönderildi ancak olumsuz hareketleri Anadolu'daki diğer şehirlere de sıçrayınca, 1600 tarihinde Karayazıcı'nın faaliyetlerine son vermek amacıyla gönderilen İbrahim Paşa başarısız oldu.

Bu zaferinin ardından Karayazıcı Abdülhalim'in adeta padişah gibi hareket etmeye başladığı iddia edilmektedir. Sokolluzâde Hasan Paşa 12 Ağustos 1601'de Karayazıcı'yı mağlup etmiştir. Öte yandan kardeşi Deli Hasan beylerbeyi olup Habsburg cephesine gönderilene kadar isyanını sürdürmüştür. Yakılan isyan ateşi zaman içinde harlanarak Anadolu'yu yangın yerine çevirmiş ve büyük kaçgun olarak adlandırılan büyük göç dalgalarına neden olmuştur⁸².

I. Ahmed döneminde uzun süren savaş bunalımları, ağır vergiler, İran'da kaybedilen topraklardan gelen dirliksiz askerler⁸³ Celâli isyanlarının şiddetle alevlenmesine yol açmıştır. Padişah I. Ahmed eşkiyaları ilk etapta zor kullanarak değil, siyaset yoluyla pazarlık yaparak sindirmeye çalışmıştır⁸⁴. Bunlardan biri üçüncü celâli lideri olan Taval Halil'dir. Taval Halil padişahla yaptığı pazarlıktan sonra Bağdat beylerbeyliğine ve önemli adamları da bazı sancaklara atanmıştır. Böylece bir isyan hareketi etkisiz hale getirilmiştir⁸⁵.

Canbolatoglulları Kilis'ten Halep'e kadar olan bölgeyi idare etmekteydiler. İran Savaşları sırasında burada giderek nüfuzunu arttıran Ali Paşa dış mihraklarla ilişki içerisine girerek kuzaydaki Celâlîler ve güneyindeki iktidar sahipleri ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Ali Paşa kutsal yolları kapatma cüretinde dahi bulunmuştur. 1606 tarihinde I. Ahmed ile pazarlığa girerek devlete 60.000 asker sağlaması karşılığında kendisine Halep beylerbeyliği görevi verilmiştir. Fakat burada kendi adına hutbe okutmuş, para bastırması ve sonunda Suriye Krallığı'nın prensi olarak ordularını kurmuştur⁸⁶. Lübnan'daki Dürzi Şeyhi Ma'noğlu Fahreddin ile birleşerek kendisine bir ordu kurmuş ve sikke bastırması, Adana'ya kadar yayılarak güçlü bir isyan hareketinin lideri olmuştur.

⁸² Selânikî, *Tarih*, c. 2, s. 827; F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 408-412; F. Acun, "Celâli İsyânları", s. 705-706.

⁸³ H. İnalcık, *Devlet-i 'Alîyye*, s. 182.

⁸⁴ Naîmâ, *Tarih*, c. 2, s. 535.

⁸⁵ F. Acun, "Celâli İsyânları", s. 701.

⁸⁶ F. Acun, "Celâli İsyânları", s. 703

Celâli isyanlarının önlenmesinde etkin olmamasından dolayı Derviş Paşa sadrazamlıktan alınarak 1606'da idam edilmiştir. Kuyucu Murad Paşa yeni sadrazam olarak⁸⁷ yanında Tiryaki Hasan Paşa ile Suriye'ye hareket etmiştir. Manisa ve Bursa çevresinde ayaklanan Kalenderoğlu'na Ankara sancak beyliğini vermiştir. Ardından silahlı otuz bin kişilik isyan ordusunu 24 Ekim 1607'de mağlup etmiştir. Canbolat oğlu padişaha sığınmış başlangıçta affedilse de daha sonra Belgrad'daki olumsuz hareketleri ve görevindeki suistimalleri sebebiyle 1610'da idam edilmiştir⁸⁸.

Diğer bir isyancı olan Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın ordusu karşısında yenildikten sonra İran' a kaçmıştır. Oldukça akıllıca davranan Murad Paşa İstanbul'a dönmüş diğer celâli reislerine İran'a sefer düzenleyeceği için orduya katılmalarını söyleyerek onları da bertaraf ettikten sonra 1610'da İran Seferine çıkmıştır⁸⁹. Daha evvel Canbolatoğlu Ali Paşa ile işbirliği yaparak devlete zarar veren Ma'noğlu Fahreddin tehlikesi ise kaptanıderya Öküz Mehmed Paşa tarafından 1612'de bertaraf edilmiştir. Böylelikle I. Ahmed döneminde gerek güç kullanarak gerek pazarlığa girişerek ve gerekse rotasyona başvurulurak Celâli isyanlarına son verilmiştir.

1.2.4. I. Ahmed Döneminin Kültürel Gelişmeleri

I. Ahmed'in zevk-i sefaya dalmayan dindar ama katı tutumlu bir padişah olduğu bilinmektedir. Bahtî mahlasıyla kaleme aldığı bir divan'ı bulunmaktadır. Naîmâ eserinde I. Ahmed'den: "O, Allah'ın mağfiretine nâil olmuş gıpta ettirici pâdişâh, ulemâ ve sulehâyı terbiye edici, zayıfların ve fakirlerin desteği, şariat fermanına itaatli, zulüm ve bid'at erbâbının kökün kurutucu Şehinşah-ı âlempenah idi... Gayretli, hamiyetli ve himmeti büyük bir pâdişah idi." olarak bahsetmektedir⁹⁰.

⁸⁷ “...

Bu sürur üzre anı ser-hadde irsal eşledün
Sa'y idübdür hıdmetinde her ne kim evlâ- durur
Bahtiyâ! Baş eğiren kat'ı harâca düşmanı
Oldu tarih hâlîyâ cehd-i Murad Paşa- durur.” I. Ahmed'nin Murad Paşa'nın zaferlerinden sonra Bahtiyâ mahlasıyla onun vazifelendirmesine attığı tarih: 1015 (1606-1607), M. Nuri Paşa, *Netâyicü'l- Vukuât*, s. 204.

⁸⁸ Acun bu rakamı Canbolatoğlu'nun ordusun sayısını yüz bin kişi olarak vermiştir. Bkz. F. Acun, “Celâli İsyamları”, s. 703.

⁸⁹ İlgürel, “Ahmed I”, s. 31.

⁹⁰ Naîmâ, *Tarih*, c. 2, s. 699.

30 Eylül 1609'da bir adaletname çıkararak halkı zulümden kurtarmayı ve boş kalan köyleri yeniden mamurlaştırmayı hedeflemiştir. Nitekim I. Ahmed dönemindeki bir kanunnâme de Nisan 1609 tarihinde Anadolu'daki eşkıyadan kaçan köylülere çayırıların, değirmen hisselerinin vb. mülklerinin geri teslim edilmesi istenmiştir⁹¹.

I. Ahmed'in sanata ve sanatçıya önem veren bir padişah olduğu bilinmektedir. Dönemin en önemli siyasi aktörlerinden Mustafa Ağa'nın da desteğiyle o dönemde resim sanatının ve resimli kitapların önem kazandığını görmekteyiz. Nitekim Sultan Ahmed Camii'ne hendese⁹² ve bina ilmine vakıf ve aynı zamanda vassale ustası olan Kalender Paşa'nın Sultan Ahmed'e sunmuş olduğu resimli kitaplar Osmanlı tarihi resimli kitaplarının en görkemlileri olarak karşımıza çıkmaktadır⁹³. *I. Ahmed Albümü* olarak tanınan bu resimli kitapların özellikleri içinde güzel yazı örnekleri, tarih konulu betimlemeler, padişah portreleri, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli yaşam sahneleri, meslek grupları ve kıyafet çeşitlilikleri yer alır. Kalender, *Falnâme* adlı eserde de bu türden güzel örneklerle yer vermiş ve resim temalarına uygun küçük fal metinleri ekleyerek I. Ahmed'e hediye olarak sunmuştur⁹⁴.

I. Ahmed, yirmi beşten fazla eseri bulunan Abdülmecid Sivâsî'ye bir kitap yazmasını emretmiştir. Abdülmecid Sivâsî bunun üzerine "Letâifü'l-ezhâr ve lezâizü'l-esmâr"ı, elli yedi kaynaktan faydalanarak oluşturmuştur. Eserde rüşvet, cehalet, riya, bid'atlar ve bunlardan kurtulma yolları gibi konular işlenir⁹⁵. Ayrıca I. Ahmed'in emriyle Sâfî Mustafa Efendi *Zübdetü't-Tevârih* adlı vekâyinâme türü eseri yazmıştır. Eser iki bölümden oluşur. İlk bölümde I. Ahmed'in cülûsu, kılıç kuşanması, ilk cuma namazına çıkışı ve fiziki görünümü ve manevi hayatına dair bilgiler yer alır. Son kısımda I. Osman'dan I. Ahmed'e kadar padişahların gazâları anlatılır. Ayrıca I. Ahmed dönemindeki Avusturya ve İran savaşları, eşkıyalık hareketleri, İstanbul ve saray, padişahın Bursa ve Edirne seyahatleri ve İran'la imzalanan barış antlaşması gibi konular da eserde yer almaktadır⁹⁶.

⁹¹ Yılmaz Kurt, "I. Ahmed (1603-17) Dönemine Ait Bir Osmanlı Kânûnnâmesi", *TTK Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/ 35, 2010, s. 27.

⁹² Hendese: geometri

⁹³ Tülin Değirmenci, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 77.

⁹⁴ T. Değirmenci, *İktidar Oyunları*, s. 76-77.

⁹⁵ Cengiz Gündoğdu, "Sivâsî Abdülmecid", *DİA*, 2009, c. 37, s. 287.

⁹⁶ Bekir Kütükoğlu, "Sâfî Mustafa Efendi", *DİA*, 2008, c. 35, s. 472.

Yerli ve yabancı birçok turistin ibadet için veya tarihi ve kültürel öneminden ötürü uğrak yeri olan görkemli Sultan Ahmed Camii'ni yaptıran padişah bizzat kendisi de işçi olarak çalışmıştır. Camide ilk hutbeyi dönemin Celvetiye şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî okumuştur⁹⁷. İlk Cuma vaazı ise kendisine kitap yazdırdığı Abdülmecid Sivasî tarafından okunmuştur. Mimarisi Sultan Ahmed'in başmimarı Sedefkâr Mehmed Ağa olan camii Osmanlı Devleti'nin en büyük yapıları arasında olup, altı minareli tek selâtin camiidir. Caminin bulunduğu külliye günümüze kadar gelen hünkar kasrı, sıbyan mektebi, medrese (Darülhadis), arasta, hamam, darülkurra, türbe, dükkan vb. yapılar bulunmaktadır⁹⁸.

⁹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, c. 4, 1991, s. 338.

⁹⁸ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi", *DİA*, 2009, c. 37, s. 497.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ VE I. AHMED DÖNEMİ'NDE MÜLÂZEMET SİSTEMİ

2.1. OSMANLI'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretim faaliyetleri dediğimizde bunun temeli Abbasiler'e kadar gitmektedir. O zamanındaki gelişmelere ek olarak Türk-İslam dünyasında medreselerin resmî bir müessese olarak kurulup gelişmesini sağlayan Sultan Alparslan'ın veziri Nizamülmülk'ün faaliyetleri bu konuda önem arz etmektedir. Nizamülmülk, Nizamiye medreselerini ilk resmi eğitim kurumları olarak kurmuş, bizzat buralara kitap bağışlayarak ve araziler vakfederek tarihe adını bir ilk olarak yazdırmıştır⁹⁹.

Dönemin ileri seviyedeki ilim ve kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen ilim adamlarının toplandığı Selçuklun Devleti'nin mirasına kazandırdıkları zenginliklerle Osmanlı Devleti, İslam bilim geleneğini XVI. yüzyılda zirveye ulaştırmayı başarmıştır. Bununla beraber Osmanlılarla Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp ve Saraybosna şehirleri yeni kültür ve bilim merkezleri olarak yükselmişlerdir¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nin birçok müessesesini devraldığı ideolojinin, temelinde sünni İslam geleneği olan teolojik bir yapıda olması eğitim-öğretim kurumlarına yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin resmî ideolojisini inanç oluşturmakla beraber devletle din hiçbir İslam devletinde olmadığı kadar biribiri içine geçmiş, devletle din özleşmiştir. Böylece din dairesi, bütünüyle devlet dairesinin içine geçmiştir¹⁰¹. Nitekim bunun sonucu olarak medreselerde alınan dini ağırlıklı eğitim¹⁰² ve bu doğrultuda ortaya çıkan ulemâ sınıfının niteliği bu ideolojinin yansımasıdır. Osmanlı Devleti'de ulemâ, devlete tâbi edilmiş, memurlaştırılmıştır. Hukuk adamları olan kadı gibi görevlilerin aynı zamanda ulemâ-i izâm sınıfının bir üyesi olması bunun en güzel örneklerindendir.

⁹⁹ Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk", *DİA*, c. 33, 2007, s. 194.

¹⁰⁰ M. Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri", s. 372; E. İhsanoğlu, *Frenk Fodulluğuna*, s. 21-22.

¹⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Y. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 106.

¹⁰² Kuran, hadis, fıkıh, kelâm vb.

Osmanlı Devleti'nin yapılanmasında seyfiye, ilmiye ve kalemîye olmak üzere köken ve ulaşabildikleri mevki açısından üç ayrı grup bulunmaktadır. Bunlar askeri zümreye bağlı olup, ellerinde beratı olan kesimdir.

İlmiye sınıfı mensubu olacak kişilerin medreselerde eğitim alma zorunluluğu vardı¹⁰³. Şeyhülislam bu sınıfın sınıfının reisi olarak ön plana çıkmakta; kadiasker, kadı, defterdar, müftü, müderris gibi üyelerin yer aldığı zümre ilmiye sınıfının mensuplarını temsil etmekteydi¹⁰⁴. İlmiye sınıfını oluşturan şahıs ve gruplar medrese eğitiminden yani bir müderrisin rahle-i tedrisinden geçmiş kişilerdir.

Eğitim-öğretim sisteminde çocuklar 5-6 yaşlarına geldiklerinde ilk etapta bugünkü ilkokul olarak tanımlayabileceğimiz Sıbyan Mektebi'ne¹⁰⁵ başlamakta ve burada okuma yazma öğrenmenin yanı sıra Kuran odaklı dersler ve temel matematik derslerini görmekteydiler. Böylelikle bu kurumlardan gerekli olan ilk eğitim ve öğrenimlerini tamamladıktan sonra kendilerine medrese hayatının kapıları açılmaktaydı.

Fatih Sultan Mehmed döneminde padişahın emriyle inşaa edilen medreseler, kanunnâmede: "Hâliyâ binâ eyledüğüm medâris-i 'âliyeye sahn deyü ism konulmuştur." olarak geçtiği için bu medreseler Sahn medreseleri olarak anılmaktadır¹⁰⁶. Fatih, medreselerin müfredatı hakkında Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Mahmud Paşa'ya emirler vermiştir. Buna göre yüksek rütbeli müderrislerin İbnü'l-Hâcib'in "Muhtasarı'l-Müntehâ", Adudüddîn el-Îcî¹⁰⁷ 'nin "el-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye" ve "Şerhu'l-Muhtasar", Burhaneddin el-Merğînânî'nin "el-Hidâye", Zemahşerî'nin "el-Keşşâf" adlı eserleri ile kendi seçecekleri bir eseri okutmaları resmîleştirilmiştir¹⁰⁸. Müderrislere eğitimlerinde geometri ve hesap ilmi, mantık, ilahiyat (kelam ve felsefe) ve tabîyât (fizik vb.)

¹⁰³ M. A. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 36.

¹⁰⁴ M. A. Ünal, *Osmanlı Müesseseleri*, s. 105.

¹⁰⁵ Örneklerine Abbasiler, Karahanlılar ve Selçuklular'da da rastlanan Sıbyan Mektebi, Osmanlı Devleti'nde de mevcut olup zamanla dârü't-ta'lim, dârü'l-ilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mekteb gibi isimlerle de anılır hale gelmiştir. Bkz. C. Baltacı, "Osmanlılarda Mektep", *DİA*, 1994, c. 29, s. 339.

¹⁰⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 7.

¹⁰⁷ İlhanlılar döneminde kadılık ve bunun yanında Olcaytu Han döneminde hanla sefere katılan seyyar medresede müderrislik yaptığı bilinmektedir. Îcî, üç ayrı alanın usulünde çalışmıştır: Usûlü'd-dîn, usûlü-i fıkıh ve usûlü'l-luga. Bunların birincisinde akîdeyi, ikincisinde fıkıhın ilkelerini, üçüncüsünde dil biliminin esaslarını araştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Görgün, "ÎCÎ, Adudüddin", *DİA*, c. 21, s. 410-414.

¹⁰⁸ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları-İcazetnâmeler-İslahat Hareketleri*, Dergâh Yayınları, 1983, s. 79-80.

alanlarında kendi seçtiği eserleri okutabilmeleri özgürlüğü de verilmiş olması ilmî çeşitliliğe yol açmıştır da denilebilir¹⁰⁹.

Tablo 1: Medreselerde Okutulan Dersler ve Kitaplar¹¹⁰

Medrese Derece	Dersin Adı	Okutulan Kitaplar
Yirmili	Kelam, Fıkıh, Belagat	Haşiye-i Tecrîd, Şerh-i Feraiz, Mutavvel
Otuzlu	Belagat, Fıkıh, Kelam, Hadis	Şerh-i Miftah, Tenkih, Tavzih, Haşiye-i Tecrid, Mesabih
Kırklı	Belagat, Fıkıh, Hadis, Fıkıh Usulü	Miftahu'l-Ulum, Sadruşşeria, Meşarik, Mesabih, Tavzih
Ellili Haric	Fıkıh, Hadis, Kelam	Hidaye, Mesabih, Şerh-i Mevakıf
Ellili Dâhil	Fıkıh, Hadis, Tefsir, Fıkıh Usulü	Hidaye, Şerh-i Feraiz, Buhari, Şerh-i Mevakıf, Keşşaf, Telvih
Sahn-ı Seman	Fıkıh, Hadis, Tefsir, Fıkıh Usulü	Hidaye, Şerh-i Feraiz, Buhari, Şerh-i Mevakıf, Keşşaf, Telvih
Altmışlı	Fıkıh, Hadis, Kelam, Tefsir, Fıkıh Usulü	Hidâye, Şerh-i Ferâiz, Buhârî, Şerh-i Mevâkıf, Keşşâf, Telvîh

Tabloya yansıyanlar elbette medreselerde okutulan kitapların tamamı değildir. Genel olarak medreselerde işlenen ders ve kitapları göstermektedir. Derece artıkça ders yükü ve kitap seviyeleri artmıştır.

Medreseleri sınıflandırırken karşımıza üç temel esas çıkmaktadır. Bunlar okutulan kitaplara, müderrisinin günlük aldığı akçeye ve son olarak da medresenin statüsüne göre ayrılan medreselerdir. Okutulan kitaplar, Haşiye-i Tecrid, Haşiye-i Miftah, Haşiye-i Telvih, müderrislerin günlük akçesine göre “yirmili”, “otuzlu”, “kırklı” “ellili” ve “altmışlı” tabirleri kullanılmıştır. Fatih döneminde medrese sıralaması haşiye-i tecrid ile

¹⁰⁹ Necmüddîn Ömer en-Nesefî'nin İstanbul *Akâ'id*'i ve Teftâzânî'nin buna yazdığı *şerh* ve bu şerhe Hayâlî tarafından yazılan *haşiye*. Beyzâvî'nin *Tavâli 'u'l-envâr*'ı, buna Şemsüddîn el-İsfahânî tarafından yazılan *Metâli 'u'l-enzâr*, isimli şerh ve Cürçânî tarafından yazılan *haşiye*. Cürçânî'nin Tûsî'nin *Tecrid*'ine yazdığı “haşiye”, İcî'nin *el-Akîdetü'l-Adudiyye*'si ve “el-Mevâkıf” adlı eseri ve Cürçânî'nin el-Mevâkıf'a yazdığı *şerh* vb. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcıoğlu, Mustafa Said, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sa. 4, 1980, s. 274.

¹¹⁰ M. Hızlı, “Medreselerinde Okutulan Dersler”, s. 30.

başlamaktaydı. Bu dönemde en yüksek müderrislerin bulunduğu tek altmışlı medrese fethin sembolü bulunan Ayasofya Camii'nin yanında olan Ayasofya Medresesi'dir¹¹¹.

17. yüzyıldan itibaren medrese sıralaması değişime uğramıştır. Böylece on iki dereceli bir kademelendirme ile en alt seviyesinde İbtida-i Hariç¹¹² medresesi bulunan bir düzene geçilmiştir. İbtidâ-yı harici sırasıyla: Hareket-i Hâriç, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-ı Süleymâniye, Süleymaniye, Hâmis-i Süleymaniye ve son derece olan Dârülhadis takip etmektedir¹¹³. Bu sıralama İstanbul, Edirne ve Bursa göz önünde bulundurulmuş olup bunların yanında kırklı ve daha küçük medreselerde eğitim hayatına faal olarak devam etmiştir¹¹⁴.

Yükseköğretim düzeyindeki Sahn-ı Seman ve Süleymâniye Medreseleri'nde eğitimlerini başarı ile tamamlayan öğrenciler birer mülâzım adayı olmakta idiler. Seman medreseleri için İsmail Hakkı Uzunçarşılı "İlahiyat ve İslam Hukuku Fakülteleri" olarak tanımlama yapmıştır ve bunlar ilk olarak Fatih Camii'nin yakınında kurulan 8 adet medresenin "medâris-i Sahn" olarak da geçen medreselerdir ve öğrencileri "danişmend" olarak anılmıştır. Derece olarak Sahn medreselerinden düşük olan Musıla-i Sahn¹¹⁵ (Tetimme) medreseleri de 8 adet olup onların öğrencilerine de "softa" denilmiştir¹¹⁶.

Süleymaniye medreseleri Sahn medreselerindeki derslere ek olarak darulhadis, tıp, riyaziye gibi dersler müfredata eklenmiştir. Dolayısıyla derece olarak daha yüksek olan Süleymaniye medreselerinden mezun olun talebeler, ün ve derece olarak üst seviyelerdeki müderrislerin talebeleri olarak bazen 20'li ve 30'lu medreseleri atlayıp 40'lı medreselere başlayabilmekteydiler¹¹⁷.

Müderrisler aynı zamanda geneli haşiye, şerh ve ta'likat türünde olmak üzere çeşitli eserler kaleme almaktaydılar. Süleymaniye medresesi müderrisleri kadı, vali,

¹¹¹ M. İpşirli, "Medrese (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, c. 28, 2003, s. 330.

¹¹² Sıbyan mektebini bitiren talebe medresedeki üç temel derceden ilki olan ibtidâ-i harice başlamaktaydı. Aynı zamanda ilk kademedede olan bu medresede müderrislik yapanların dercesine de bu ad verilmiştir.

¹¹³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, İstanbul 1309, c. 1, s. 111'den naklen Fahri Unan, Klasik dönem Osmanlı medreselerinde eğitim üzerine yapılmış çalışmalara dair bir bibliyografya denemesi, *Divân İlmi Araştırmalar*, Sa. 18, 2005/1, s. 79-114

¹¹⁴ M. Hızlı, "Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri", s. 28.

¹¹⁵ Musile-i Sahn: Sahn' a götüren, ulaştıran demek olup öğrenciler Sahn eğitimine hazır hale getirilmişlerdir. Tetimme de denir ve orta decede yer alır. Balkan Mustafa, "Softa", *DİA*, 2009, c. 37, s. 342.

¹¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 3, 7, 9.

¹¹⁷ Bahsi Mehmed Efendi Şeyhülislâm Hocaşâde Esad Efendi'den mülâzım olarak yevmiyesi 40 akçe olan Hasan Paşa medresesine müderris olarak atanmıştır. Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1697.

kaymakam, müteveli ve müfettiş olarak vazife almışlar şeyhülislamlığa kadar yükselmişlerdir¹¹⁸. Bazen kadıların veya diğer meslek alanlarındaki kişilerin emekli olduktan sonra müderris olarak aktif bir şekilde ulemâ zümresinin içinde yer aldığı kayıtlara yansımıştır¹¹⁹.

Günümüzdeki lisansüstü eğitim seviyesinde olan Süleymaniye Dârülhadisi, Edirne Dârülhadis Medresesi'nin yerini alarak Osmanlı Devleti'nin en yüksek rütbeli müderrislerinin görev aldığı yer olmuştur. Bunun doğal sonucu olarak da en yüksek rütbeli müderrisler burada eğitim-öğretim verdikleri için talebeleri de donanım ve mülâzımlık açısından daha şanslı olmuştur diyebiliriz.

Yeni medreselerin tasnifi ve derecelenmesinin ardında artan öğrenci sayısı ve mülâzemet sistemi içerisindeki yığılma etkilidir. Sistemdeki bu yığılma ayrıca “pâye” adlı yeni bir uygulamayı doğurmuştur. Bu uygulama bir sebepten atama veya mülâzımlık işlemlerinin yapılamadığı dönemlerin kurtarıcısı olarak karşımıza çıkar. Kadı olarak fiilen görev yapılan yerler olan İstanbul, Bursa, Mekke, Medine gibi kadılıklara pek çok kişinin paye olarak atandığı görülür¹²⁰.

Medreselerin bir vakıf kurumu olması hasebiyle işleyiş, mali kaynak ve hukuksal işlem ve faaliyetleri vakıf kuralları çerçevesinde olmuştur. Ayrıca medreselerin kamusal bir kurum olması sebebiyle kadılar tarafından teftiş edildiğini bilmekteyiz. Müderrisler medresenin yönetimi, talebelerin gördüğü derslerin kaydı, çalışmaları, düzeni ve gündelik hayattaki faaliyetlerinden sorumlu olmuşlardır. Fatih Külliyesi sadrazamların, Beyazıd şeyhülislamın, bazı medreseler ise Darüssaade ağalarının sorumluluğu altında olmuştur. Bütün medreseler 16. yüzyılın sonuna kadar kadıaskerin sorumluluğunda iken bu yüzyıldan sonra yüksek dereceli şeyhülislamın sorumluluğuna verilmiştir¹²¹.

İncelenen 9 ve 13 numaralı ruznâmçe defterlerinde Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılında aktif olarak eğitim-öğretim hayatına devam eden medreselerin adlarını ve derecelerini görmemiz mümkündür. Yaklaşık yetmiş adet medrese ismi geçmekte olup, en çok adı geçen medreseler İstanbul, Edirne ve Bursa'da yer almaktadır. Bunların yanında Balıkesir'de Sultan Bayezid Medresesi, İznik'te Sultan Orhan ve Süleymaniye medreseleri, Konya'da Darülhadis Medresesi, Manisa'da Sultan Süleyman Validesi

¹¹⁸ Y. Yılmaz, “Süleymaniye Medreseleri”, s. 1374.

¹¹⁹ Mekke kadılığından emekli olan Salih Efendi Süleymaniye medreselerine müderris olarak atanmıştır ve öğrencisi iadeden mülâzım olarak kaydedilmiştir. *RKR*, 9/2, s. 71.

¹²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 65; M. İpşirli, “İlmiye”, s. 143.

¹²¹ M. İpşirli, “Medrese”, s. 330.

(Tekye) Medresesi, Selanik'te Sultan Murad Medresesi, Sofya'da Mehmed Paşa Medresesi, Erzurum'da Hatuniye medresesi ve Amasya'da Sultan Bayezid Han Medresesi adı geçen medreselerden bazılarıdır.

2.2. MÜLÂZEMET SİSTEMİ

İlmiye meslek kollarından birine dâhil olma ve mazûliyet döneminde geçen sürecin ifadesi¹²² olan mülâzemeti köken olarak incelersek lüzum mastarından türemiş olup, bir yere veya kişiye bağlı olmak, bir işle meşgul olmak manasına gelmektedir. İdari ve askeri teşkilatlanmasında staj anlamında iken ilmiye terminolojisinde medrese mezunlarının mesleğe girişini ve aşamalarını veya iki görev arasında geçen zamanı da ifade eder şekilde kullanılmıştır¹²³. Osmanlı Devleti'nde mülâzemet sistemine dair 16. yüzyıl öncesinde bir kayda rastlanmadığı bilinmektedir¹²⁴. Sistemin, imparatorluk haline gelen ve nüfusu ve hâkimiyet alanı gittikçe gelişen devletin eğitimli bürokratik kadro ihtiyacına paralel olarak geliştiğini söyleyebiliriz.

Hesap, geometri, alet ilimleri, hikmet dersleri, tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi dersleri okumuş talebeler için esas olan sınıf geçmek değil seçilmiş eserleri öğrenmek olduğundan öğrencilerin zeka ve kapasitelerine göre daha çabuk mülâzım olma yolu açılmış oluyordu¹²⁵.

Uzunçarşılı meşhur eserinde medrese eğitim süresini Dimetoka Oruç Medresesi'ne müderris tayin edilen Ahmed İsamüddin adlı kişiyi örnek göstererek mülâzemetini otuz yaşında aldığı için 10 sene medrese eğitimi aldığı sonucuna ulaşmaktadır. Hoca Sadeddin'in oğlu Abdülaziz Efendi henüz 20 yaşındayken dâhil derecesinde müderris olmuştur¹²⁶. Diğer oğlu olan ve şeyhülislamlığa kadar yükselen Mehmed Efendi'nin ise 994 Cemaziyelevvel'inde (Nisan/Mayıs 1586) İbrahim Efendi'nin yerine İsmihan Sultan medresesine atandığında henüz daha 18 li yaşlarda olması daha da dikkat çekicidir¹²⁷. Ebülmeyamin Mustafa Efendi'nin de Ebussud Efendi'den mülâzımlığını aldığı sene 23-24 yaşlarında olduğu görülmektedir.

¹²² Y. Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 28.

¹²³ M. İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, c. 31, 2006, s. 537.

¹²⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 55.

¹²⁵ İlhan Yıldız, "Osmanlı'da Medrese: İşleyiş Tarzı ve Otaya Çıkan Sorunlar", *Vakıflar Dergisi*; XV-XVI. *Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 619.

¹²⁶ Bkz. III. Bölüm, Kadıaskerler.

¹²⁷ Bkz. III. Bölüm Şeyhülislamlar.

Danışmendlerin durumuna en iyi hâkim olan müderrisleri, yeterli olgunluğa geldiklerine kanaat edince onların isimlerini ve hangi yolla mülâzım vereceğini açıklayarak Rumeli kadiaskerliğinin ilgili bölümüne bildirmektedirler. Kadiaskerler ise uygun gördükleri vakit bunu padişaha arz etmekteydiler. Hocalar, kendilerine mülâzım kaydettirme hakkı tanındığı vakit yeteneğine, bilgisine ve yeterliliğine inandığı talebesini mülâzım verdiğini ispatlayan imzalı ve mühürlü tezkireler hazırlarlar, bunu alan danışmendler kadiaskerlere başvururlardı ve böylece süreç başlamış olurdu. Kadiasker, başvuruları padişaha arz eder onay alınmasının ardında mülâzım adayların ismi kadiasker ruznâmçe defterlerine kaydedilirdi. Kadiaskerlikten kendisine deftere kayıt yaptırdığına dair yeni bir tezkire verilen aday için mansıb bekleme süreci böylece başlardı ve tüm bu işlemler yalnızca pay-ı tahtda yapılırdı¹²⁸. Görüldüğü üzere mülâzemet sistemini kavrayabilmenin bir yolu da talebenin hocasıyla bağlantısına vakıf olmak geçmektedir. Çünkü bu sistemde esas olan kuruma bağlılık değil hocayla olan ilişkidir.

Öğrenciler danışmendlik, mû'idlik, mülâzımlık, müderrislik sıfatlarıyla mülâzemet sistemine dâhil olmakta ve bundan sonra atama, azil, terfi, nakil, tekaüd gibi her türlü hareket ve faaliyetleri mülâzemet sistemi içerisinde yürütülmekteydi. Bir âlim, ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılan, mülâzımlık yolları aşamalarından sonra müderris, kadı, müftü, kadiasker vb. kadrolara yerleştirildikten sonra mülâzemet sisteminin içinde yer alan bazı uygulamalarla karşılaşır. Bunlar hareket veya nakil, terfi, paye, azledilme, belirlenmiş görev süresinin dolmasının ifadesi olan infisâl, infisâl süresinin bitmesiyle tekrar vazifelendirilme, emeklilik veya bazen görülen emeklilik sonrası tekrar vazifelendirilme gibi işlemlerdi. Bu işlemler onların talebelerine mülâzımlık kapısı açmaktaydı.

Medrese mezunu mülâzım adayları, tercilerine göre Anadolu veya Rumeli kadiaskerlerinin meclislerine devam ederek isimlerini matlab/mülâzemet defterine kayıt ettirirler ve vazife için beklerlerdi¹²⁹. Matlab kelime anlamı olarak istenilen şey, halledilecek mesele olup¹³⁰, Matlab defterleri, Osmanlı Devleti'nin ilmiye müessesinde müderrislik, kadılık gibi memuriyetler için şeyhülislam veya kadiaskerliğe başvuran mülâzım adaylarının sırasıyla isteklerinin kaydedildiği defterlerdir¹³¹.

¹²⁸ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 28-29.

¹²⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 45.

¹³⁰ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2012, s. 1022.

¹³¹ Diğer adıyla "tarik defterleri", M. A. Ünal, *Paradigma*, s. 668.

Devletin vasıflı ve donanımlı ilmiye kadrosu elemanı yetiştirilmesi ve bunun kontrolü amacından doğan mülâzemet sistemi 16. yüzyılın sonuna doğru artmaya başlayan medreselerin sayısı ile beraber daha da önemli hale gelmiştir. Artan medreseli ve bunların istihdamı meselesi devleti yeni yollara yöneltmiştir¹³².

Ebussuud Efendi kadıaskerliği özellikle şeyhülislamlığı döneminde ilmiye teşkilatında düzenlemeler yapmıştır. Rütbe ve mevkiler, mülâzımlık aşamaları ve usulü üzerine daha evvel belirlenmiş kaide ve kurallar mevcut değildi. Bundan kaynaklı sıkıntı ve şikayetler hâsıl olunca padişahın bu konuda kendisini vazifelendirmesiyle derecesine göre âlimlerin ne kadar mülâzım verecebileceğini belirlemiştir. Danışmendlerin kadıaskerlerin tuttuğu “matlab” veya “rûznâme” defterlerine kaydedilmesi usulünü getirmiştir¹³³. Ayrıca Ebussuud Efendi’nin Rumeli kadıaskerliği döneminde her yedi yılda bir nevbetten mülâzım alınması kanun haline getirilmiştir. Ancak bu karara zaman içinde uyulmadığı ve nevbet için belirli bir dönem süresinin olmadığı ortaya konulmuştur¹³⁴. Şeyhülislamlara düzenli olarak arpalık Bostanzâde Mehmed Efendi’nin şeyhülislâmlığında tevcih edilmeye başlanmıştır. III. Mehmed’in takdirini kazanması sonucu otuz talebesini mülâzım kaydetme hakkı kazanca bu sonraki şeyhülislamlar için de devam eden bir hak haline gelmiştir¹³⁵.

Medreselerdeki eğitim-öğretimin niteliği açısından çok daha önceki dönemlerde ilmî faaliyetlerin desteklenmediği hatta engellendiği zamanlar da olmuştur. Nitekim dini bağınazlığın, 1577’de Takiyyüddin Mehmed Efendi’nin Galata’da kurmuş olduğu rasathaneyi padişaha yaktıracak kadar ileri boyuta taşındığı da bilinen bir gerçektir¹³⁶.

Mülâzemet sisteminde 17.yy ile beraber özellikle 1590’lı yıllardan sonra içlerinde kadıaskerlerin dahi bulunduğu devlet ricalinde rüşvetin öne çıktığı, mülâzemetlerin voyvoda, subaşı kâtipleri ve hatta halk tarafından para ile satılıp alınır hale geldiği söylenir. Bu şekilde mülâzemet alan kişilerin cahil bir şekilde müderrislik ve kadılık kadrolarına yerleştiği bildirilmiştir¹³⁷.

¹³² 17.yüzyıla gelindiğinde sadece İstanbul’da 126 tane medresenin varlığı bilinmektedir. İpşirli, “Medrese”, 2003, s. 328. ; Y. Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 105.

¹³³ Ahmed Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, 1994, c. 10, s. 365-366.

¹³⁴ Y. Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 72.

¹³⁵ M. İpşirli, “Bostanzâde Mehmed Efendi”, c. 6, 1992, s. 311.

¹³⁶ H. İnalcık, *Klasik Çağ*, s. 187-188.

¹³⁷ *Koçibey Risalesi*, s. 43.

2.2.1. I. Ahmed Dönemi Mülâzemet Sistemi

I. Ahmed dönemi, Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sona erip 17. yüzyılın başladığı, bazı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Siyasi tablosunun birinci bölümde özet olarak verildiği bu dönemde mülâzemet sistemi nasıl işlemekteydi, dönemin şartları mülâzemetleri nasıl etkilemekteydi? Ulemâ evlâdı kadrolara nasıl alınmaktaydı, bu usuller, kılıfına uydurulmuş haliyle dönemine göre gayet de normal olarak değerlendirilebilir miydi? Tezin bu kısmında bu gibi soruların cevaplarına anakronizme düşmeden o devrin usullerini de düşünerek ulaşmak hedeflenmiştir. Cevapları, bize bakan yönüyle elimizdeki defterlerden çıkan veriler ve diğer yakın dönemlere ait araştırmalar çerçevesinde ortaya konulmasına gayret edilecektir. Ulemâ çocuklarının devlet kadrolarına yerleştirilme oranını tespit ederek gerçekten bu oranın dikkate değer derecede olup olmasına göre bu sorulara cevap aranabilir. Belki de sıkıntı ulemânın çocuklarının kontenjan hakkına sahip olması değil, küçük yaşlarda silke dâhil edilmesidir. Çünkü ulemâ-i kiramın evlatları, üçüncü bölümdeki hal tercemeleri de incelendiğinde küçük yaşlardan itibaren seçkin hocalardan ders alarak eğitim-öğretim faaliyetlerine dâhil olmaktaydı. Fakat bazı ulmânın çocuklarının küçük yaşlarda vazife hayatına atılmaları hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu durumun kendisine bir türlü mülâzımlık sırası gelemeyen kişilerin tepkisine yol açması oldukça doğal olarak kabul edilebilir.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında mülâzemet sistemindeki değişimlere dair bilgilere ve yorumlara risale ve kroniklerden ulaşabilmekteyiz. Koçibey, 1003 tarihinden önceki dönemlerde uygulanan ilmiye silkine katılma usulünün değiştiğini ve sistemin bozulduğunu dile getirir. Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin birkaç kez azlolunduğu gibi sık sık kadiaskerler de görevinden alındığından yeni devlet ricâlinin azil korkusuyla Divan-ı Hümâyün'da hakkı konuşmaktan beri kaldıklarını eleştirir¹³⁸.

Uzun süren savaşlar, isyanlar, o dönemdeki hızlı nüfus artışına bağlı olarak artan medrese ve medreselerden mezunların istihdamı mevzusu, saraydaki çekişmeler ve iktidarî hırsların Osmanlı'nın ilmiye, kalemiye ve seyfiye kadrolarında yankı bulduğu görülür. Azil ve görev değiştirmelerin yanında idamlara varan usullerin uygulanması, görevliler üzerinde elbette büyük baskı oluşturmıştır. Bu durum belki de içlerinden bazılarının kendilerini garantiye almak için kendine yakın olan şahısları birtakım

¹³⁸Koçibey Risalesi, s. 42-43; Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 93.

görevlere getirmek üzere zaman zaman hileye başvurmalarına haklı sebep gibi görülmüştür.

Medreseler, halka açık olması ve sağladığı yararlarından ötürü, reaya için bir kaçış, sığınma veya ekmek kapısı olarak görülmüştür. Bunun sonucunda medreseleri dolduran çok fazla sayıda kişi olmuştur¹³⁹. Nitekim yukarıda bahsedildiği gibi dönemin şartlarından olumsuz etkilenen suhteler çareyi medreseli olmanın yetmediğini anlayınca başka yollarda aramıştır¹⁴⁰.

Osmanlı'da medreseleri dolduran ve yığılmaya neden olan suhtelerin nizama başkaldırışına dair ilk örneklerden biri 996 (1588) tarihinde Varna kazasından görülmüştür. Balçık adlı kasabada Anadolu'dan gelerek medreseyi dolduran suhteler bölgede huzursuzluk çıkarınca medresenin başka bir kasabaya taşınma kararı alınmıştır. Bunun ardından devlet tedbir olarak bu gibi medreselerden mülâzım alımını durdurmuştur¹⁴¹.

İlmiye sınıfının alt yapısını oluşturan mülâzım adayları ve suhtelerin I. Ahmed dönemindeki tutumları ve karışıklıklara destek vermesi hakkında Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerde de bilgiler bulunur. I. Ahmed dönemine ait olan 75 numaralı Mühimme Defteri'nin 448'inci hükmünde padişah, Mersin ve Malatya'da suhtelerin ehl-i fesat olarak hareket ettiklerini, halka zulm ederek eşkıyalarla iş tuttukları için bunların bir an önce durdurulması için kadı ve sancakbeylerine ferman göndermiştir¹⁴². Başka bir hükümde suhtelerin bir şekilde kalelere girmeye çalıştıklarından, halk üzerinde baskı yaparak bunların korkusundan halkın sefere bile katılamadığından bahsedilmektedir¹⁴³.

Suhtelerin lider ve sayılarına dair fikir veren aynı defterin 607 no'lu hükmünde Sis sancağında 200 kadar suhtenin "Müfit oğlu" denilen bir kişinin liderliğinde hareket ettikleri bildirilir. Suhteler Sis, Kars, Payas gibi yerlerde devriye gezerek köylüye ve tüccarlara zarar vermekteydiler¹⁴⁴.

¹³⁹ M. Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 20.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 241.

¹⁴¹ Y. Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 238-39.

¹⁴² A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 109.

¹⁴³ A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), s.182, hüküm: 550.

¹⁴⁴ A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 220-221, hüküm: 607; Bu konuda ayrıca bkz. s. 73, hüküm: 396

Öte yandan suhteler her vakit devlete karşı mücadele içerisine girmemiştir. Celâliilere karşı mücadele veren görevlilere zaman zaman yardım etmişlerdir. Bunu anlatan hüküm Bolu Bey'i Mehmed'e gönderilmiştir. Mehmed Bey, Celâli Hüseyin ile Yıldızlı İbrahim adlı eşkıyalara karşı mücadelede altı yüz kadar sekbanın yanında bin kadar suhteyi toplayarak onlara liderlik yapmış ve mücadele vermiştir¹⁴⁵.

2.2.1.1. Mülâzemet Yolları

Bu başlığın altındacevabı aranacak sorular şunlardır:

- Medreselerden mezun olan öğrenciler silke hangi usul veya yollarla dâhil olmaktadır?
- En çok başvurulmuş mülâzım kaydetme usulü hangisidir?
- İki kadiaskerin toplamda dört dönem Rumeli Kadiaskerlik kayıtlarını ihtiva eden ruznâmçelerinde I. Ahmed dönemindeki mülâzım sayısı kaçtır?
- Kadiasker ruznâmçelerinde en fazla ismi geçen görevlinin, makamı, kaç tane mülâzım verdiği, en çok mülâzım verme hakkı kimin olabilir?
- 16. yüzyılın son dönemlerinde artan nüfusa bağlı olarak, medrese sayılarının ve medreseli öğrencilerin sayısının artması mülâzımlık yollarında kendisini nasıl göstermiştir?
- Dönemin şartları mülâzım adaylarını hangi açıdan etkilemiştir?
- Ulemâ-yı kiramın evladı mülâzemete nasıl dâhil edilmişti? Tüm bu sorular maddeler halinde olmamakla beraber bölüm içinde sırası geldikçe cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Mülâzemet sistemi içerisinde medreselerde öğrencilerin kurumdan çok şahsa bağlılıklarının esas olduğunu daha önceki bölümde dile getirmiştik. Bu bağlılığın göstergelerinden biri olarak talebenin görev alabilmesi için hocasının durumu, konumu ve her türlü hareketinden etkilendiğini görmekteyiz. Yani kişi şu medreseden mezun olup şu vazifeye atandı değil; şu müderrisin talebesi, danışmendi, mu'îdi olup şeklinde müderrise veya ulemâyâ bağlı olarak mülâzemeti açıklanmıştır.

¹⁴⁵ A. Keleş, *75/2 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 236, hüküm: 631; s. 280, hüküm: 692; s. 63, hüküm: 381.

I. Ahmed döneminde kadiaskerlik yapmış olan Damad Mehmed Efendi'yi Anadolu kadiaskerliği esnasında Bostanzâde Mehmed Efendi tezkirecilik hizmetinden mülâzım vermiştir. Mehmed Efendi kısa sürede başarı basamaklarını tırmanarak 1003 tarihinde Anadolu kadiaskerliğine yükselmiştir. Tam da bu terfi esnasında verildiği söylenen fetvaya muhatap olmuştur: “Zeyd edânîden Amr'ı terbiyet idüp menâsıb-ı âliyye getürdükde Amr veliyy-nimeti Zeyd'e ihanet eylese ne lazım olur? El-cevap: “Ömrüm boyunca onu küçük bir enik olarak yetiştirip büyüttüm. Büyüyüp köpek olunca ayaklarımı ısırdı” mazmunına muvafık olmak lâzım olur.”¹⁴⁶ Bu fetvanın burada dile getirilmesinin sebebi hoca- talebe ilişkisine örnek seçilmesidir. Hocaların talebelerinden beklentilerinden biri de minnettir. Mülâzemetini hocasına borçludur ve dolayısıyla ulaştığı mansıplara hoca getirmiştir.

Müderisler talebelerine Arapça sarf, nahiv, mantık ve âdâbü'l-bahs gibi dersleri geçtiğine dair başarı belgesi mahiyetindeki temessükleri verirlerdi. Talebeler bir üst medreseye bu temessük ile devam ederlerdi. Bundan sonra sırasıyla medreselerdeki öğrenimlerini tamamlayınca Sahn-ı Semân Medresesi'nde dânişmend olur ve bir süre sonra başarılı dânişmendler, muîd olarak softa/suhte denilen öğrencilere ders okutur, dersi tekrar ettirirdi.

Defterlerde genel olarak tarih atıldıktan sonra talebe veya danişmedin künyesi, memleketi, hocasının künyesi, hangi vazifede bulunduğu, ne yoldan mülâzım verdiği bilgileri yer alır. Özellikle sahtekârlık ve karışıklığın önü alınmak için bazı anekdotlara yer verilmiştir. Bunlar kişileri diğerlerinden ayıran dış görünüşleriyle ilgili betimlemelerdir ve ulemâ çocukları dışındaki talebeler için kullanılmıştır. Boyun uzun, kısa, orta olması, saç, sakal durumu, sakatlıklar, yüzünde veya vücudunda ayırt edici olabilecek yara veya lekeleri anlatan: “el-evsat”, “et-tûl¹⁴⁷”, “et-tavîl'l-akrân”, “el-haffül-lihye”, “el-keşîfû'l-lihye”, “el-efrâk el-ma'il ile't-tûl¹⁴⁸”, “ellezî fıkılta aynihî beyaz sır¹⁴⁹”, “el-mecrûha yedihi'l-yüsrâ¹⁵⁰”, “ellezî alâ cânib-i ra'sihi'l-eymeni eseri't-tağun¹⁵¹” gibi mülâzımların eşkaline dayalı betimlemelerin 1598 tarihli ilmiye kanunnâmesinden sonra getirilen düzenlemelerden sonra yapıldığı bilinmektedir¹⁵².

¹⁴⁶ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1445.

¹⁴⁷ RKR, 9/1, s. 15.

¹⁴⁸ RKR, 9/1, s. 17.

¹⁴⁹ RKR, 9/1, s. 30.

¹⁵⁰ RKR, 9/1, s. 34.

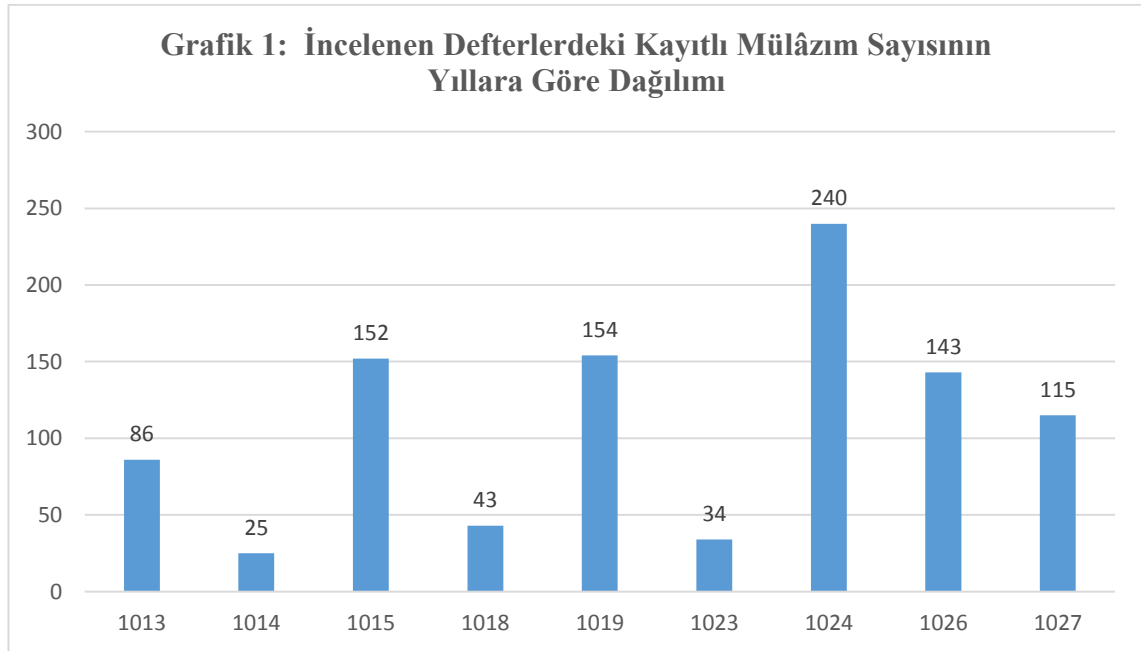
¹⁵¹ RKR, 9/1, s. 35.

¹⁵² Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 96-97.

Dönem dönem mülâzım listelerinde doğal olarak karşılayabileceğimiz karışıklıklar da vaki olmuştur. Bostanzâde Mehmed Efendi'ye ait olan ruznâmçe defterinde bulunan bir derkenârda Recebzâde Efendi'nin Hankâh medresesinden hareketinden mülâzım olarak İbrahim adlı şahıs tayin olmuştur. Ancak bunu öğrenen Recebzâde Efendi mülâzemetin aslında Mahmud bin Mehmed'e ait olduğunu çünkü Hankâh'ta müderris iken muidinin Mahmud olduğunu ve İbrahim'in ise sonrasında muidi olduğunu belirterek yanlışlığın önüne geçilmiştir¹⁵³.

I. Ahmed dönemi'ne ait 9 nolu Yahya Efendi'ye ve 13 nolu Bostanzâde Mehmed Efendi'ye ait olan ruznâmçeler 1013-1019 (1604/05-1610/11), 1023-1024 (1614/15-16), 1026-27 (1617-18) tarihlerinde tutulmuştur. Aşağıdaki grafikte mülâzımların yıllara göre sayısı verilmektedir.

Grafik 1: İncelenen Defterlerdeki Kayıtlı Mülâzımların Yıllara Dağılımı:

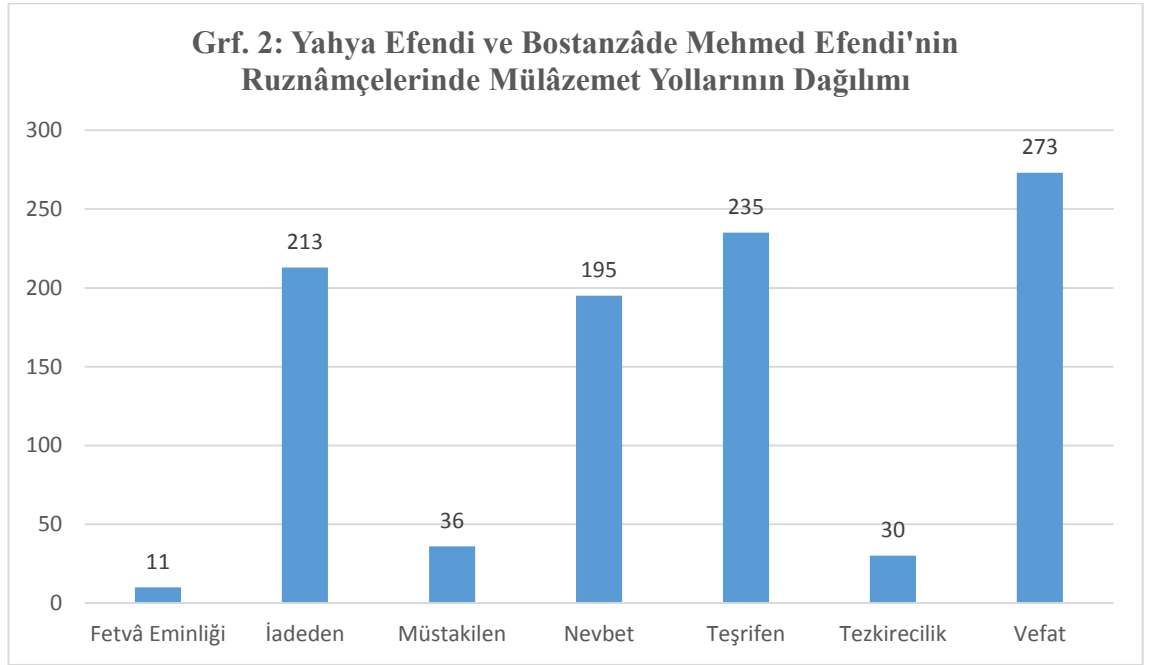

En çok mülâzım 1024 (1615/16) tarihinde Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Rumeli kadiaskerliği zamanında verilmiştir. Bunda özellikle ilan edilen nevbetin oranı yükselttiği dikkat çekmektedir. Bu tarihte Bostanzâde Mehmed Efendi Rumeli kadiaskerliğine getirildiği için teşrifinden ve Anadolu kadiaskerliğinden ayrıldığı için tekaüdünden olmak üzere 4'er talebesini ve tezkirecisini mülâzım vermiştir. Rumeli kadiaskeri olan Yahya Efendi de tekâüdünden 4 talebesini ve bir de tezkirecisini mülâzım

¹⁵³ RKR, 13, s. 4.

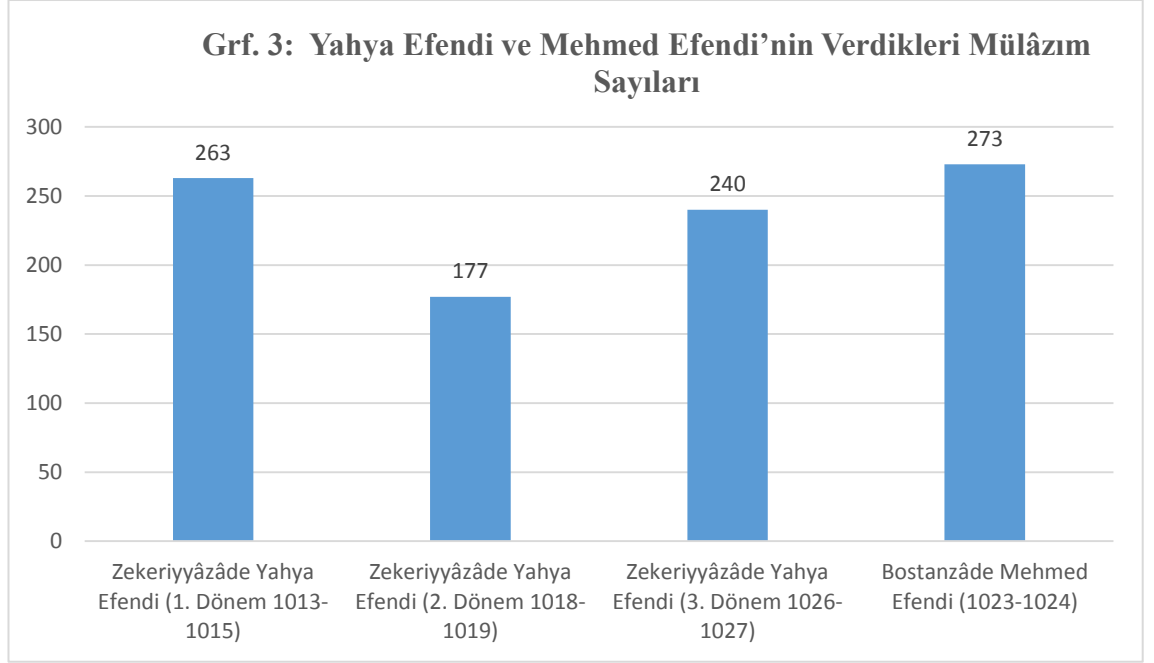
vermiştir. Rumeli kadıaskerliğinden ikinci kez emekli olan Abdülaziz Efendi'nin de 4 talebesi mülâzım kaydedilmiştir. Bunların büyük çoğunluğunun vefat eden ulemânın talebeleri oluşturmaktadır. En az kişi 1014 (1605/06) tarihinde Yahya Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğinin ilk döneminin ikinci yılında verilmiştir. Bunun dışında kadıaskerliğinden diğer ulemânın vazife teşrifi, tekâüd teşrifi gibi her türlü hareketinden mülâzım vermiştir. Bu konuya ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı değinilecektir.

Yukarıda grafikte incelenen defterlerde hangi yıl kaç tane mülâzım verildiği görülmektedir. Bu mülâzımlar defterlere yedi ana başlıkta incelenecek olan yollar/vesilelerle kaydedilmiştir. Aşağıdaki grafikte ise kaç kişinin hangi yolla mülâzım kaydedildiği gösterilmiştir.

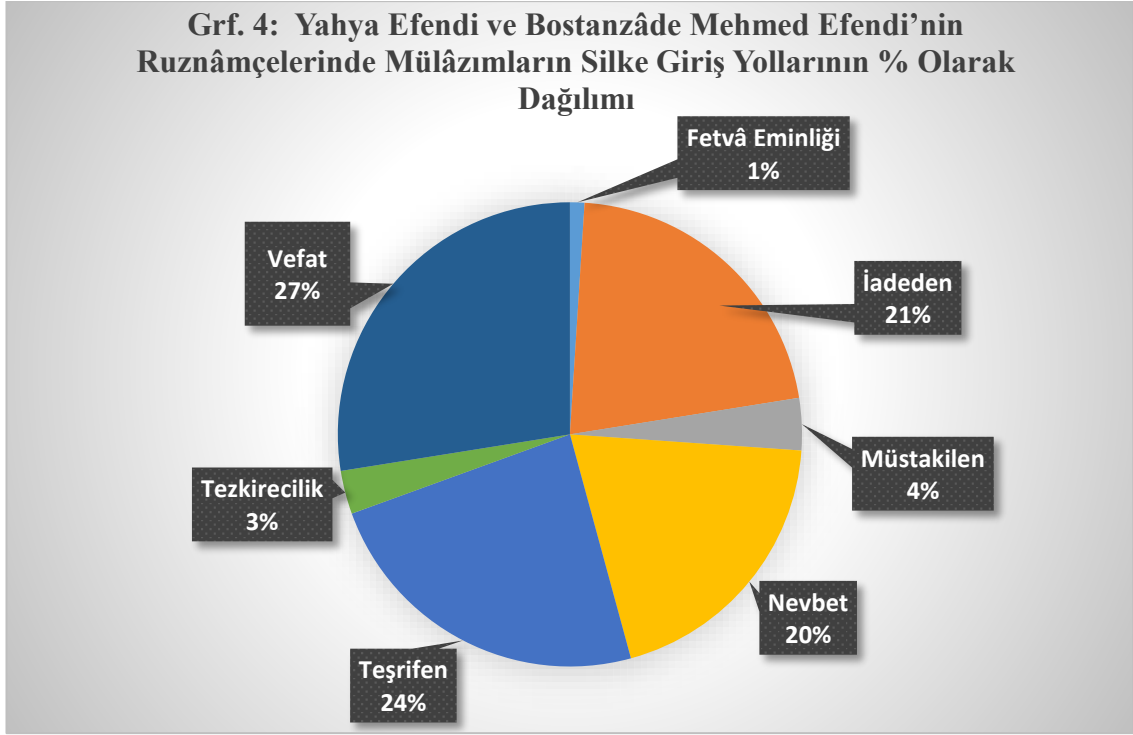
Grafikte görüldüğü üzere 235 kişi ulemânın teşrif yoluyla verdiği mülâzımdır. Ulemâ bir vazifeye getirildiğinde, emekli olduğunda veya eser vermesi gibi durumlarda teşriften mülâzım verme hakkına sahip olmaktadır. Muiddi olarak iadedden 213 kişi verilmiş olup bunların genellikle kadı ve müderris kadrosundaki ulemâ tarafından verildiği görülür. Vefat eden ulemânın 199 talebesi silke dâhil edilmiş olup, bazıları vefatından olarak kaydedilirken bazı talebelerin müncezen olarak özellikle belirtildiği görülmüştür. Bu şekilde müncezen olarak geçen 74 kişi vefat başlığına dâhil edilmiştir. Vefat eden ulemânın talebesinin bazıları da nevbete bırakılmıştır. Nevbete kalan bu talebeler nevbet zamanında diğer mülâzımlarla birlikte imtihanı geçmelerinin ardından mülâzım

kaydedilmekteydiler. Nevbet yoluyla mülâzemet alınanların sayısı 195 kişidir. Müstakilen 36 kişi silke girmiştir. 30 kişi kadıaskerlerin tezkirecileri ve 11 kişi de müftülerin fetvâ emini olarak silke dâhil edilmiştir. Aşağıda bu yollar ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Grafikten anlaşıldığı üzere en fazla 1023-24 (1614/15-1615/16) tarihlerinde Bostanzâde Mehmed Efendi döneminde 273 kişi mülâzemetini almıştır. 1013-1015 (1604/05-1606/07) Yahya Efendi'nin ilk Rumeli kadıaskerliği döneminde 263 kişi mülâzım olarak kaydedilmiştir. Yahya Efendi'nin ikinci döneminde 177 kişi mülâzemet almışken son dönemde bu sayı 240'a çıkmaktadır.

Grf. 4: Yahya Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Ruznâmçelerinde Mülâzımların Silke Giriş Yollarının % Olarak Dağılımı

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere defterlerde mülâzımlar silke %24 ile en fazla teşrif yoluyla dâhil edilmiştir. Teşriften verilen mülâzımları %21 ile iadedden takip etmektedir. Vefat % 27, nevbet ise %20 olarak tespit edilmiştir. Vefatından müncezen olarak kaydedilenlerin oranı ise geriye kalan diğer yollardan fazladır. Müncezen kayıtların çoğu ve diğer yolların bazıları 1028 tarihinde olduğu için yukarıdaki grafiklere dâhil edilmemiştir. Araştırmaya dâhil olmayan kısımla beraber müncezen toplam 96 kişi daha kaydedilmiştir. En az mülâzım verme yolu ise I. Ahmed döneminde mülâzım veren dört şeyhülislamın fetva eminlerinin oranıdır ki bunlar %1'lik kısımdır.

Teşriften oranının bu kadar yüksek olması bize Koçibey'in mülâzemet sisteminde eleştirisini hatırlatmaktadır. Mülâzemetlerin çok fazla dağıtıldığından, görev ve emeklilikten (arpalıktan) teşriflerin önceden yokken 17.yüzyılda bu yolla çok fazla kişiye mülâzemet verdiğinden yakınmaktadır¹⁵⁴. Koçibey'e hak vermemek çok zordur. Çünkü mülâzımlık yollarının bu denli artmış olması sistemde yığılmalara neden olmuş bu fazla sayıda kişiler zaman zaman nevbete bırakılmıştır. Ancak mülâzemet alamayan ve boşta gezen medrese mezunları Celâli isyanlarının anlatıldığı kısımda da değinildiği gibi hak arama davası adına bu hareketlere dâhil olmuş olmalıdır.

Yahya Efendi'nin birinci döneminde nevbete kalanların sayısının az iken üçüncü dönemde bunun bir hayli arttığını görmekteyiz. 1013-1015 (1604/1605- 1606/1607)

¹⁵⁴ Koçibey Risalesi, s. 45.

tarihleri arasında kaydedilen mülâzımların oranını genel olarak değerlendirirsek burada vefat edenlerin talebelerinin sayısının bir hayli çok olduğu hatta neredeyse yarısına yakın bir sayıya ulaştığını görmekteyiz. Bu durumu Yahya Efendi kendisi daha önce vefat eden ulemânın daha önce muhtemelen yığılma sebebiyle kaydedilemediğinde bu tarihlerde vefatından olarak kaydedilmesidir. Yahya Efendi'nin ikinci dönem Kadıaskeri ruznâmçesinde birinci dönemde vefatından mülâzemet alanların %45 olmasına rağmen ikinci dönemde bu yolla verilen tek bir mülâzım bile tespit edilememiştir. Aşağıda üçüncü bölüme bakarsak bu oranın %1 kadar az bir rakam olduğunu görürüz. Yahya Efendi'nin defterinin üçüncü bölümünde karşımıza nevbette bekleyen kişi sayısı 105 olarak çıkar.

2.2.1.1.1. İadedden

Bir mu'îdin hocasının mülâzemet sistemindeki konum ve her türlü hareketi sonucu ruznâmçe defterlerine “iadedden” olarak kaydedilmekteydi. İade yoluyla mülâzemete alanların kadıaskerler tarafından hareketinden, naklinden ve infisâlinden olarak kendi içinde sınıflandırıldığını görmekteyiz.

Mülâzemet yollarından ilk sırada incelenecek olan iadedden mülâzemeti anlama yolunda karşımıza ilk olarak “mu'îd” kavramı çıkmaktadır. Mu'îd, müderrislerin yardımcısı, müzakereci olup müderrislerin anlattığı dersleri talebelere tekrarlatan, tabiri caizse belleten kişilerdir. Mu'îdler danışmendlerin en kabiliyetli olanlarıdır ve asistan konumunda bulunmaktadırlar. Sahn-ı Seman mu'îdlerinin ise aynı zamanda Tetimme medreselerinde öğrencilere ders verdikleri bilinir¹⁵⁵.

Mu'îdler ortalama 5 akçe yevmiye ile çalışmaktaydılar ve onlar için bir sonraki basamak, kadro bulunması halinde müderrislikti. Mu'îdler tıpkı müderrisler gibi bulundukları medreseye göre derece kazanmışlardır. Süleymaniye medreseleri mu'îdlerinin seviye olarak daha aşağıdaki medreselerin müderrisleriyle hemen hemen aynı konum ve donanımda bulundukları iddia edilir. Süleymaniye medreselerinde muidlere özel birer kişi olmak üzere muid kadrosu tahsil edilmiştir¹⁵⁶.

İncelenen defterlerde toplamda 213 kişinin iadedden mülâzım verildiği tespit edilmiştir. Hocasının; hareketi/nakli ve infisâli gibi durumlar muidlere mülâzımlık

¹⁵⁵ M. A. Ünal, *Paradigma*, 2011, s. 489.

¹⁵⁶ Y. Yılmaz, “Süleymaniye Medreseleri”, s. 1376.

kapısını açan vesilelerden biri olmuştur. “Sâbıkân mahrûse-i İstanbul’da merhûm Fatma Sultan müderrisi iken medâris-i Seman’ın birine nakolunan Ahizâde Mevlânâ Mahmud Efendi dâ’îlerinin berât-ı pâdişâhî (ile) mu’îdi olan Mevlânâ İbrahim bin Mustafa el-Bolevî naklinden mülâzemetle kabul buyrulmak ricâsına ‘arz olundukda buyruldu¹⁵⁷.”

Yukarıdaki örnekte görülebileceği üzere hocası başka bir medreseye tayin edildiğinden mülâzım olarak kaydedilen mu’îdi kayıt altına alan kâtip, bu durumu “naklinden” olarak özellikle belirtmiştir. Bu şekilde defterlerde 9 nolu RKR defterinin ilk kayıtlarında 14 kişi¹⁵⁸, ikinci bölümde 52 kişi¹⁵⁹, son dönem kayıtlarında 66 kişi¹⁶⁰ ve 13 numaralı RKR’de 19 kişi¹⁶¹ olmak üzere toplamda 151 kişi hocasının hareketi/naklinden olarak kayıt altına alınmıştır.

Hocasının derecesinin yükselmesi anlamına gelen maaş zammı da talebeleri etkileyen bir durumdur. Bazı zamanlarda bu sebeple mülâzım verme hakkı verilmekteydi. Süleymaniye müderrisi Yahşi Efendi 1013 (1604/05) tarihinde terakki ile günlük yevmiyesi yetmiş akçeye çıkınca mu’îdi Hasan bin Halil mülâzım kaydedilmiştir¹⁶².

İnfisâl ayrılma, memuriyetten el çektirme, görevden alma gibi manalara gelip mülâzemet sistemi literatüründe mazuliyet için de kullanılmıştır¹⁶³. Birçok kayıta tıpkı nakil, hareket ve terakkinin özellikle belirtilmesi gibi hocasının “infisâli” nedeniyle iadedden mülâzım kaydolunduğu dile getirilmiştir.

İnfisâl medrese mezunlarının mezun olduktan sonra bekleme sürelerini ifade eden bir terim olarak bazı kayıtlarda süresi dolan talebenin mülâzım olarak kaydedildiği görülür¹⁶⁴. “Sabıkan mahrûse-i İstanbul’da medâris-i semânın birinde müderris olan Mevlânâ Muslihiddin Efendi’nin berât-ı pâdişâhî ile mu’îdi olan Mevlânâ Hafız Mehmed bin Abdülhalim eş-Şehrî Sadıkhâde medrese-i mezbûreden infisâlından kânûn üzere mülâzemeti ba’de’l-‘arz ve’l-kabûl kayd olundu”¹⁶⁵. Sadıkhâde Abdülhalim bin Mehmed

¹⁵⁷ RKR, 9/1, s. 17.

¹⁵⁸ RKR, 9/1, s. 7- 20.

¹⁵⁹ RKR, 9/1, s. 58-63.

¹⁶⁰ RKR, 9/1, s. 93-98, 107.

¹⁶¹ RKR, 9/1, s. 4-7, 9, 11-12.

¹⁶² RKR, 9/1, s. 11.

¹⁶³ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 116.

¹⁶⁴ “Sâbikan mahmiye-i Mağnisâda merhum ve mağfurun-leh Sultan Süleyman validesi müderrisi Mevlânâ Muslihiddin Efendi’nin berât-ı pâdişâhî ile mu’îdi olan Mevlânâ Muslihiddin bin Durmuş el-Akhisarî medrese-i mezbûreden infisâlından kânûn üzere mülâzemeti ba’del-‘arz ve’l-kabûl kayd olundu.” RKR 9/1, s. 7 ve ayrıca s. 10,

¹⁶⁵ RKR, 9/1, s. 7.

mezun olduktan sonra bekleme süresi dolunca mülâzemeti verilmiştir. “Defterlerde toplamda 30 kişinin infisâlinden mülâzım kaydedildiği görülür¹⁶⁶.

2.2.1.1.2. Teşriften

Ulemânın yeni bir vazifeye tayini, emekliye ayrılması, orduyla sefere çıkması ve eser telif etmesi onun talebelerinin ilmiyeye girmesine vesile olmaktadır. Bunların yanında padişah cülusları, şehzâde doğumları, önemli zaferler kazanılması da zaman zaman ulemâyâ mülâzım verme hakkı tanımıştır. Defterlerde toplamda 203 kişinin teşriften kaydedildiği görülmektedir. Teşriften mülâzım vermeyi üç ana başlıkta incelemenin konuyu daha iyi kavramak açısından yararlı olacağı düşünülmüştür.

2.2.1.1.2.1. Ulemânın Vazifeye Teşrifi

Osmanlı Devleti’nde ulemânın bir vazifeye tayin edilmesi ulemânın o vazifeye yüceltilmesinden çok o makamın ulemâ ile şerefendirildiğini göstermektedir. Bu durum devletin ulemâyâ verdiği önem ve saygıyı gösteren nitelendirmelerden olup, vazife teşriflerinde mülâzım kaydetme hakkı tanınması aynı saygı ve önemin uygulamalarından biridir. Çünkü teşrif kelime olarak şeref verme manasındadır. Bir kişinin bir yere gelişi veya ziyaretiyle birini veya gittiği yeri şereflendirmesinin ifadesi olarak kullanılmıştır¹⁶⁷. Teşrifinden mülâzım verme hakkı tanınması adeta ulemâyâ verilen bir hediyedir. Çünkü talebelerinin ilmiye sınıfına girdiğini görmek bizce bir âlimin isteyeceği en önemli şeylerden biridir.

Bostanzâde Mehmed Efendi’nin defterinde toplamda 161 kişi hocalarının şeyhülislamlık, kadıaskerlik, kadılık, müftülük ve müderrislik gibi makamlara tayinlerin/teşriflerinin sonucu mülâzım kaydedilmiştir¹⁶⁸. Yahya Efendi’ye ait defterde ise 60 kişi aynı yolla mülâzım kaydedilmiştir.

Yahya Efendi’nin Anadolu kadıaskerliği sırasında tezkirecilik yapan Mevlânâ Mustafa bin ‘Abdülhalim Efendi ‘an Zağra-i Atik ve ‘Mevlânâ es-Seyyid Ali bin es-

¹⁶⁶ RKR, 9/1, s. 7, 11’de 4 kişi; RKR, 9/2, s. 53-55, 57-59, 62, 63, 71’de 17 kişi; RKR, 9/3, s. 86, 87, 91-96’da 9 kişi.

¹⁶⁷ İ. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi*, s. 1709.

¹⁶⁸ RKR, 9/1: 40, 9/2: 20, 9/3: 67; RKR, 13: 34 adet mülâzım.

Seyyid Mehmed el-Kayserî'ye teşriften mülâzım olmalarının ardından müderrislik verilmiştir¹⁶⁹.

Teşrif yoluyla şeyhülislamdan sonra kadıaskerler ve bazı kadılar 4'er adet talebesini teşriften mülâzım vermekteydi. Kadıların bazen üç adet mülâzımı teşrifinden kaydettiği görülür¹⁷⁰. Muhtemelen 4 adet mülâzım verme hakkı mevleviyet kadılıkları ile Mekke, Halep gibi kadılıklara tanınan bir ayrıcalıktı.

Padişah imamlarının da ilmiye sınıfına dâhil olarak mülâzım verdiği bilinmekle beraber 17. Yüzyılın sonunda padişah imamı Salih Efendi'nin verdiği mülâzımın 24 kişiye ulaşması dikkat çekicidir¹⁷¹.

2.2.1.1.2.2. Ulemânın Tekâüd Teşrifi

Ulemânın mütekâid yani emekli olmasının ardından da talebelerinin mağdur olmaması ve ulemâya duyulan saygıdan dolayı belki hediye mahiyetinde arpalığın yanında mülâzım verme hakkı tanınmaktaydı. Arpalık, Osmanlı Devleti'nde başlangıçta seyfiye sınıfın için verildiği görülse de zamanla ilmiye mensuplarının da emeklilikleri sonrası maaşlarına ek olarak tahsis edilen gelirlerdir. Bazı dönemlerde ulemânın arpalık tevcih edilen bölgeye naip atanırken bazı zamanlarda ise ulemânın bizzat gitmesi emredilmiştir¹⁷².

Kadıaskerler günlüğü 250 akçe ile emekli olmuştur ve emeklilikleri sonrası kendilerine arpalık haslarından gelir sağlanarak 4 adet de mülâzım verme hakkı tanınmıştır. Ayrıca emekli olan kadıaskerler için *yevmi iki yüz elli akçe vazife-i takâüd sadaka* şeklinde maaş bağlandığı görülmektedir¹⁷³.

Ercan Alan'ın "Kadıasker Ruznâmçe Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kaza Teşkilâtı ve Kadılar" adlı makalesinde arpalık olarak tevcih edilen kazaların sayısı 1035- 1075 (1625/26-1664/65) arasında 33 tane olarak verilmiştir. Elimizdeki defterlerde bu 33 kaza dışında arpalık olarak verilen kazalar vardır. 1023

¹⁶⁹ RKR, 9/1, s. 6.

¹⁷⁰ RKR, 9/1, s. 19,20; RKR, 9/1, s. 13.

¹⁷¹ Y. Kırmacı, *Feyzullah Efendi*, (Yüksek lisans Tezi), s. 70.

¹⁷² C. Baltacı, "Arpalık", *DİA*, 1991, c. 3, s. 392-393.

¹⁷³ RKR, 9/1, s. 12. Yahya Efendi'nin kadıaskerliğinden tekâüdü ve Kemaleddin Efendi'nin Anadolu kadıaskerliğinden tekâüdür, s. 19: Ebülmeyâmin Mustafa Efendi'nin şeyhülislamlık sonrası tekaüdünden 6 talebesi; s. 22, Feyzullah Efendi'nin tekâüdü; RKR, 9/2, s. 53: Mehmed Efendi, s. 63: Yahya Efendi'ler günlüğü 250 akçe ile emekliye ayrılmıştır.

(1614-15) tarihinde Rumeli kadıaskerliğinden emekli Abdülaziz Efendi'ye Mihaylıç kazası, Kemaleddin Efendi'ye Gelibolu, Mustafa Efendi'ye Ahyolu, Ahizâde Hüseyin Efendi'ye Galata kazası tevcih olunmuştur¹⁷⁴. Bunun dışında Gemlik kazası 1024 (1615/16) tarihinde, emekli kadı Çelebi Ahmed Efendi'ye tevcih olunmuş ve 4 adet talebesine mülâzemet verilmiştir¹⁷⁵.

9 numaralı Yahya Efendi'nin defterinde 57, 13 numaralı Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defterinde 28, toplamda ise 85 kişi emekliye ayrılan ulemânın, tekâüd teşrifinden mülâzım olduğu tespit edilmiştir.

2.2.1.1.2.3. Ulemânın Teşriften Mülâzım Vermesinin Diğer Yolları

Yeni bir vazife ve emeklilikleri dışında, padişahın cülusuyla ulemâyâ teşriften mülâzım verme hakkı hediye edilmekteydi. Örneğin 1026 (1617) tarihinde I. Ahmed'in vefatından sonra tahta geçen II. Osman'ın cülusunun ardından Şeyhülislam Hocaâde Esad Efendi 10 tane talebesini teşriften mülâzım vermiştir. Bu kayıtlarda dikkati çeken husus mülâzımların ikisi hariç ekserisinin ulemâ çocuğu olmasıdır¹⁷⁶.

Şehzade hocaları talebesi tahta çıktığında en çok mülâzım verenler arasında olmuştur. Ayrıca şehzade doğumlarında ulemâyâ teşriften talebe kaydettirme hakkı tanınmaktaydı. Bu, erkek evladın doğmasıyla yaşanan sevinçle onun şerefine verilen ihsanlardandı.

1697-98 tarihli 231/ 54 numaralı bir mülâzemet ruznâmçesi defterinde padişahın şehzadesi Mahmud'un şerefine 45 kişiye mülâzemet verilmiştir¹⁷⁷. 1715 tarihli bir hatt-ı hümayun ile III. Ahmed'in şehzâdesi Mehmed'in doğumu için 46 talebe mülâzım olarak kaydedilmiştir¹⁷⁸. 18. yüzyılda şeyhülislamların şehzade doğumu teşrifinden on altı, Rumeli kadıaskerinden sekiz, Anadolu kadıaskeri ve nekâbet eşrâfindan altı, Mekke Kadılığından beş adet ve sultan imamlarından dört adet mülâzım kayıt altına alınmıştır¹⁷⁹.

¹⁷⁴ RKR, 9/1, s. 2, 3, 8, 16.

¹⁷⁵ RKR, 9/1, s. 16.

¹⁷⁶ RKR, 9/3, s. 89.

¹⁷⁷ Y. Kırmacı, *Feyzullah Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 68.

¹⁷⁸ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri*, (Yüksek Lisans tezi), s. 26. Ayrıca diğer pek çok örnek için bkz. s. 32- 42, 46, 47, 50.

¹⁷⁹ T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 104.

Teşriften en fazla mülâzım şeyhülislam tarafından verilmiştir. Esad Efendi 1024 (1615/16) tarihinde şeyhülislamlığa getirildiğinde 7 tane talebesini “cülûs-ı hümayûn-ı sa’âdet-makrûn” teşrifinden mülâzım kaydettirmiştir. Mülâzımların çoğunun tıpkı Hocazâde Esad Efendi’nin teşrifinde olduğu gibi ulemâ çocuğu olduğu göze çarpar¹⁸⁰. Ulemânın orduyla sefere çıkması ve yararlılık göstermesi de mülâzım vermesinin bir diğer yolu olmuştur¹⁸¹.

2.2.1.1.3. Müstakilen

Mülâzım olmak için bir devlet büyüğü tarafından müstakil arz ile sunularak padişahın onayını alarak müstakilen mülâzım olmuş kişiler bulunmaktadır. Çalışkanlığı veya hizmetiyle göze giren danışmendler gösterdikleri başarı veya yararlarının mükâfatını ilmiye mensubu olarak almaktaydılar¹⁸².

I. Ahmed dönemine ait olan Rumeli kadıasker ruznâmçe defterlerinde çuka hizmeti¹⁸³, evkâf-ı selâtin hizmeti¹⁸⁴, mîrî ahur ve hassa çayır hizmeti¹⁸⁵, ordu-yu hümayûn hizmeti¹⁸⁶ gibi vazifeleri ifâ etmelerinin ardından kendilerine mülâzımlık lütfedilen 59 kişinin adı kayıtlıdır. Ahmed bin Hüseyin adlı kişi Budin muhafazasında gösterdiği yararıktan ötürü Vezir Ali Paşa’nın arzıyla hocası Kemalleddin Efendi tarafından mülâzım olarak verilmiştir¹⁸⁷.

Müstakilen mülâzım olanlar genelde molla ve şeyh oğulları olup, bunlardan Sahn mollalarının evlatları yirmi beş, müftü, kadı ve hocaların oğulları otuz, kadıasker oğulları kırkbeş akçe ulufe tahsis edilen kişilerdi¹⁸⁸. Bosna kadılığı yapmış olan Çelebi Mehmed Efendi’nin oğlu “Sultan Süleyman evkafından yirmi akçe vazifeye mutasarrıf olmağın ‘ulemâya kirâmen emsâli olan mahâdim müstakilen mülâzım alındığı üzere Kapudan Paşa hazretleri ‘arzıyla ba’de’l-kabûl kaydolundu” ifadesiyle Esad Efendi tarafından mülâzım verilmiştir¹⁸⁹.

¹⁸⁰ RKR, 9/1, s. 10.

¹⁸¹ M. İpşirli, “Mehmed Efendi Zamanına ait Mülâzemet Kayıtları”, s. 224.

¹⁸² E. Alan, *Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, (Doktora Tezi), s. 70.

¹⁸³ RKR, 9/2, s. 54, 58, 59, 62; RKR, 9/3, s. 93, 95.

¹⁸⁴ RKR, 9/1, s. 35 Kayseri kadısının oğlu Tahir bin Nefayi müstakilen evkâf-ı selâtin hizmetinden deftere kaydedilmiştir.

¹⁸⁵ RKR, 9/1, s. 8, 10; RKR, 9/2, s. 52, 60; RKR, 9/2, s. 83, 85, 87; RKR, 9/1, s. 5, 6, 9.

¹⁸⁶ RKR, 13, s. 12; RKR, 9/2, s. 72, 85, 86; RKR, 9/3, s. 95.

¹⁸⁷ RKR, 9/1, s. 11.

¹⁸⁸ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 69.

¹⁸⁹ RKR, 9/1, s. 4-5.

Diğer bir mülâzım “veled-i necîb” Süleyman Çelebi bin Ferhad Paşa’nın kaydedilmesi için ise Ahmed Paşa’nın müstakil arzı bulunmaktadır¹⁹⁰. Burada üzerinde durmamız gereken 59 kişiden 31’i “evlâd- ı kirâm”/ “veled-i necib”/“ulemâya ikramen” veya “... Efendi’nin oğlu” olarak müstakilen mülâzım kaydolmasıdır. Daha önce bahsi geçen ulemâ çocuklarının kılıfına uydurularak mülâzımlık kazanmasının bir yolu da müstakil arz ile padişaha sunulmak olmuştur. Bu görevlere ilmiye zümresine girmeleri için seçilmiş olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Yani bu kişiler aslında önemli yarar sağladıkları için değil, ulemâ çocuğu oldukları için mülâzım olsun diye bu vazifelendirilmeler yapılmış olmalıdır.

Koçibey ilmiye teşkilatına şefaitle mülâzım verilmesini tenkid eder bu yolda soyun, nesebin değil ilmin esas olması gerektiğini söyler¹⁹¹.

Ulemâ çocuklarının mülâzemet sistemine kolaylıkla girmesini ve hatta nasıl hızlıca yükseldiklerini göstermesi açısından, Hoca Sadeddin’in Efendi’nin oğlu olan Hoca Sadeddin Mehmed Efendi’nin mülâzımlık öyküsü ve hızlı yükselişinde şeyhülislamlığa kadar giden hikayesi güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mehmed Efendi mülâzemetini babasından aldıktan sonra çok hızlı bir şekilde yükselmiştir¹⁹². Oğullarından Esad Efendi’nin şeyhülislamlığa kadar yükseldiği malumdur. 5 oğlundan dördüncüsü olan Abdülaziz Efendi de mülâzemetini babasından alarak Rumeli kadiaskerliğine kadar yükselmiştir¹⁹³. Diğer oğlu Salih Efendi IV. Murad döneminde Kadiaskerlik vazifesinde bulunmuştur¹⁹⁴. Hoca Saadeddin’in oğullarının bu durumu kimi için mülâzemet ve dolayısıyla ilmiye sisteminin bozulma nedenleri arasındadır¹⁹⁵.

Ulemânın çocukları dışında 1013 (1604/05) tarihinde Abdurrahman Efendi’nin Bursa kadılığı esnasında ordunun iâşe ihtiyacını karşılamada kadiya hizmet etmesinden ötürü Hamid bin Zülfikar’ın müstakilen mülâzım kaydedilmiştir¹⁹⁶. Ahmed bin Hüseyin el-Karakaryevî de, Budin muhafazasında görevli Vezir Ali Paşa’nın arz etmesiyle müstakilen mülâzım olarak kaydedilmiştir¹⁹⁷.

¹⁹⁰ RKR, 9/1, s. 10: “Mevlânâ-yı merkûm Budin Beylerbeyisi olub müteveffâ Ferhad Paşa’nın veled-i necibi olmağın bu fakîrin talebesinden olub ehl-i ‘ilm olduğundan mâ’adâ Ahmed Paşa hazretleri müstakilen mülâzım alınmasıçün işâret etmeğın mülâzemet kabûl buyrulub kayd olundu.”

¹⁹¹ Koçibey Risalesi, s. 44.

¹⁹² Bu konuda tafsilatlı bilgi son bölümde I. Ahmed döneminin şeyhülislamı anlatılırken verilecektir.

¹⁹³ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1582.

¹⁹⁴ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1744-45

¹⁹⁵ Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, s. 198.

¹⁹⁶ RKR, 9/1, s. 17.

¹⁹⁷ RKR, 9/1, s. 11.

Ayrıca seyyidlerin de bazen müstakilen mülâzım olarak kaydedildiğini tespit eden çalışmalar vardır¹⁹⁸. Daha öce ulemânın nâkübü'l- eşrâf olmasından dolayı teşriften mülâzım verdiğine değinişmiştir. Ancak elimizdeki defterlerdeki seyyid talebeler genel olarak iadedden teşriften mülâzım olarak kaydedilmiştir. Ulemâ evladı olmayan seyyid iki kişi müstakil arz ile mülâzım olsa da bunların seyyidliklerine değil hocalarına vurgu yapılmıştır. Yani seyyid olmalarının tanıdığı herhangi bir ayrıcalıklığa dair bir bilgi eldeki verilerden çıkarılamamıştır.

Yukarıda bahsedilenler dışında da bazı yollarla mülâzemet alıp ilmiye sınıfına dâhil olma yolları bulunmaktaydı. I. Ahmed'in, Âsafî'nin Timurlu Şâhruh'a takdim ettiği manzum eser olan "Celâl ü Cemâl"'in Türkçe'ye tercüme edilmesini emretmesi üzerine vazifelendirilen Sâfî Mustafa Efendi tercümesini bir yılda tamamlayarak padişaha sunmuştur (12 Receb 1017 / 22 Ekim 1608).

I. Ahmed tercümeyi çok beğenince Mustafa Efendi padişah imamlığına getirilmiştir. Daha da ilerisi kendisine Edirne kadılığı pâyesi tekaütlüğü verilmiş ve sonrasında Receb 1024'te (Ağustos 1615) Anadolu kazaskerliği pâyesi verilerek imamlık tahsisatına zam yapıldı. Böylece Mustafa Efendi padişah tarafından pâye ile ilmiye zümresine dâhil edilmiş oluyordu¹⁹⁹.

İlmiye sınıfına hoca sultanlığı sonrası girmeye bir diğer örnek Sultan II. Mustafa'nın sultan hocalığı vazifesi verdiği Feyzullah Efendi'dir. Tahta çıktıktan sonra 20 Ramazan 1106'da (4 Mayıs 1695) Erzurum'da olan Feyzullah Efendi' yi yanına çağırarak hocası yapmıştır. Bu tarihten sonra Feyzullah Efendi hızla yükselerek ilmiye zümresinin en tepesine kadar ulaşmıştır²⁰⁰.

2.2.1.1.4. Fetva Eminliği

Ulemâ hiyerarşisi içerisinde fetva eminleri önemli bir mevkiye sahip olmuştur. Bu nedenle fetva emanetine getirilecek şahıslarda elbette bazı vasıfalar ve şartlar aranmakta

¹⁹⁸ Y. Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam*, s. 70, 100; E. Evsen, *Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 89, 91: "III. Ahmed devrinde 1703 yılındaki nevbette şeyh yahut seyyid oğlu oldukları zikredilen 32 kişi mülâzemet kaydedilmiştir. Bunlardan 19 kişinin şeyh evlâdından olduğu, 6 kişinin seyyid evlâdı olduğu ifade edilirken 7 kişi için şeyh veya seyyid kaydı bulunmamaktadır. Bu kişiler Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu kadaskeri, İstanbul, Mısır, Şam kadısı gibi ilmiyenin üst kademelerinde bulunan kimselerin veya Bülbulzâde Abdullah Efendi, Uşşâkizâde Efendi, Muîdzâde Efendi, Nakkaşzâde Ömer Efendi, Abdülganizâde Efendi gibi tanınmış zevâtın talebeleridir"

¹⁹⁹ M. Nuri Paşa, *Netâyiciü'l- Vukuât*, c. III-IV, s. 146.

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akgündüz, "Muallim-i Sultânîler", s. 51. ; Y. Kırmacı, *Feyzullah Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 32.

idi. Nitekim bu vazifenin önemini aralarında Atâullah Mehmed Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi ve Vassâf Abdullah Efendi gibi şahsiyetlerin bu makamdan şeyhülislamlığa yükselmesi bunu ispatlar niteliktedir²⁰¹.

Şeyhülislamlar genel olarak her altı ayda bir kanun üzere fetva eminliği vazifesinden bir mülâzımı kaydettirmektedirler²⁰². Saray Bosna ve Kayseri kadılığı yapmış olan Cüvani Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi fetva eminliğinden mülâzımlık silkine dâhil olmuştur²⁰³.

Tablo 2: Rumeli Kadıasker Ruznâmçe Defterlerinde Adı Geçen Fetva Eminleri

Tarih	Şeyhülislam	Fetvâ Emini	Fetvâ Emini Sayı
1013 (1604/05)	Sunullah Efendi	Mehmed ibn-i el-Hacc İbrahim	1
1013 (1604/05)	Sunullah Efendi	Mahmud bin Ahmed	1
1014 (1605/06)	Sunullah Efendi	Mehmed bin Hamza	1
1014 (1605/06)	Ebülmeyâmin Mustafa Efendi	Mehmed bin Hamza	1
1015 (1606/07)	Sunullah Efendi	Bayram bin Müyesser	1
1019 (1610/11)	Hocazâde Mehmed Efendi	Hızır bin Mehmed	1
1019 (1610/11)	Hocazâde Mehmed Efendi	Cüneyd bin Kenan	1
1024 (1615/16)	Hocazâde Mehmed Efendi	Abdülbaki Çelebi	1
1024 (1615/16)	Hocazâde Mehmed Efendi	Mustafa bin Mehmed	1
1026 (1617)	Esad Efendi	Ahmed bin Halil eş-Şafi	1
1026 (1617)	Esad Efendi	Hayreddin bin Mehmed	1
			Toplam: 11 Kişi

²⁰¹ Ferhat Koca, “Fetvahâne”, *DİA*, c. 12, s. 497.

²⁰² *RKR*, 9/ 2, s. 61,

²⁰³ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1454.

Sunullah Efendi'nin 1013 (1604/05), 1014 (1605/06) ve 1015 (1606/07) tarihlerinde 4 fetva eminine mülâzemet verilmiştir. Aynı şekilde Hocazâde Mehmed Efendi'nin de 1019 (1610/11) ve 1024 (1615/16) tarihlerinde 4 fetva emini mülâzım olarak kaydedilmiştir. Esad Efendi'nin 1026'da (1617) 2 ve Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi'nin 1014'te (1605/06) 1 fetva eminine mülâzemet verilmiştir.

2.2.1.1.5. Tezkirecilik

Kadıaskerlerin yardımcısı konumunda olan talebeleri onlara has bir mülâzım olma usulü olan tezkire hizmetinden mülâzım kaydedilmekteydiler. Bu tezkireciler tezkireler ile ilgili işlemlerin yapıldığı kalemin başında olan kişiler olmalıdır. Tezkireciler, daha önce de bahsi geçen mülâzemetini alan adaylara verilen onay belgesi niteliğindeki tezkireleri ve kadıaskerlik makamı bünyesinde ilmiye mensuplarına ait olan pusula, temessük veya not kağıdı gibi evrakların hazırlanmasında görevlendirilmiştir.

Kadıaskerler genellikle her altı ayda bir danışmendini tezkirecilik yoluyla mülâzım verebilmekteydi. Yahya Efendi ile aynı dönemde Anadolu kadıaskerliği makamında bulunan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin tezkirecesinin mülâzemet silkine girişi kayıtlara yansımıştır. “A'lemü'l-'ulemâü'l-'izâm refikimiz olan Anadolu kadıaskeri Mehmed Efendi dâ'îlerinin her altı ayda bir tezkirecilik hizmetinden mülâzım alınmak kânûn-i kadîm olmağın târihi mezbûreye dek tezkire hizmetinden Mustafa bin İbrahim el-Kastamonî ba'de'l-'arz mülâzemete kaydolundu²⁰⁴” şeklinde altı ayda bir vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Taşköprizâde Mehmed Efendi'nin ikinci Anadolu kadıaskerliği sırasında tezkirecisinin, infisâl süresinin dolmasından sonra silke katıldığını görmekteyiz. “Hâlâ refikimiz olan Anadolu kadı'askeri a'lemü'l-'ulemâü'l-'izâm Mevlânâ Kemâleddin Efendi'nin def'a-yı ulâda Anadolu kadı'askerliğinden tezkire hizmetinde olan Mevlânâ Mehmed ibn-i Mevlânâ eş-şehir Bahaddinzâde infisâlinden mülâzemete kabul buyrulmak ricâsına pâye-i serîr-i ma'delet-masîr 'arz olundukda buyruldu²⁰⁵.”

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin üçüncü tezkirecisi olan Abdülbâkî bin Mustafa'nın altı ayı dolmadan kendinden önceki kadıaskerin defterine sehven mülâzım

²⁰⁴ RKR, 9/1, s. 4.

²⁰⁵ RKR, 9/1, s. 10.

kaydedildiğini tespit etmesi üzerine Bostanzâde Mehmed Efendi bu durumu düzeltmiştir²⁰⁶.

Yukarıdaki altı aylık sürecine farklı zamanlarda da uyulduğu görülür²⁰⁷. Öte yandan tezkirecilik yapanların bazı zamanlarda üç ay gibi kısa bir vakit hizmetinden sonra da mülâzım kaydedildiği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur²⁰⁸.

Tablo 3: 9 ve 13 Numaralı Ruznâmçelerde Adı Geçen Rumeli Kadıaskerlerin Tezkirecileri

Tarih	Mülâzım	Mülâzım Veren	Geçmiş Görev	Görevi
1013 (1604/05)	Abdülkerim bin Mustafa	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	Anadolu Kadıaskeri	Rumeli kadıaskeri
1013 (1604/05)	Ali bin İbrahim	Damad Mehmed Efendi	Rumeli kadıaskeri	
1013 (1604/05)	Mehmed ibn-i Mevlânâ eş-şehr Bahaddinzâde	Damad Mehmed Efendi	Anadolu kadıaskeri	Anadolu Kadıaskeri
1013 (1604/05)	Ahmed bin Mehmed	Kemaleddin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Anadolu Kadıaskeri
1015 (1606/07)	Ziyaeddin bin Mehmed	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	İstanbul kadılığı	Rumeli Kadıaskeri
1015 (1606/07)	Hüseyin bin Cemaleddin	Kemaleddin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Anadolu Kadıaskeri
1015 (1606/07)	Mehmed bin Yunus	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri
1015 (1606/07)	Mehmed bin Yunus	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	-	Rumeli kadıaskeri
1019 (1610/11)	Ali Çelebi ibn-i Mehmed Efendi	Hocazâde Mehmed Efendi	-	Rumeli Kadıaskeri
1019 (1610/11)	İsmail bin Mustafa	Kemaleddin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Anadolu Kadıaskeri
1019 (1610/11)	Yusuf bin Ahmed	Sinanzâde Mehmed Efendi	Anadolu kadıaskeri	Munfasıl
1019 (1610/11)	Ahmed ibn-i eş-Şeyh Mahmud	Abdülaziz Efendi	Rumeli kadıaskeri	Munfasıl
1019 (1610/11)	Fazlullah bin Kaya	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	Azil	Rumeli Kadıaskeri
1019 (1610/11)	Mehmed bin	Kemaleddin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Anadolu Kadıaskeri
1026 (1617)	Mustafa bin Mehmed	Kemaleddin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Munfasıl

²⁰⁶ RKR, 9/1, s. 12.

²⁰⁷ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 52.

²⁰⁸ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 51

1026 (1617)	Ebubekir bin Ahmed	Hüseyin Efendi	-	Anadolu Kadıaskeri
1026 (1617)	Kasım bin Ali	Hüseyin Efendi	-	Rumeli kadıaskeri
1026 (1617)	Mehmed bin Mustafa	Hüseyin Efendi	-	Anadolu Kadıaskeri
1026 (1617)	Hüseyin bin Ahmed	Hüseyin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Munfasıl
1026 (1617)	Hüseyin bin Ahmed	Hüseyin Efendi	Anadolu kadıaskeri	Munfasıl
1023 (1614/15)	Mustafa bin İbrahim	Karaçelebizâde Mehmed Efendi	Anadolu kadıaskerliği	
1026 (1617)	Piri Mehmed bin Mehmed	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	Rumeli kadıaskeri	
1026 (1617)	Yahya bin Abdullah	Zekeriyyâzâde Yahya Efendi	Rumeli kadıaskeri	Rumeli Kadıaskeri
1024 (1615/16)	Abdülbaki bin Abdülkerim Çavuş	Bostanzâde Mehmed Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri
1024 (1615/16)	Hamza bin Murad	Karaçelebizâde Mehmed Efendi	Anadolu kadıaskerliği	Mâzul
1024 (1615/16)	Mahmud bin Mehmed	Bostanzâde Mehmed Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri
1024 (1615/16)	Mustafa bin Yusuf Ağa	Abdülaziz Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Tekâüd
1024 (1615/16)	Mustafa bin Bayezid	Bostanzâde Mehmed Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri
1024 (1615/16)	Abdülbaki bin Mustafa	Bostanzâde Mehmed Efendi	Rumeli kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri

I. Ahmed devrinde 9 ve 13 nolu ruznâmçe defterlerine göre: 7 kişi Zekeriyyâzâde Yahya Efendi'nin, 5 kişi Taşköprizâde Kemaleddin Efendi'nin, 5 kişi Anadolu kadıaskeri Hüseyin Efendi'nin, 4 kişi Bostanzâde Mehmed Efendi'nin 3 kişi Abdülaziz Efendi'nin, 2 kişi Damad Mehmed Efendi'nin ve 2 kişi Karaçelebizâde Mehmed Efendi'nin ve bir kişi de Sinanzâde Mehmed Efendi'nin tezkirecileri olmak üzere toplamda 29 tezkireciye mülâzemet verilmiştir.

2.2.1.1.6. Vefat

Şeyhülislam, kadıasker, müftü, kadı, müderris gibi ulemânın vefat etmesi durumunda devlet vefat edenintalebesinde mülâzım olarak kaydedilme hakkı

tanınmaktaydı. Ancak vefatından mülâzım olarak kaydedilmek için belirli bir sayı sınırlaması konulmaması kargaşa ve hileye neden olabilmekteydi²⁰⁹.

Vefat eden alimin talabesi çok fazla ise görevli bir ulemâ tarafından imtihan edilerek içlerinden liyakat sahibi olanlar kayıt hakkı kazanıyorlardı. Bu talebeler vefatından veya bazı durumlarda nevbet olarak yazılmaktaydılar²¹⁰. Mülâzımlık şahıslara bağlı olduğundan burada amaç bu talebelerin mağdur edilmemesi olmuştur.

Bir hocanın vefatı sonrasında öğrencilerinin kimler olduğunun tespit edilmesi için mümeyyiz sıfatıyla yetkili bir kişi görevlendirilmiştir. Mümeyyiz temel anlamda temyiz gücüne sahip olan yani ayırt etme gücüne sahip olan akıllı kişi manasına gelir²¹¹. Osmanlı Devletinde ise mülâzemet sistemi içinde bir nevi müfettiştir. Mümeyyizler talebelerin hocalarla olan bağlantısını, yeterliliklerini teftiş ederek onları usulünce mümeyyiz defterlerine kaydetmekteydiler. Mümeyyizler kadıaskerler tarafından görevlendirilmekteydi. Daha çok Sahn ve Süleymaniye müderrisleri arasından seçilirlerdi²¹². Bazı durumlarda sabık kadıların da mümeyyiz olarak görevlendirildiği vaki olmuştur²¹³. İzmir kadısı iken vefat eden Zekeriyaşâde Mehmed Efendi'nin talebeleri için mümeyyiz tayin edilen kişi ise nâkibüleşrâf Ali Efendi'dir. Onun tespiti sonucunda nevbet-i atıyyede alınmak üzere 3 kişi kayıt altına alınmıştır²¹⁴.

Osmanlı mülâzemet sisteminde özellikle vefatından mülâzım yazılmadaki kargaşa ve sahtekârlığın önüne geçebilmek adına talebenin tespiti için 6 ay beklenmiştir. Bu süre verilmesinin sebebi mülâzım olarak yazılmayı isteyenlerin pâyitahta gelmesi ve tespitin daha doğru yapılmak istenmesidir. Bu süre içinde mümeyyiz, mülâzım adaylarının elindeki temessük ve tezkireleri kontrol ederdi. Varsa ve gerekirse diğer ulemânın şahitliğine de başvurulmaktaydı²¹⁵.

Gelibolu kadılığından azlolunan Muslihiddin Efendi'nin talebesi olan Ramazan bin Musa hocasının mülâzım verme zamanı geldiğinde mülâzemet defterine

²⁰⁹ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 75-76.

²¹⁰ M. İpşirli, "Mehmed Efendi Zamanına ait Mülâzemet Kayıtları", s. 224.

²¹¹ İbrahim Kâfi Dönmez, "Temyiz", *DİA*, 2011, c. 40, s. 437.

²¹² Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 76; *RKR*, 9/2, s. 71'de Maraş kadısı iken vefat eden Seyyid Ali Efendi'nin talebeleri Sahn müderrislerinden Bali Efendi'nin temyizi üzerine müncezen mülâzım alınmıştır.

²¹³ Manisa kadılığından munfasıl iken vefat eden Veli Efendi'nin talebelerini tespit etmek için mümeyyiz tayin edilen kişi eski Üsküdar kadısı Muslihiddin Efendi'dir.

²¹⁴ *RKR*, 9/2, s. 70.

²¹⁵ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 76-77.

kaydedilmemiştir. Bu durumu hocası Muslihiddin Efendi merkeze bildirmiş ve şahsın elindeki tezkiresine göre ismi Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defterine kaydedilmiştir²¹⁶.

Defterlerde hocasının vefatı üzerine mülâzım olarak kaydedilen iki grup vardır. Bunlardan birincisi direk “vefatından” olarak mülâzemet alanlar, ikincisi ise “müncezen” olarak silke dâhil olanlardır. Müncezen olarak silke dâhil olanlara, 17. yüzyıla kadar rastlanılmamıştır. Müncez, kelime anlamı olarak verilen sözün yerine getirilmiş olmasını ifade eden bir kelimedir²¹⁷. İncâz yerine getirme, eda etme²¹⁸ ve tencîz, yani sonuçlandırma²¹⁹ müncezenle ilişkili kelimelerdir. Müncezen mülâzım verilme, şeyhülislamın tarafından atanan mümeyyiz ve diğer hocaların imtihanını başarıyla geçen kadı adaylarının boş olan kadılıklara tenciz ve takrip edilmesinin ifadesidir²²⁰. Bu yolla mezunlara bekletilmeden boş olan yerlerde istihdam fırsatı sunulmuştur.

İncelenen defterlerde I. Ahmed dönemi içerisinde hocasının vefatından sonra en çok talebesi alınan âlim, Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin birinci döneminde kayıtlı olan ve Rumeli kadıaskerliği'nin ardından Mekke kadılığına atanan, (Kuş) Yahya Efendi'dir. Yahya Efendi vazifesinden azlolunduktan sonra İstanbul'a gelirken denizdeki bir saldırıda şehid edilmiştir²²¹. Vefatından kaydedilen en çok mülâzım Yahya Efendi'den sonra sekizer talebesi kaydedilen Seydizâde Seyyid Efendi ve Yavuz Seyyid Mehmed Efendi'dir²²². Zekeriyâzâde Yahya Efendi'nin ikinci döneminde tek bir kişi dahi vefatından kaydedilmemiştir. Bu döneme ait defterde vefat eden ulemânın talebesinin müncezen kaydedildiği tespit edilmiştir. Yahya Efendi'nin üçüncü döneminde vefatından 11 kişi kaydedilse de bunların hiçbirisi I. Ahmed dönemine dâhil değildir.

Tablo 4: 9 ile 13 Numaralı Ruznâmçe Defterlerinde Vefatından ve Müncezen Olarak Kaydedilen Mülâzım Sayısı

Ruznâmçeler	Vefat	Müncezen	Toplam
Yahya Efendi I. Dönem	121	5	126

²¹⁶ RKR, 9/1, s. 12.

²¹⁷ İ. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi*, s. 1181.

²¹⁸ İ. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi*, s. 738.

²¹⁹ İ. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi*, s. 1686.

²²⁰ E. Alan, *Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Doktora Tezi), s. 113.

²²¹ “Yahya bin Derviş”, Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1360. 61.

²²² Seydizâde (Seyyid) Efendi Kütahya Kadılığındayken, Yavuz Seyyid Mehmed Efendi nâkibüleşrâf iken vefat etmiştir. RKR, 9/1, s. 42-43.

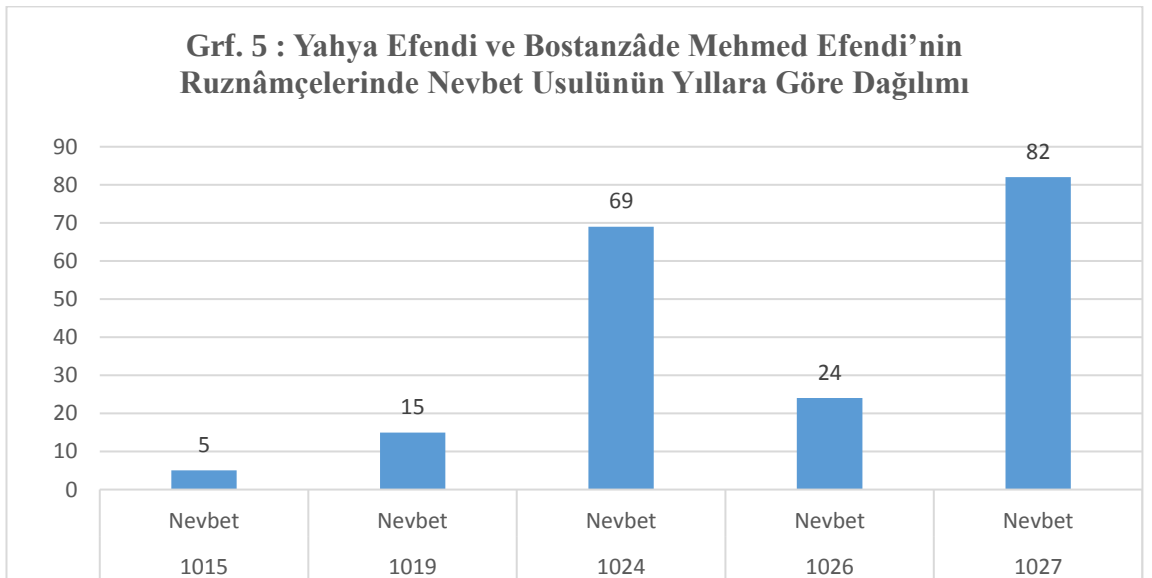
Yahya Efendi II. Dönem	0	24	24
Yahya Efendi III. Dönem	1	47	48
Bostanzâde Mehmed Efendi	3	71	74
Toplam	125	147	272

2.2.1.1.7. Nevbet

Nevbet ile mülâzemet yolu, şimdiki bilgilere göre II. Beyazıd döneminden itibaren uygulanmakta olan bir yöntemdir²²³. Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği döneminde her yedi yılda bir nevbetten mülâzım alınması kanun haline getirilse de bu karara uyulmadığı ve nevbet için belirli bir dönem süresinin olmadığı ortaya konulmuştur²²⁴.

Ulemânın talebeleri belirli zamalarda ilan edilen nevbetler ile mülâzım kaydedilmekteydi. Orduların zaferi, cülus, şehzade doğumları veya sûr-ı hümayunlar ulemâya lütuf babında ilan edilen nevbetin vesileleri olmuştur.

Aşağıdaki grafikte Yahya Efendi'nin son dönem ruznâmçenin 1028 tarihinin kapsam dışı tutularak nevbet ile verilen mülâzımların sayısı verilmiştir.

²²³ E. Alan, A. Atçıl, *Ulemâ Defterleri*, s. 20.

²²⁴ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 72.

Rumeli kadiaskeri Yahya Efendi'nin dönemleri ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defterleri incelendiğinde nevbet ilan edilen tarihlerden özellikle 1024 (1615/16), 1026 (1617) ve 1027'de (1617/18) nevbetten mülâzım verilenlerin hayli çok olduğunu görürüz.

Vefat eden ulemânın talebeleri defterler bazen vefatından veya müncezen olarak değilde nevbet-i atıyyede alınacaklar olarak bakâyâ defterlerine kaydedilmekteydi. Bu yol sistemdeki yığılmanın yükünü biraz daha hafifletmek ve belki de medrese mezunlarını yatıştırmak ve farklı yollara sapmalarına mani olmak üzere getirilmiş olabilir.

“...Amasiye’de Sultan Bayezid Han müderrisi ve müftüsü iken vefât eden merhûm Ahmed Efendi’nin talebesinin mümeyyizleri ‘umdetü’l-‘ulemâ sâbıkân Üsküdar kadısı Muslihiddin Efendi ta’yîni üzere dördüncüsü olub müncezen mülâzım alınub evvelkisi merhûm Ahizâde Abdülhalim Efendi nevbeti defterine ikincisi ve üçüncüsü Damad Efendi nevbeti defterine çekilmiş hâlî mevlânâlara kaydolunmuşdur²²⁵.” Görüldüğü üzere Ahmed Efendi’nin talebeleri kısım kısım ayrılarak farklı yollarla mülâzım alınmıştır. Önde gelen talebe olanlar defterlere mülâzım kaydediliyorken, diğerleri nevbet (bakâyâ) defterlerine kaydedilmekteydi. Bu şekilde mülâzım kaydedilmesi daha önce değinilen görevlilerin yaptığı imtihandaki başarıya göre bir sınıflandırmanın sonucu da olabilir.

Mülâzım adayların mülâzım olma işlemlerinin resmiyete dökülmesi için saltanata gelme zorunlulukları vardı²²⁶. Fakat bazı durumlarda dönemin şartları dolayısıyla adayların İstanbul’ a gitmesi mümkün olmamıştır. Sonrasında adaylar bu durumlarını arz ederek duruma göre mülâzemet yollarından biriyle veya nevbet yoluyla kaydedilmekteydiler. Nitekim Konya kadısı Nesimizâde Seyyid İbrahim Efendi’nin iadedden verdiği üçüncü danışmendi denizlerdeki savaşa katıldığından mülâzımlığını tasdik için İstanbul’a gelememiş, hocasının vefatı üzerine Hasan Efendi’nin imtihanıyla nevbette alınmak üzere mülâzım kaydedilmiştir²²⁷.

²²⁵ RKR, 9/2, s. 71.

²²⁶ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 76.

²²⁷ “Sâbıkân Konya kadısı olub vefât eden merhûm Nesimizâde Seyyid İbrahim Efendi’nin üçüncü dânişmendi olduğuna yedinde merhûm-ı merkûmun hatemi ile mahtûm tezkeresi olan Mevlânâ Abdülfettah bin Sinan el-Karamanî mümeyyizleri müşârü’nileyh Hasan Efendi İmtihan edüb istihkâkın ihbâr edüb hîn-i tahrirde deryadan ihtilâl olmağla gelmeğe mecâli olmadığını sikât ihbâr etdikleri ecilden nevbet-i atıyyede mülâzım olmak üzere bakâyâ kaydolundu. RKR, 9/2, s. 45.

Mümeyyizin tutmuş olduğu ve vefat eden hocaların talebelerine ait bilgiler içeren defterin bir diğer adı bakâya defteridir. Bu defterin bir kopyasının şeyhülislamda bulunduğu bilinmektedir²²⁸.

Üsküblü Yahya bin Süleyman adlı kişinin mülâzımlık öyküsü de bahsedilmeye değerdir. 1019 (1610/11) tarihinde Zekeriyâyâde Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine mümeyyiz Nâkibüleşrâf Ali Efendi'nin tespiti üzerine Yahya deftere nevbetten olarak kaydedilmiştir. Ancak daha sonra bu kişi hakkında tahkikat yapılırken kendisinin daha evvel defterlere ilk olarak müncezen olarak kaydedildiği sonrasında ise bir yolunu bularak (ki bu hileye girmektedir) ikinci kez vefatından mülâzım olarak kaydedilmiş olduğu tespit edilir. Bunun üzerine daha evvelki mülâzemetleri iptal olmuştur ve bu kişi nevbet olarak kaydedilmiştir²²⁹.

I. Ahmed'in babası III. Mehmed'in tahta çıkmasının ardından 1004 (1595/96) senesinde padişahın cülusu vesilesiyle ulemâyâ nevbetten mülâzım vermeleri lütfedilmiştir. Üst seviyedeki emekli ulemâ, kadiaskerler, İstanbul kadısı ve üst dereceli müderrisler daha önceki dönemlerde ne kadar kişi mülâzım vermişse padişahın cülusuyla nevbeten o kadar mülâzım verebileceklerdir. Evvelden padişah hocaları 25, müftülerin ise 20 adet mülâzım vermekteydiler. Şeyhülislamı olan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ise 30 adet mülâzım vereceği ferman olunmuştur²³⁰.

Rumeli kadiaskerlerinin ruznâmçelerinde nevbetten verilen mülâzımları incelerken Yahya Efendi'nin birinci döneminde altı kişi nevbete kalıyorken ikinci dönemde on beş kişi kalmıştır. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defterinde 45 kişi iken Yahya Efendi'nin üçüncü dönemine geldiğimizde I. Ahmed zamanını ilgilendiren kısımda 109 kişinin bu yolla mülâzım olarak verilmesi nevbetin ilan zamanı açısından fikir verebilir. Aynı zamanda nevbet usulüyle bu kadar çok kişi kaydının olması sistemde yığılma olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Defterin devam eden kısmında 105 kişinin daha bu yolla kayıt altına alınmasıyla üçüncü dönemde bu sayı 214 kişiye ulaşır.

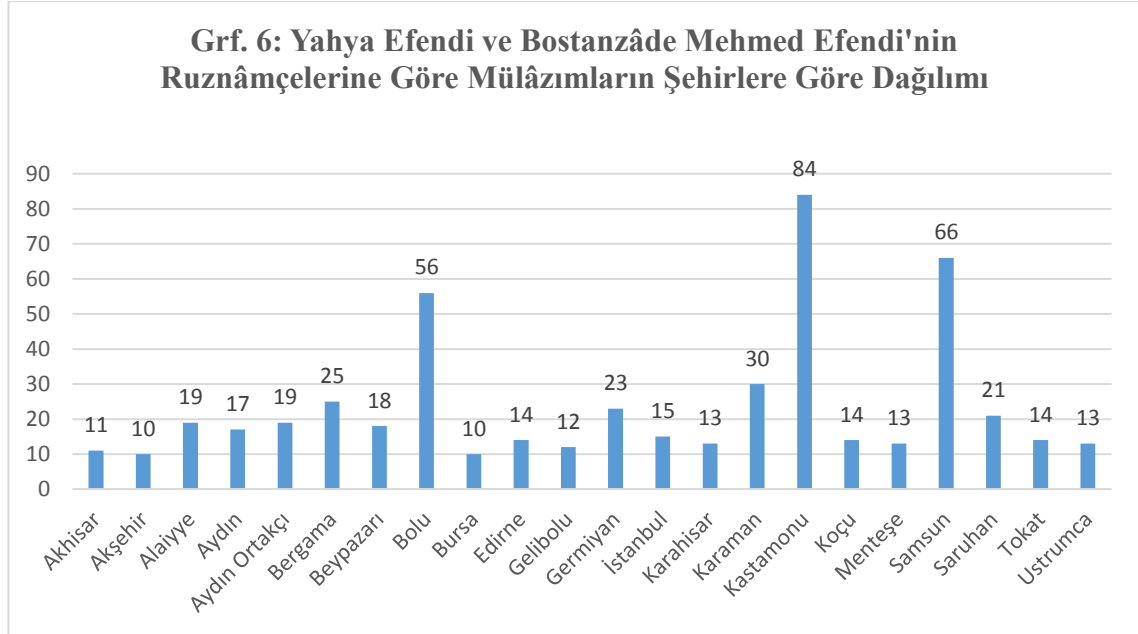
²²⁸ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 77.

²²⁹ RKR, 9/2, s. 78.

²³⁰ Selânikî, *Tarih*, c. 2, s. 513.

2.2.2. Mülâzımların Memleketleri

Bu bölümde değinilmesi gereken diğer mesele mülâzımların memleketi ile şeyhülislam veya kadiasker gibi ulemânın memleketi arasındaki ilişkinin olup olmadığı meselesidir. Aşağıdaki tabloda incelenen defterlerde yer alan mülâzımların nereli olduğu verilmiştir.

Grafiğe veri olarak en az 10 ve üzeri mülâzım veren şehirler seçilmiştir. 84 talebinin memleketi olan Kastamonu en çok mülâzım veren birinci şehir olmuştur. Samsun'dan 66, Bolu'dan 56, Aydın'dan 36, Karaman'dan 30, Bergama'dan 25, Girmiyân'dan 23 ve Alanya'dan 23 talebe silke dâhil edilmiştir. O dönemde memleketi İstanbul olan yalnızca 15 kişinin silke dâhil edildiği görülür. Silke en az Bursalı ve Akşehirli olan talebelerden 10'ar kişi mülâzım kaydedilmiştir.

Biz bu grafikte sadece mülâzımların hangi şehirden olduğunu vermekle yetinmek zorundayız. Şehirlerin medrese sayısı, mülâzım adaylarının toplam sayısı, şehirlerin mülâzım verme potansiyeli veya bir kontenjan sınırlamasının olup olmadığını bilmeden farklı yorumlara gitmek yanlış olabilir. O yüzden daha evvel sorulmuş olan mülâzımlar

ve ulemânın memleketi arasında bir ilişki olup olmadığını görmek için mevcut çalışmalara başvurulabilir²³¹.

²³¹ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 97-105; Y. Kırmacı, *Feyzullah Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 111-129; T. Demirel, *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 113-125; C. Cengiz, *Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 84-93.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE ULEMÂ SINIFI VE I. AHMED DÖNEMİNDE MÜLÂZİM VEREN ULEMÂ

3.1. OSMANLI DEVLETİNDE ULEMÂ SINIFI

17. yüzyıla gelindiğinde kaynaklardan anlaşıldığı ulemânın bir değişim ve dönüşüm geçirerek saygınlığında bir sarsılmanın hâsıl olduğu hissedilebilir. Koçibey, önceden ulemânın gayet mütevazı bir yaşam sürdüğünü, ihtişamlı elbiseler giyme ve zinetler edinme peşine düşmeyerek ve seyr-i sülûk içinde layık makamlara getirildiklerini dile getirir²³². O halde bu bölümde I. Ahmed döneminde mülâzım veren ulemâyâ geçmeden evvel Osmanlı’da ulemâ ne idi, ne oldu? Bu soruyla başlamak daha doğru olacaktır.

Osmanlı’da ulemâ deyince ilk olarak akla hukuki olarak adliye, din ve eğitim-öğretim alanlarında söz sahibi olan zümre gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğunda ulemâ, geleneğini eski Müslüman devletlerden almış olsa da temelde onlardan farklı bir konumda karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılıktan kasıt ulemânın dini veya dünyevî manada bilgi üretmesi dışında merkezi otoritenin yetkisi altına alınarak devletin bir bürokratu olarak yükselmesidir. Devlet, ideolojisini ulemâ üzerinden meşrulaştırarak dini düşünce veya hareketlerin kendi hâkimiyetinden ayrı bir güç olarak doğmasına mani olmayı hedeflenmiş olmalıdır. Safeviler’e karşı topraklarını korumaya çalışırken, Osmanlı Devleti’ni sünni İslam ideolojisini maalesef zaman zaman zorbalıkla da olsa yaymaya çalışmış ve medreseler bunun için paha biçilmez bir saha olmuştur. Devlet kontrolünde yetişen ve çalışan “bürokrat ulemâ” bu doğrultuda eğitim vererek devletin misyonunu tamamlamaktaydı. İlmiye sınıfının zamanla en tepesine kadar çıkan şeyhülislam, papa veya patrik gibi devlet ve siyasetten bağımsız bir lider değildi²³³.

Ulemânın siyasetten bağımsız olmadığına dair pek çok çalışma özellikle şeyhülislamlar için yapılmıştır. Zaman zaman kadıların da sadrazama varana kadar etki edebilecek kadar nüfuzlu olmaktadır. Bu açıdan Vildanzâde Ahmed Efendi dönemin

²³² Koçibey Risalesi, s. 44.

²³³ Medreselerde okutulan kitapların bir kısmına birinci bölümde değinmiştik. Bu kitaplardan Ömer en-Nesefî’ye ait olan Şerhü’l-Akâid Sünni İslam dışındaki görüşlere hoşgörülü olmamakla beraber giderek artarak devam eden sünni düşünceyi yayma zorbalığının nedenlerinden biridir. A. Y. Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 95-96.

siyasi olaylarında etkin rol oynamış ve bu şekilde sadrazama yön vermiş bir şahsiyettir²³⁴. Sadrazam Lala Mehmed Paşa'nın 1014 (1606-1606) senesinde Belgrad Seferi'ne katıldığı esnada ordunun kadısı görevindeyken onun etkili sözleri ve dirayetiyle Estergon Kalesinin geri alındığı Mustafa Nuri Paşa tarafından da anlatılmaktadır²³⁵.

Aynı kadı Vildanzâde Ahmed Efendi'nin siyasi alanda ekinliğine dâir başka bilgiler Naîmâ Tarihi'nde geçmektedir. Mevleviyet ile Ankara kadısı olduğu esnada Kalenderoğlu adındaki meşhur isyancı Karaman sınırındaki kasaba ve köyleri yağma edip Ankara'ya ulaşmıştır. Celâlîlere karşı koymak için Ankara Hisarı'nı inşaa ettiren Ahmed Efendi, gerek siyaseti gerekse direnişi ile Kalenderoğlu karşısında takdire şayan bir duruş sergilemiştir²³⁶.

Resmi terminolojide ulemâ silk-i ilmiye, tarîk-i ilmiye tâbi olarak ifade edilmektedir. Arapça âlim kelimesinin çoğuludur. Fatih döneminden itibaren ulemânın parçası olduğu ilmiye sınıfı geniş hükümlerle seyfiye ve kalemiyeden ayrılmıştır. Bu doğrultuda eğitim hayatına atılan talebeler hizmet edecekleri alana göre uygun medreseleri seçerek formasyonlarını geliştirmişlerdir. Ulemâ zümresine yani silk-i ilmiye katılmak isteyen telebeler, intisap yani çağımıza uyarlanan adıyla “patronaj” sisteminin bir parçası olmaktadır. Aralarından medrese eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar mülâzemet sistemine dâhil oluyor ve böylece kendilerine ilmiye kapıları açılmış oluyordu²³⁷.

Ulemâ sınıfı vegiden muaflık, geniş ve zengin vakıf gelirlerinin kontrolü ve makamlarını dahi çocuklarına miras bırakabilmeleri gibi birçok yönden ayrıcalıklara sahip olmuştur. “Bil’l-fi’il imâm ve hatîb olandan rüsûm-ı ra’iyyet ve avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i ‘örfiyye alınmaz. Muktedâ-yı nâs oldukları için bi’l-fi’il berâtıyla kâdî ve müderris olanlardan rüsûm-ı ra’iyyet alınmaz...”²³⁸.

Yenişehir’de Daşzâde Medresesi müderrisi ve mütevellisinin vazifesi ve hakları “şart-ı vâkıf üzere” oğlu Alaaddin’e ondan da oğlu Abdülkerim’ geçmiştir. Burada ulemânın sahip olduğu hakları çocuklarına bırakabildiğine dair güzel bir örnek vardır. Medresenin binası harap olduğu için ve 20 akçeden daha fazla gelir elde edilemediği için Alaaddin yevmi 50 akçe ile İstanbul’a gitmiş giderken de medreseyi oğlu ve aynı

²³⁴ Naîmâ, *Tarih*, c. 1, s. 431-432.

²³⁵ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi üçüncü bölümde kadıların anlatıldığı kısımda anlatılmıştır.

²³⁶ Naîmâ, *Tarih*, c. 2, s. 544-545.

²³⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 17.

²³⁸ Y. Kurt, “Bir Osmanlı Kânûnnâmesi”, s. 15.

zamanda Rumeli kadıaskerliğinden emekli olan Şeyhi Efendi'nin talebesi Abdülkerim'e devretmiştir. Abdülkerim mülâzemetini Şeyhi Efendi'den almış olup, hem bu medresenin yıkılıp gitmesinin önlenmesi hem de Abdülkerim'in mansıbının elden gitmemesi için yardım istenmektedir²³⁹.

Ulemâ, bürokrat olarak merkez ile çevre arasında bir iletişim aracı olurken bununla beraber toplumda etki ve söz sahibi olan bir güç olarak da yükselmiştir. Müslüman cemaatler üzerinde söz sahibi olup, reayanın merkezi otoriteye itaatinden de sorumlu tutulmuştur. Aynı zamanda medreselerde, devlete sadık olacak yeni bürokratların yetişmesi ve yönetimin başarılı bir şekilde devam etmesinde de ulemâ memur olmuştur²⁴⁰. Özellikle ulemâ çocuklarına tanınan ayrıcalıklar, mesleğin babadan oğula geçmesi ve ulemâ arasındaki akrabalık ilişkileri zamanla toplumda nüfuz sahibi olan Çandarlılar, Fenârîzâdeler, Çivîzâdeler, Taşköprülüzâdeler, Bostanzâdeler, Zekerîyyâzâdeler gibi aileleri ortaya çıkarmıştır. Bu ailelerin çocuklarının diğer Osmanlı gençlerine oranla kolayca mülâzım olabilmesi, mansıb bekleyen ama mezun olan kişilerin çok fazla olmasından dolayı boş kalan grupların tepkilerine neden olmuştur²⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren ulemâyâ verilen önemi Koçibey, “Şer-i şerifin bekâsı ilimledir. Ve ilmin bekâsı ulemâ ile dir. Ol cihetden ecdâd-ı izâmları zamanında ilme ve erbabına olan hürmet ve izzet bir devletde olmamıştır. Ve anlara olan ri'ayet semeresiyle nice âsâr-ı cemîle müşâhede etmişlerdir. İntizâm-ı hâl-i ulemâ, mühimmât-ı dîn ü devletdir...²⁴²” diyerek dile getirmiştir. Ancak hem Selânikî, hem Koçibey hem de Mustafa Nuri Paşa gibi birçok vekanivüs ve dönemi değerlendiren insanlar ortak bir dille adeta şunu söylüyordu: “çanlar ulemâ için çalıyor”. Öyleki âlimlerin fakir düşüp yazdığı eserleri parayla satmaya başladıkları söylentileri dört bir yana yayılmaya başlamıştı²⁴³. Öte yandan mülâzemetlerin bazı kişilerce parayla satın alınır hale gelmesi sonucu zaman zaman cahil kişilerin mülâzımlık silkinde katılması dolayısıyla işin ehline verilmemesi sistemi derinden sarsmaya başlamıştır. Bu durum elbette ulemâyâ bakışın değişmesine ve ulemânın saygınlığının azalmasına neden olmuştur. Öte yandan sık sık yaşanan aziller ulemânın da hakkı söyler özelliklerinden vazgeçmelerine, azlolmamak için uygun olmayan yollara başvurdıklarına, rüşvetin

²³⁹ Y. Beyazıt, *Çivîzâde Mehmed Efendi Ruznâme'si*, s. 145.

²⁴⁰ F. Unan, “Osmanlı Resmî Düşüncesinin ‘İlmiye Tarîki’ İçindeki Etkileri: Patronaj İlişkileri”, *Türk Yurdu*, XI/45, Mayıs 1991, s. 37.

²⁴¹ M. İpşirli, “İlmiye”, s. 142-143.

²⁴² *Koçibey Risalesi*, s. 40.

²⁴³ İpşirli, “İlmiye”, s. 144.

kadıaskerlik makamına kadar yansıdığına şahit oluyoruz. Şeyhülislam gibi hakikatte kendini dini hüküm vermede ve ahlaki vasıflar açısından ispatlayarak kendisine meşihat makamı verilen kişilerin dahi defalarca kez azledilmesi ulemânın reisine duyulan güven ve saygınlıktaki azalmanın ve devletin ulemâyâ nazarının değiştiğini gösterir. Koçibey, ulemânın eskisi gibi eserler vermediğine, ulemâ arasında şöhretin ve zenginleşmenin olmadığına risalesinde vurgu yapmaktadır. Önceki dönemlerde yaşamış olan ulemânın cami, mescit, medrese, mektep gibi yapıtları ve yazdıkları eserleriyle tarihe iz bıraktıklarından övgüyle bahseder²⁴⁴.

Daha evvel ilk bölümde talebe hoca ilişkisi konusunda değinilen Hocaşâde Mehmed Efendi'nin Damad Mehmed Efendi hakkındaki fetvası²⁴⁵ doğruysa veya sözler gerçekten de Anadolu kadıaskeri seviyesine getirilmiş olan biri için söylenmişse burada bir durup düşünmek gerekir. Ulemâ zaman zaman kendi içinde çatışabilmektedir. "Sadru'l-ulemâi'l-'izâm reîsü'l-fudelâi'l-fihâm olan şeyhülislamın üslup olarak makamına yakışmayacak bir dil kullandığı ortada olup ulemânın en başındaki kişinin tutumu eleştiriye açıktır. Üstüne bir de 1003 (1594/95) tarihinde Anadolu kadıaskerliğine getirilen Damad Mehmed Efendi'nin Hocaşâde Mehmed Efendi'nin zorlamasıyla adetâ sürülüp Kahire kadılığına gönderilmesi ise işin başka boyutudur. Burada Damad Mehmed Efendi şahsi meselelerden ötürü mü vazifesinden uzaklaştırılmıştır? Şeyhülislam devlet vazifelilerini kendi isteklerine göre yerlerinden edebilmesi ne kadar doğrudur? Bu sorular ve yorumlar işin bizim açımızdan görünen kısmı olup, olayın ayrıntısı bilinirse daha farklı yorumlar ortaya konulabilir.

Ulemâ ve ilmiye sınıfı hakkında 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başlarına ait olan bir raporda da aynı şekilde ilmiye müessesesinde yanlış giden uygulamaların olduğu, kadı gibi ulemânın eski misyon ve niteliğinden uzaklaştığı dile getirilmektedir. Görevlerin ehline verilmediği bu sebeple de yetkin ve donanımlı kişilerin hakk ettikleri makamlara sahip olamadığından yakınılmaktadır²⁴⁶.

I. Ahmed'in ulemâyâ destek veren bir padişah olduğu söylenmektedir ve aynı zamanda tarikat şeyhleriyle de ilişki içerisinde olduğu bilinir. Kendisinin Üsküdarlı

²⁴⁴ Koçi Bey Risalesi, s. 41.

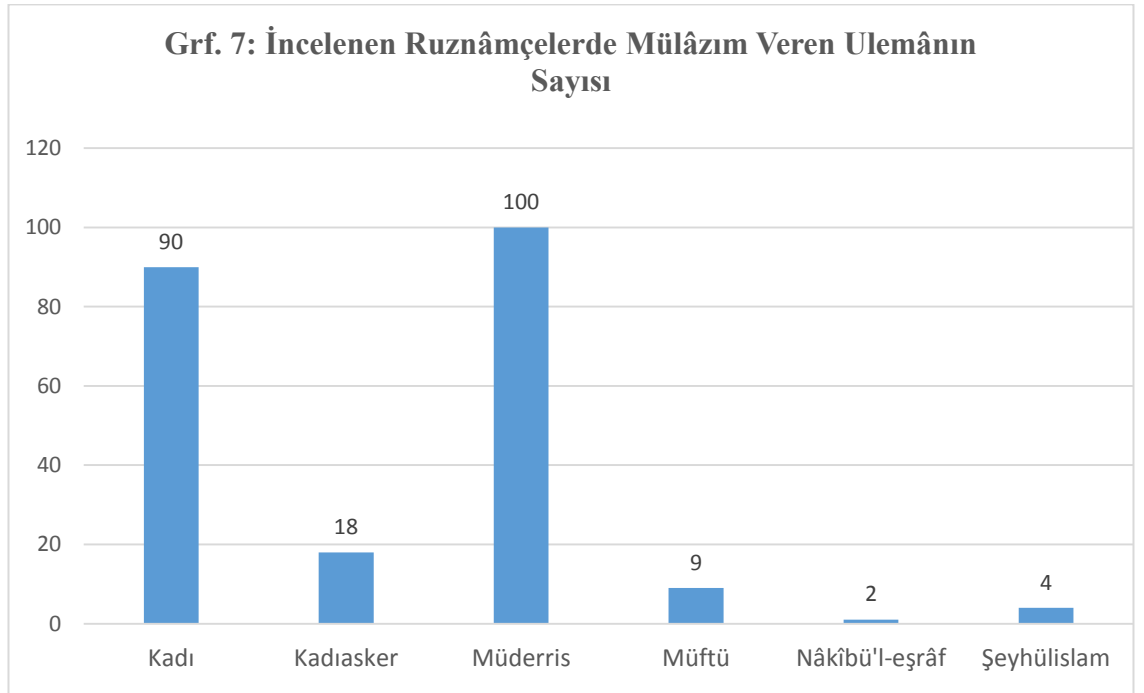
²⁴⁵ : "Zeyd edâniden Amr'ı terbiyet idüp menâsıb-ı âliyye getürdükde Amr veliyy-nimeti Zeyd'e ihanet eylese ne lazım olur? El-cevap: "Ömrüm boyunca onu küçük bir enik olarak yetiştirip büyüttüm. Büyüyüp köpek olunca ayaklarımı ısırdı" mazmunına muvafık olmak lâzım olur." Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1445.

²⁴⁶ E. Alan, *Rumeli'de Kadılık Müessesesi*, (Doktora Tezi), s. 290.

Mahmud Hüdâî Efendi'ye temayül ettiği ve Ahmed Paşa'nın Mısır valisi olması, Ruslarla yapılan savaşın Terek, Ejderhan ve Kazan Kaleleri'ni geri almak koşuluyla barış yapılması gibi konularda bu şeyhden fikir aldığı belirtilmektedir²⁴⁷. İstanbul'da veba salgını peyda olduğu vakit Aziz Mahmud Hüdâî Efendi I. Ahmed'e bu vebadan kurtulmak için ulemâ ve sülehânın bir araya gelerek dua ve istiğfarda bulunmasını istemiştir. Bunun üzerine I. Ahmed'in emriyle Ok Meydanı Camii'nde devrin ulemâ, süleha ve meşayihleri hep bir ağızdan ülkeyi dört bir yandan saran belaların def'i için dua etmişlerdir²⁴⁸.

3.2. I. AHMED DÖNEMİNDE MÜLÂZIM VEREN ULEMÂ

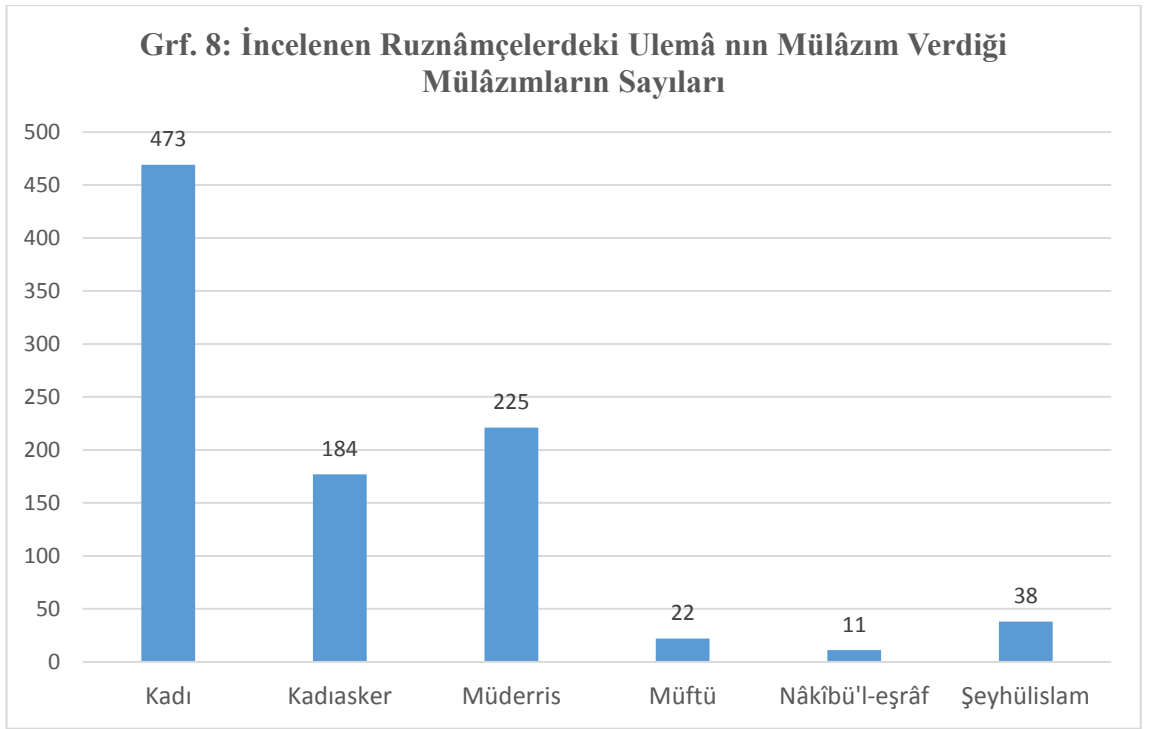
I. Ahmed devrinde dört Kadıaskerlik döneminde (1012- 1026) mülâzım veren ulemânın görev tipi önem arz etmektedir. Görev tipinin tahlili mülâzım veren ulemânın içinde ifâ edilen görevin etkisini gösterecektir. İncelediğimiz dönemde 100 müderrisin, 90 kadının, 18 kadıaskerin, 9 müftünün, 4 şeyhülislamın ve 2 nakîbü'l-eşrâfın Mülâzım verdiği belirlenmiştir.

²⁴⁷ H. İnalcık, *Klasik Çağ*, s. 105.

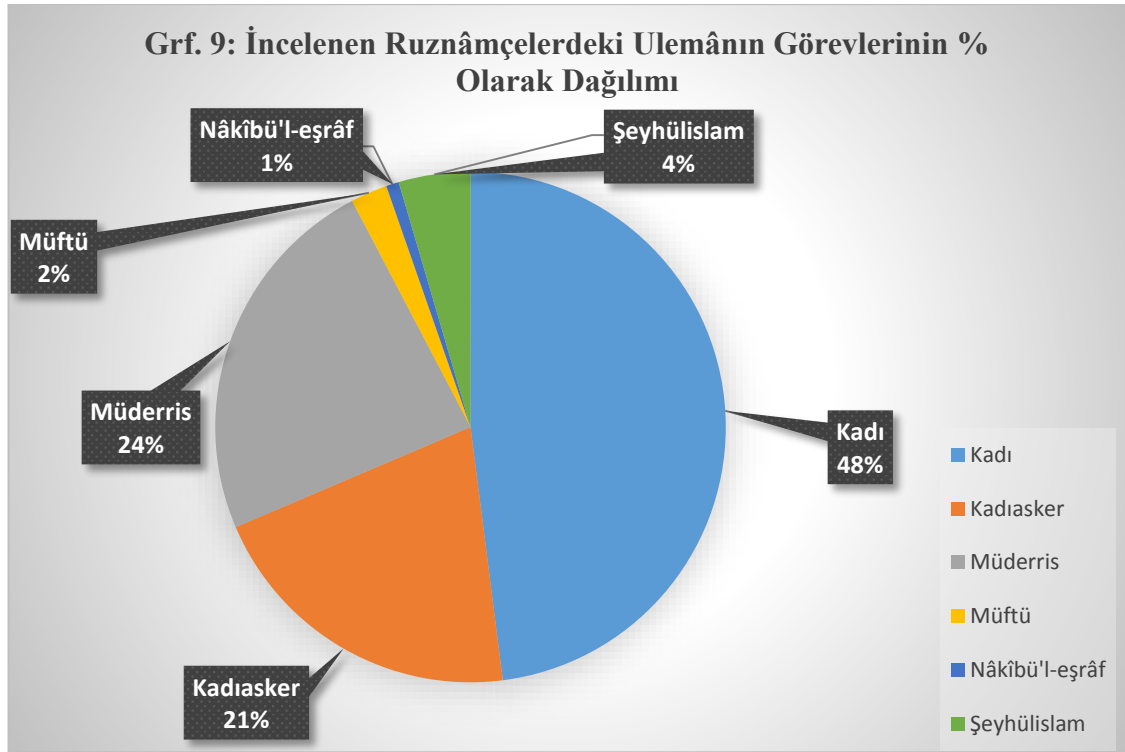
²⁴⁸ Üsküdarlı Mahmud Hüdâî, I. Ahmed'in şeyhi olarak nitelendirilir. 978 tarihinde Nâzırzâde Efendi'den mülâzemetini almıştır. 1002 tarihinde Mehmed Han Camii'nde vaizlik, Mihrûmah Sultan Camii'nde vaizlik yapmıştır. Bkz. Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1858-59.

Grafikte de görülebileceği üzere en çok mülâzım veren ulemâ kadı ve müderris olduğu dikkat çeker. Bunların büyük çoğunluğu dörder kişi mülâzım vermiş olup, emekliye ayrılan tekâüd teşrifinden mülâzım veren kadıaskerler veya daha önce Anadolu veya Rumeli kadıaskerliğinde bulunmuş olup vefat eden ulemâdır. Diğerleri emekliliğinin ardından tekrar vazifeye gelişinden veya Anadolu kadıaskerliğinden Rumeli'ye geçenler, tezkirecilik hizmetinden 6 ayda bir kişi mülâzım verenlerdir. Müderrislerin genel olarak yüksek rütbede bulunanlarının teşrifinden 4 kişi mülâzım verdiği görülmüştür.

Bu grafikte Zekerîyyâzâde Yahya Efendi ile Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mülâzım ruznâmçelerindeki mülâzımların sayılarını verilmiştir. Grafikte görüleceği üzere I. Ahmed döneminde sadece 4 kadıaskerlik döneminde ulemâ toplamda 953 talebesini mülâzım olarak kaydettirmiştir. Kadılar 473, müderrisler 225, kadıaskerler 184, Şeyhülislam 38, müftü 22, nâkinül eşrâfın 11 mülâzımını ilmiyeye katılmıştır. Bunlardan kadıların müderrislere oranla daha çok talebeyi ilmiyeye kattığını, kadıaskerlerin de ilmiyeye girişte şeyhülislamlara oranla daha etkili oldukları söylenebilir.

Yukarıdaki verileri yüzde olarak değerlendirdiğimizde aşağıdaki gibi bir daire grafik oluşur.

Atama, azil ve yer değiştirmeler açısından en hareketli mesleklerden olan kadılar sayılarının da bir hayli fazla olması açısından mülâzım veren ulemâda %48 ile en büyük orana sahip olmuştur. 4 Şeyhülislam mülâzımların %4 ünü vermiştir. Müderrisler ve kadıaskerler sırayı takip etmiştir. Burada nâkibüleşrâf Seyyid Mehmed Efendi'nin bu konuma getirilmesinden dolayı teşrifinden ve vefatı üzerine de talebelerinin vefatından olarak kaydedildiği için grafiğe dâhil etmiş bulunmaktayız. Bu ulemânın kaçının hangi vazifede bulunduğunu yukarıdaki grafikten görülebilir.

3.2.1. Şeyhülislamlar

Osmanlı hukuk sisteminde kadı, Hanefî mezhebinin görüşlerine göre hüküm verdiği için müftülük makamı zorunlu bir makam olarak doğmuştur. Müftüler ilmiye sınıfının başı olan merkez müftü yani şeyhülislam ve kenar müftüler olarak da tabir edilen diğer müftüler olmak üzere ikiye ayrılmıştır²⁴⁹.

Yaklaşık beş asırlık bir tarihi olan şeyhülislamlık müessesesinin kuruluşu II. Murad'ın 1425'te Molla Şemseddin Fenâri'yi tayini ile başlatılır. Fatih Sultan

²⁴⁹ Ahmed Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sa. 14, 2009, s. 14

Mehmed'in hazırlattığı Kanunnâme-i Ali Osman'da şeyhülislam devlet protokolünde sadrazamdan sonra gelmekle beraber eşit bir statüye de sahip bulunmaktaydı²⁵⁰.

II. Bayezid Amasya, Edirne ve İstanbul'da, kendi adıyla anılan medreseler inşa ettirmiştir. Şeyhülislamlara bu medreselerden sonra İstanbul'da bulunan Bayezid Medresesi'nde müderrislik yapması kanuna bağlanmıştır. Bu görev dönemin şeyhülislâmı Zenbilli Ali Efendi ile başlamış olup şeyhülislamlar zamanla bu görevi vekilleri aracılığı icra etmişlerdir²⁵¹.

Osmanlı Devleti'nde 124 kişinin şeyhülislamlık vazifesine getirildiği bilinmektedir²⁵². Kurulduğu zamanlarda fetva²⁵³ makamı olan şeyhülislamlar, 16. yüzyıldan itibaren ulemâ zümresinin en üst mertebesine yükselmişlerdir²⁵⁴. Bu dönemde Zenbilli Ali Efendi, Ebussuud Efendi gibi şeyhülislamlarla beraber şeyhülislamlar müftülerin yanında, mevleviyet kadıları ve yüksek dereceli müderrislerin atamalarından da sorumlu hale gelmişlerdir. Şeyhülislamlar Divan üyesi olmamalarına rağmen dönem dönem devlet yönetiminde sadrazamlardan daha etkin rol oynamışlardır²⁵⁵. 1599 tarihinde batı cephesindeki barış görüşmelerinde şeyhülislamların bu doğrultuda faaliyet gösterdiğinin birçok örneği vardır. Örneğin Eğri'nin Estergon karşılığında Habsburglar tarafından istenmesine Şeyhülislam Sunullah Efendi şiddetle karşı çıkarak, burada Cuma kılınan camilerin bulunduğu ve buranın asla verilemeyeceğini bildirmiştir²⁵⁶.

Şeyhülislamların siyasete etkisine en güzel örnek olaylardan bir diğeri yine Sunullah Efendi'nin şeyhülislamlığına denk düşmektedir. Nitekim III. Mehmed dönemindeki yönetimde padişahın annesi Safiye Sultan ve Gazanfer Ağa'nın nüfuzunu kırma teşebbüslerinde Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin de rol oynadığı ve bu durumun isyanların perde arkasında bulunan hizipleşmeye neden olduğu söylenmektedir. Öyleki dönemin kaynaklarına sipahi zorbaların şeyhülislamın sözüyle hareket ettiği ve hatta Sunullah Efendi'yi tahta çıkarma amacıyla oldukları söylenmiştir. Ulemâ zümresinin başı olan şeyhülislam hakkındaki bu iddialar, Osmanlıların saltanatının alternatifi

²⁵⁰ “Kânunnâme-i Âlî Osman”, *Milli Tettebbular Mecmuası*, c. 1, s. 10.

²⁵¹ M. İpşirli, “Medrese”, c. 28, s. 328, “Mülâzemet”, c. 31, s. 539.

²⁵² F. Koca, “Fetvahâne”, c. 12, s. 497.

²⁵³ Fetva: Kelime itibari ile “Bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap”. Fıkıh terimi olarak: “Fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm.” Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, c. 12, 1995, s. 486.

²⁵⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmîyye Teşkilatı*, s. 175.

²⁵⁵ Ekrem Sarıkoğlu, “Şeyhülislamlık Makamı”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sa. 5, Ankara 1975, s. 197-198.

²⁵⁶ F. Emecen, *Kuruluş ve Yükseliş Tarihi*, s. 382.

olabileceğinin düşünüldüğünün sinyalini vermektedir. Şeyhülislamın padişahın makamına göz diktiği bu hususta önemli bir intisap ağı oluşturduğu İngiliz elçi raporlarına dahi yansımış ve böylelikle Osmanlı hanedanına alternatif bir güç odağı sahneye çıkarılmıştır²⁵⁷.

1695 tarihinde şeyhülislamlık makamına getirilen Feyzullah Efendi ise kendinden önceki şeyhülislamlara verilmeyen imtiyazlar elde etmiş ve bürokrasi işlerinde etkin rol oynamaya başlamıştır. Öyleki çocuklarını ve akrabalarını devletin kadrolarına doldurduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Minkarizâdeler ve Köprülüzâdeler ile evlilik yoluyla akrabalık ilişkileri kurmuştur²⁵⁸.

I. Ahmed döneminde altı şeyhülislamın görev yaptığı tespit edilmiştir. Bu kişilerden Sunullah Efendi ve Ebülmeyamin Mustafa Efendi iki kez aynı göreve getirilmiştir.

Tablo 5: I. Ahmed Dönemindeki Şeyhülislamların Listesi²⁵⁹

	Hicri	Miladi	Süresi
Ebülmeyamin Mustafa Efendi	26 Şaban 1011-10 Muharrem 1013	8 Şubat 1603-8 Haziran 1604	1 yıl 3 ay
Sunullah Efendi (üçüncü şeyhülislamlığı)	10 Muharrem 1013-22 Rebiülevvel 1015	8 Haziran 1604-28 Temmuz 1606	2 yıl
Ebülmeyamin Mustafa Efendi (ikinci kez)	22 Rebiülevvel 1015-22 Receb 1015	28 Temmuz 1606-23 Kasım 1606	3 ay 26 gün
Sunullah Efendi (dördüncü kez)	22 Receb 1015-20 Safer 1017	23 Kasım 1606-5 Haziran 1608	1 yıl 6 ay
Hocazâde Mehmed Çelebi	20 Safer 1017-10 Receb 1024	5 Haziran 1608-2 Temmuz 1615	7 yıl
Esad Efendi	5 Cemaziyelahire 1024-10 Receb 1031	2 Temmuz 1615-21 Mayıs 1622	6 yıl 10 ay

²⁵⁷ F. Emecen, *Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 45-46.

²⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Kırmacı, *Feyzullah Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 28-37.

²⁵⁹ *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, BOAGM, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No:19, İstanbul 2015, s. 12-13.

3.2.1.1. Mustafa Efendi (Ebülmeyamin)

953 (1546-47) tarihinde doğmuştur ve asıl adı Mustafa bin Ali olup, Sarı Gürz-zâde Kayını olarak bilinmektedir²⁶⁰. Mustafa Efendi, dönemin Bursa Kaplıca müderrisi olan Sarıgürzzâde, şeyhülislam Yahya Efendi'nin babası Zekerîyyâ Efendi ve Sahn müderrisi Paşa hocası Mahmud Efendi'den ders alıyorken hocasının Kahire kadılığına terfi olmasıyla İsmihan Sultan medresesinde Abdülgani Efendi'den dersler almıştır. Ebussuud Efendi'nin âsitanesine intisabının ardından mülâzemeti almıştır. 977 (1569-70) tarihinde, 20 akçe ile Eski Nişancı Medresesi'ne müderris atanarak ilk görevine başlamıştır. Sırasıyla yevmi 25, 30 ve 40 akçeli medreselerde görev yaparak 999'da (1590/91) Sahn-ı Seman Medresesi ve sonrasında Şehzade Medresesi'ne tayin olunmuştur.

1004 (1595/96) Cemaziyelahir'de Esad Efendi yerine Süleymaniye Darülhadişi'ne atanmıştır. Hâkâniye-i Vefa 1005 (1596/97) ve Safiyye Sultan medresesinde müderrislik yapmıştır²⁶¹. 1008 (1599/1600) tarihinde Edirne Kadılığı ve 1010'da (1601/02) İstanbul kadılığına getirilmiştir. Ebülmeyamin lakabını İstanbul kadılığı sırasında şer'i hükümlere bağlılığı ve memnuniyeti sağlamasıyla kendisine verilmiştir. Ebü'l- meyâmin kutlu, mutluluğun, bereketin babası gibi manalara gelmektedir²⁶². 22 Recep 1011'de (5 Ocak 1603) Esad Efendi yerine Anadolu kadıaskerliği vazifesine getirilmiştir. 25 Şaban 1011'de (7 Şubat 1603) Yemişçi Vakası'nda şeyhülislam Sunullah Efendi'nin azledilmesinden sonra şeyhülislamlık makamına Ebülmeyamin Mustafa Efendi getirildi. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın zamanla gruruna yenik düşen kibirli bir insan olması birçok kişiyi kendisinden soğutarak ona karşı ittifak eden gruplar ortaya çıkmıştı. Yaptığı haksızlıklar ve kötü işler sonucu en büyük destekçisi valide sultanı dahi kaybetmişti. O dönemin şeyhülislamı Mustafa Efendi, Yemişçi Hasan Paşa'nın zulümleri hakkında padişahla görüşse de netice alamamıştır. Ancak bu Yemişçi Hasan Paşa'nın Mustafa Efendi'ye olan düşmanlığını arttırmıştır. 1012 Rebiülahir'de öldürülüp yerine Yavuz Ali Paşa getirilmiştir²⁶³.

²⁶⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1342.

²⁶¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s.1343.

²⁶² İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi*, s. 1083.

²⁶³ Naîmâ, *Tarih*, s. 346-352.

1012’de (1603/04) Mustafa Efendi’ye arpalık olarak Rumeli’nde Kalkandelen ve 60.000 akçelik zemaet tahsil edilerek 8 ay sonra altı yüz akçe ile emekli olmuştur. Yerine şeyhülislam olarak üçüncü kez olarak Sunullah Efendi getirilmiştir.

İlk şeyhülislamlığı iki sene süren Ebülmeyâmin Mustafa Efendi, 1015 (1606) senesinde tekrar şeyhülislam olmuş ancak bu vazifede 4 aya yakın bir süre kalabilmiş 22 Recep 1015’te (Kasım/Aralık 1606) vefat etmiştir²⁶⁴.

3.2.1.2. Sunullah Efendi

Sultan Süleyman döneminde Anadolu kadıaskeri olan Cafer Efendi²⁶⁵’nin oğlu olan Sunullah bin Cafer el- İmâdî, 960 (1553) tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Osmanlı Devleti’nin 24’üncü, 26’ıncı, 28’inci ve 30’uncu şeyhülislamıdır.

Zenbillizâde Fudayl Çelebi²⁶⁶ ve amcasının oğlu Ebussuud Efendi’den ders gören Sunullah Efendi 977’de (1569-70) Ebussuud Efendi’nin mu’îdi olarak mülâzım olmuştur. İlk görevi 978’de (1571) günlük kırk akçe aldığı Beşiktaş’da bulunan Hayreddin Paşa Medresesi müderrisliğidir.

984’de Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiş dört yıl sonra Şah Sultan ve ardından Hankah Medresesi’ne tayin olmuştur. 990’de (1582) Sahn-ı Seman Medresesi’ne, üç yıl sonra Semaniye, Şehzade Medresesi’ne, 996’da (1588) Üsküdar Valide Sultan Murad Han müderrisliğine getirildi. 998’de (1590) Ebussuudzâde Efendi yerine Bursa kadılığına 1 yıl sonra da Bostanzâde Mustafa Efendi yerine Edirne kadılığına getirilmiştir. 1000 (1591/92) tarihinde önce İstanbul kadısı 3 ay sonra ise Molla Ahmed Efendi yerine Anadolu kadıaskeri olmuştur²⁶⁷. 1001’de (1592/93) Bostanzâde Efendi yerine Rumeli kadıaskerliği vazifesine getirildi. İki yıl kaldığı Rumeli kadıaskerliğinden III. Mehmed’in tahta çıkışından 2 ay kadar sonra 1003’te (1594/95) azledildi maaşına elli akçe terakki verildi²⁶⁸. 12 Rebiülevvel²⁶⁹ 1008 (2 Ağustos 1601) tarihinde Hocasadedin Efendi’nin yerine şeyhülislamlık makamına atanmıştır.

Sunullah Efendi’nin döneminin yanlış uygulama ve bidatlerine karşı olduğu dile getirilmiştir. Örneğin o dönemde camilerde okunan mevlid-i nebi okumalarında ayanlara

²⁶⁴ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1344.

²⁶⁵ İskilipli Molla Cafer Çelebi’nin oğludur.

²⁶⁶ Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi’nin oğludur.

²⁶⁷ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1427.

²⁶⁸ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1428.

²⁶⁹ İpşirli, “Sun’ullah Efendi”, *DİA*, c. 37, 2009, s. 531.

sunulan hizmetin israf ve çirkin bir bidat olduğunu savunmuştur. Hâkimlerin rüşvet aldığı, vakıf muhasebelerine haksız kazançların karıştırıldığı, hanımların çarşı-pazar gezmelerinin doğru olmadığını, hanedan hanımları ve hadım ağalarının saltanata müdahil olmaması gerektiği, altın ve gümüş paranın eskisi gibi değerli olmadığı ve Mülâzemet sisteminde nizamın yerini kargaşanın aldığı ve bu bozulmaların düzelmezse büyük problemlere yol açacağı konusunda uyarılarda bulunmuştur²⁷⁰.

Sunullah Efendi zamanında “Kira”²⁷¹ adlı Yahudi bir kadının ve oğlunun katli olayı yaşanmıştır. Selânikî’de bu olay tafsîlâtıyla anlatılmaktadır. Kira kadın Safiye Sultanla yakın ilişkide olup, kendisine bazı iltizam ve gümrük gelirleri tahsis edilince sipahiler maddi zarara uğramıştır. Bundan öfkelenen sipahiler bir araya gelerek şeyhülislamdan fetva istemişlerdir. Bunun üzerine Sunullah Efendi: “ Zımmîyenün katli şer’an câiz degildir, ammâ şehirden sürülsün, turmasun gitsün” dediyse de sipahiler dinlemeyince bu sefer onları teskin etmek için padişaha arz yazacağını söylemiştir. Ancak sipahiler beklemeden Halil Paşa’nın divanını basmışlar, Kira kadını buraya getiririp katletmişlerdir. Hırslarını alamayan sipahi güruhu bir sonraki gün oğlunu da aynı şekilde vahşice öldürmüşler ve bunun için Sunullah Efendi’den fetva almışlardır. Selânikî Efendi burada fetvanın zorla alındığına dikkat çeker²⁷².

Sunullah Efendi’nin adı Eflak voyvodası Mihail ve elçisi Dimo’nun katline verdiği fetvâda da geçer. Sadrazam İbrahim Paşa bu duruma karşı çıkmış ve bu konuda bazı tartışmalar da yaşanmıştır. Öte yandan Karayazıcı Abdülhalim’i affetmesi, görev alarak kontrol altına alınmasında etkisinin olması, Karayazıcı’nın olumsuz hareketlerine devam etmesinden dolayı muhalif bazı gruplar olduğu belirtilmektedir²⁷³. 2 yıl kaldığı makamdan emekli olunca yerine Hocaîde Mehmed Efendi şeyhülislam olmuştur²⁷⁴.

22 Receb 1011’de (5 Ocak 1603) Hocaîde Mehmed Efendi’nin yerine ikinci kez meşihat makamına getirilen Sunullah Efendi bu makamda bir ay kalabildi. 25 Şaban 1011’de (7 Şubat 1603) azledilerek yerine Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi ikinci kez şeyhülisamlığa getirildi. Yemişçi Hasan Paşa ile Poyraz Vakası’nın (Vezir Mustafa Paşa) yaşanması ikinci şeyhülisamlık döneminde olmuştur. Olayın cereyan etme sebebinin Yemişçi Hasan Paşa’nın Sunullah Efendi’nin ilmiye sınıfı ile ilgili işlerine dâhil olmaya

²⁷⁰ Selânikî, *Tarih*, c. 2, s. 826.

²⁷¹“ Esperanza Malchi”, the Jewish kiera. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 65.

²⁷² Selânikî, *Tarih*, c. 2, s. 855.

²⁷³ M. İpşirli, “Sun’ullah Efendi”, s. 531.

²⁷⁴ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1428.

çalışmasına bağlanır. O dönemde görülen celâliler ve ekonomik sorunların da etkili olduğu kutuplaşmanın temeli sipahilerle yeniçeriler arasındaki anlaşmazlıktır. Sunullah Efendi sipahiler tarafından destekleniyorken, onun gözünün hilafet makamında olduğunu iddia eden Yemişçi Hasan Paşa Yeniçerilerin de desteğini almıştır. Baskıyla padişahтан ferman alınmış ve Şeyhülislam Sunullah Efendi hakkında Rodos’a sürgün kararı çıkartılmıştır. Sunullah Efendi bunu haber alarak Yemişçi Hasan Paşa’nın katline kadar bir seneden fazla gizlenerek yaşamıştır²⁷⁵.

1012’de (1603/04) I. Ahmed’in cülusunda 720 akçe maaşa bağlanmış ve 1013 Muharrem’inde (Haziran 1604) üçüncü kez meşihat makamına tayin edilmiştir. Sunullah Efendi bu görevde yaklaşık bir buçuk yıl kalmıştır. Üçüncü dönemde de siyasette aktif olmuş, meşveret meclisleri toplantılarında eleştirilerini dile getirmiştir. Sadrazam Derviş Paşa’nın etkisiyle azlolunan Sunullah Efendi’nin yerine 22 Receb 1015’te (23 Kasım 1606) meşihat makamına Ebülmeyâmin Mustafa Efendi ikinci kez getirilmiştir. Sunullah Efendi’nin dördüncü şeyhülislamlığı ise 1015-1017 (1606-1608) tarihleri arasında denk gelir. Sunullah Efendi, Kırım Hanı meselesinde basiretsizlik gösterdiği gerekçesiyle azledilmesinden sonra 750 akçe maaş ile emekli olmuştur. Yerine Hocaşâde Mehmed Efendi ikinci kez şeyhülislam olmuştur.

Sunullah Efendi şeyhülislamlık görevinde bulunduğu toplam 6 yıla yakın sürede siyasi ve sosyal hadiselerle aktif olarak dâhil olmuş, sipahilerin şeyhülislamın sözüyle hareket ettiği hatta onu Sunullah Efendi’yi tahta çıkarma amacı güttükleri bile söylenmiştir²⁷⁶. Emekli olduktan sonra hacca giden Sunullah Efendi 8 Safer 1021’de (10 Nisan 1612) İstanbul’da vefat etmiştir.

Sunullah Efendi için Koçibey: “Amma dîninde metâneti olan mü’min-i kâmil azlden dahi korkmayub kelâm-ı hakkı söyleyüb emr-i dîn ü devletde kat’an müsâmaha etmediler idi²⁷⁷” diyerek onun doğruları söylemekten çekinmeyen ve kimsenin hatırı için hareket etmeyen biri olduğunu söylemiştir.

²⁷⁵ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1428-33; M. İpşirli, “Sun’ullah Efendi”, s. 531; Emecen, “Mehmed III”, *DİA*, c. 28, 2003, s. 411; Orhan F. Köprülü, “Hasan Paşa, Yemişçi”, *DİA*, c. 16, 1997, s. 343.

²⁷⁶ F. Emecen, *Hanedan, Devlet ve Toplum*, s. 45-46.

²⁷⁷ *Koçibey Risalesi*, s. 43.

3.2.1.3. Hocazâde Mehmed Efendi

Mehmed Efendi ibn el- Mevlâ Sadeddin Hâcezâde Mehmed Efendi 28 Şaban 975 (27 Şubat 1568) tarihinde Bursa'da doğmuştur. Babası ve aynı zamanda mülâzemetini aldığı hocası künyesinden de anlaşılacağı üzere Sultan Murad'ın hocası ve şeyhülislamlık makamında bulunan Sadeddin Efendi'dir²⁷⁸. 994 Cemaziyelevvel'inde (Nisan/Mayıs 1586) İbrahim Efendi'nin yerine İsmihan Sultan medresesine atanmıştır. 997'de (1588/89) Sahn-ı Seman müderrisliği, bir sene sonra Sultan Selim Medresesi ve aynı sene içerisinde Kınalızâde Hasan Çelebi'nin yerine Süleymaniye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.

1000 (1591/92) tarihinde Mekke kadılığına atandıktan bir yıl sonra istifa edince, yüz yirmi akçe ile emekli edilmiş ve 1004 (1595/96) tarihinde Şems Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına atanmıştır. Aynı sene içinde Anadolu kadıaskeri Damad Mehmed Efendi'nin Mısır kadılığına gönderilmesinin ardından Anadolu kadıasekerliğine getirildi. Hocazâde Mehmed Efendi Eğri Seferi'nden dönüşünde 15 Cemaziyelahir 1005'te (4 Ocak 1597) azledilince yerine Kuş Yahya Efendi getirildi²⁷⁹. 1007'de (1598/99) Ebussuudzâde Mustafa Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskerliğine atanmıştır. İki yıl kaldığı bu vazifeden azl olunmuş, yerine Bostanzâde Mustafa Efendi getirilmiştir. 2 Safer 1010'da (2 Ağustos 1610) Sunullah Efendi'nin yerine meşihat makamına yükseltilmiştir²⁸⁰. Bir yıl sonra emekli edilerek yerine tekrar Sunullah Efendi getirilmiştir. Mehmed Efendi'ye altmış bin akçelik Kalkandelen hasları arpalık olarak tevcih edilmiştir. 5 Cemaziyelahir 1024 (2 Temmuz 1615) tarihinde taundan vefat etmiştir²⁸¹. Yerine Esad Efendi şeyhülislamlık makamına getirilmiştir.

3.2.1.4. Esad Efendi

Esad Efendi, 10 Muharrem 978 (15 Haziran 1570) tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Bu esnada babası Hoca Sadeddin Efendi Bursa'daki Yıldırım Han Medresesi'nde müderris olarak görev yapmaktaydı²⁸². Esad Efendi'nin mülâzım olduğu tarih Naîmâ Tarihi'nde 994 Cemâziyelahir (Mayıs/Haziran 1586) olarak veriliyorken

²⁷⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1473.

²⁷⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1289, 1474.

²⁸⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1474.

²⁸¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1475.

²⁸² Naîmâ, *Tarih*, c. 1, s. 681.

Atâyî’de 996 (1588) tarihi verilmektedir²⁸³. Usule uygun olmayan bir biçimde babası tarafından mülâzım verilmesi ve Haseki payesine ulaşması mülâzemet sisteminin işleyişi açısından bazı işaret ve sinyaller vermektedir. Atâyî’de mülâzım oluşu: “...vâlid-i ‘âlî-şânları ihtimâmı ile gûş- ı kabulleri...teşrif- i mülâzemet ile müşerref olmuş idi” olarak kaydedilmiştir. Nitekim 998’de (1590) Sah-ı Semâniye müderrisliğine getirilip bir sene sonra Mehmed Efendi yerine Sultan Selim medresesine, birkaç ay sonra Süleymaniye müderrisliğine getirilmiştir²⁸⁴. 1000 tarihinde Mekke kadılığına getirilmiş bir yıl kaldığı bu vazifeden istifa etmiştir²⁸⁵.

İlmiye basamaklarını hızla tırmanan Esad Efendi Cemaziyelahir 1004 (Şubat 1596) tarihinde Edirne kadılığına yükselse de bu kısa sürmüş ve Zilhicce (Temmuz/Ağustos) bu görevden alınmıştır²⁸⁶. Muharrem 1007 (Ağustos/Eylül 1598) tarihi Ebussuud Efendi’nin yerine İstanbul kadılığına getirildiği tarihtir. Bu tarihlerde babası Hoca Sadeddin Efendi şeyhülislamdır²⁸⁷. Şevval 1008’de (Nisan/Mayıs 1600) görevinden ayrılmıştır. 1010 Safer (Ağustos 1601) ayında Şems Efendi’nin yerine Anadolu kadıaskerliğine getirildiğinde meşihat makamında ağabeyi Hocaîzâde Mehmed Efendi bulunmaktaydı. Recep 1011 (Ocak 1603) tarihinde bu vazifeden azledilmiş ve yerine Ebûlmeyâmin Mustafa Efendi vazifeye getirilmiştir. 20 Ramazan 1012’de (21 Şubat 1604) Damad Efendi yerine Rumeli kadıaskerliğine terfi edilmiş olup, 23 Şaban 1013’te (14 Ocak 1605) bu vazifeden ayrılmıştır²⁸⁸. 1015 Saferin on ikisinde (19 Haziran 1606) Yahya Efendi’nin yerine ikinci kez Rumeli kadıaskerliğine getirilmiştir. 2 yıl bu vazifede kalmış 27 Muharrem 1017’de (13 Mayıs 1608) azl edilerek yerine Damad Efendi getirilmiştir. 1023 (1614/15) (1615) tarihinde hac vazifesini ifâ eylemek üzere İstanbul’dan ayrılmıştır.

Esad Efendi, III. Murad’ın oğlu olan şehzade Mehmed’in hocalığını yapmıştır. III. Mehmed tahta çıktığında padişah hocası olarak yükselmiştir. I. Ahmed zamanında gücü ve nüfuzu giderek artmış ve şeyhülislamlığa tayin edilmiştir. 5 Cemaziyelahir 1024’te (Temmuz 1615) vefat eden yerine şeyhülislam olmuştur. 1030 (1620/21) tarihinde II.

²⁸³ Naîmâ, *Tarih*, c. 1, s. 681. Aynı şekilde doğum tarihleri de farklı olup Naîmâ’da Esad Efendi’nin doğum yılı 28 Şaban 975 (27 Şubat 1568) olarak geçer.

²⁸⁴ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1705-06.

²⁸⁵ Naîmâ, *Tarih*, c. 2, s. 681.

²⁸⁶ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1704-1705.

²⁸⁷ M. Münir Aktepe, “Esad Efendi Hocaîzâde”, *DİA*, c. 11, 1995, s. 340.

²⁸⁸ “... Vazife-i mu’tade ile dağdağa-i sadâretten dâmen-keşân ve Kâfzâde Feyzullah Efendi sadr-i âlîşân oldu.” Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1706.

Osmanla birlikte şeyhülislam olarak Esad Efendi, Kemaleddin Efendi ise Rumeli kadiaskeri olarak sefere katılmışlardır. Bu makamda 10 Receb 1031 (21 Mayıs 1622) tarihine kadar 6 yıl 10 ay kalmıştır²⁸⁹. Ağabeyine verilen Kalkandele arpalık olarak tahsis edilmiştir²⁹⁰. Yerine Zekerîyyâzâde Yahya Efendi şeyhülisamlık makamına getirilmiştir. Esad Efendi, tıpkı kardeşi Mehmed Efendi gibi babalarının yolunu izleyerek siyasette aktif rol oynamıştır.

3.2.2. Hâce-i Sultânî

“Hünkâr hocası”, “hâce-i padişâhî”, “hâce-i şehriyârî” olarak da anılan padişahın hocaları Osmanlı saray teşkilâtında ilmiye mensubu olup sarayda vazifeli memurlardır. Bir şehzâde tahta çıktığında hocasını da saraya almakta ve bu hocalar aynı zamanda şeyhülisamlığa da getirilebilmekteydiler. III. Murad’ın ve ondan sonra da oğlu III. Mehmed’in Hoca Sadeddin Efendi bunların en ünlülerindendir²⁹¹.

Fatih Kanunnâmesinde serdâr-ı ulemâ olarak nitelendirilen hâce-i sultanların makamı, vezir ve kadiaskerlerden daha da yukarıda bir konumda bulunmaktaydı²⁹². Padişah hocalarının şeyhülisamlığa atanması sonucu iki önemli rütbeye sahip olması nedeniyle “Câmiü’r-riyaseteyn” olarak ünvan almışlardır. Hoca Sadeddin Efendi, Seyyid Feyzullah Efendi ve Hasan Fehmi Efendi bu ünvanı almış olan kişilerdir²⁹³.

Hoca Sadeddin’in padişah hocası olarak namının devam ettiği sarayda Safiye Sultanla iş tutarak şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi’nin itibarını zayıflattığı söylenmektedir. Öte yandan III. Mehmed’le Avusturya seferine katılarak Haçova zaferinin kazanılmasına katkı sağladığı bilinmektedir²⁹⁴. Hoca Sadeddin’in mülâzemet sistemi açısından önemi ise oğullarının ve yakınlarının mülâzımlığında parmağının olduğu düşüncesidir. Nitekim oğlu Hocaâde Mehmed Efendi’nin daha evvel bahsedildiği gibi çok kısa zamanda kadiaskerliğine kadar yükselmesi bunun en bariz

²⁸⁹ Bu tarih BOA, *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları* adlı esere dayanarak verilmiş olup, DİA’da bulunan ilgili maddede 7 yıldan daha fazla şeyhülisamlık yaptığı bilgisi yer almaktadır. Atâyî’de de 7 yıl din-ü devlet ile vazifeli olduğu dile getirilmiştir.

²⁹⁰ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1706.

²⁹¹ M. Akgündüz, “Muallim-i Sultâniler”, s. 50.

²⁹² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, s. 318.

²⁹³ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 148.

²⁹⁴ Şerafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA*, 1998, c. 18, s. 197.

göstergelerindendir. Öte yandan beş oğlunun da ulemâ zümresine katılması (ikisi şeyhülislamlığa kadar ulaşır) da düşündürücüdür²⁹⁵.

3.2.2.1. Mustafa Efendi²⁹⁶

Aydın'da doğmuş olup, Ahizâde Mehmed Efendi'nin âsitanesine dâhil olmuştur. Sonrasında Medine kadılığından emekli olan Baldırzâde Efendi'nin asitânesine bağlanmıştır. 977'de (1569/1570) Ahizâde Mehmed Efendi'nin talebesi olarak vefâtından mülâzımlığa katılmıştır²⁹⁷. 1000 (1591/92) tarihinde Sultan III. Mehmed'in lalası Mehmed Paşa tarafından şehzâdeleri Ahmed, Selim ve Mahmud'a hoca olarak tayin edilmiştir. 1003 (1594/95) tarihinde şehzade Ahmed'in hocası olmuştur. 1012 (1603) tarihinde I. Ahmed'in tahta çıkmasıyla hâce-i sultânî olmuştur. 1016'da (1607/08) vefat etmiştir.

Mustafa Efendi'nin oğlu Mesut'un mülâzımlığı Esad Efendi'nin mû'idi olarak: "... i'âde hizmetlerinde olub ve merhûm Sultan Ahmed Han Hocası oğlu olub mahâdim-i kirâm hakkında cârî olan kânûn üzere mülâzemete ilhâk olunub..." olarak kayıt altına alınmıştır²⁹⁸.

3.2.2.2. Ömer Efendi

Ömer Efendi'den burada bahsetmemizin sebebi I. Ahmed'in oğlu Mahmud'un hocalığını yaptığı için mevleviyet payesiyle ilmiye sınıfına dâhil olmasıdır. Amasya'da 962 (1554-55) tarihinde dünyaya gelmiştir. Ailesi iğnecizâde olarak da bilinen Ömer Efendi mülâzımlığını Mazlum Melek'den almıştır. Mazlum Melek II. Selim şehzâde iken hocalığını yapan kişidir²⁹⁹. Amasya Büyük Ağa Medresesi'nde müderrisliğinin ardından İstanbul'a gelerek elli akçe ile Niksâr Medresesine müderris olmuştur. Vezir Cafer Paşa kendisinin inşa ettirdiği medreseye müderris olarak atamıştır. Zal Paşa Camii'nde tefsir dersleri vermiş ve fetva zamimi olmuştur.

1016 (1607/08) tarihinde I. Ahmed şehzadesi Osman'ın diyânetiyle meşgul olması için Ömer Efendi'yi tayin etmiştir. Kısa süre sonra Osman'ın sultan olmasıyla

²⁹⁵ Ş. Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", s. 198.

²⁹⁶ el- Mevlâ Mustafa (Mu'allim-i Sultân Ahmed Han Mustafa Efendi (Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1364)

²⁹⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1364- 65.

²⁹⁸ RKR, 9/3, s. 91- 92.

²⁹⁹ Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 121.

Kadıaskerliğe getirilişi Atâyî’de “rukabâ-i devlet tedbiri ile kazaskerlik vazifesi tayin olunup”³⁰⁰ şeklinde ifade edilir. 1031 (1621/22) senesinde Genç Osman ile beraber Leh Seferi’ne katıldığı ve zaferin kazanılması doğrultusunda padişahı yönlendirdiği bilinir³⁰¹. Şeyhülharem³⁰² vazifesinde iken 1039 (1629/30) tarihinde Mekke’de vefat etmiştir³⁰³.

3.2.3. Hünkâr İmamı

Temel görevi padişahların namazlarını kıldırma olan hünkâr imamı aynı zamanda Kuran-ı Kerim’i kıraat ilmine uygun bir şekilde okumaktaydılar³⁰⁴. Padişah namazını saray mescidi dışında kıldığı zamanlarda da hünkâr imamı namaz kıldırır ve hutbe okurdu. Hünkâr imamı ayramlaşma merasimleri ve cülûs törenlerinde dua ederler, hırka-i şerîf ziyaretlerinde aşr-ı şerîf okurlar, padişah cenazelerini yıkar ve cenaze namazlarını kıldırırlardı. *İmâm-ı sultânî* ve *imâm-ı şehriyârî* olarak da anılan hünkâr imamlarının kıraat ilmine vâkıf olmalarının yanında musiki ilmiyle meşgul olup bu alanda eser yazanları da mevcuttur³⁰⁵.

Hünkâr imamı düzenli maaş almalarından başka kendilerine müderrislik pâyesi verilir, bazılarının kadıaskerlik pâyesine ulaştığı bilinmektedir. Eser kaleme almaları da kendilerine mülâzemet kapısı açmakta olup içlerinden şeyhülislamlığa getirilenler de vardır. Zaman içerisinde sayılarının üçe çıkarıldığı bilinir³⁰⁶.

3.2.3.1. Mustafa Efendi

Hurpeşte’de dünyaya gelen Mustafa Efendi mülâzemetini Katibzâde Zeyni Efendi’den alarak müderrisliğe başlamıştır. Nakşibendiye tekkesine bağlanmış bir süre Bursa’da yaşamıştır. Gemlik’te camilerde vaizlik yaparken 1010 (1601/02) tarihinde Cerrah Mehmed Efendi’nin İstanbul’da yaptırdığı camide göreve başlamıştır.

1015 (1606) tarihinde hünkâr imamı olan Abdülkadir Efendi’nin vefatından sonra onun yerine padişah imamlığı görevine getirilmiştir. 1024 (1615/16) tarihinde kendisine

³⁰⁰ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1789.

³⁰¹ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1790.

³⁰² Şeyhülharem: Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebvi’de ders veren dinî âlimlerdir. Bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şeyhülharem”, *DİA*, c. 39, 2010, s. 90-91.

³⁰³ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, 1790.

³⁰⁴ M. Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, s. 65.

³⁰⁵ C. Baltacı, “Hünkâr İmamı”, *DİA*, c. 18, 1998, s. 487-488.

³⁰⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 373.

Anadolu kadıaskerliği payesi verilmiştir. 1023 (1614/15) tarihinde Mustafa Efendi Anadolu kadıaskerliğinden emekli olmuş ve 4 talebesine mülâzemetle verilmiştir³⁰⁷. Bunun hakkında ruznâmçede: “...zikrolunan yedi mevlânâ devletlü sa’âdetlü pâdişâh-ı zıllullah hazretlerinin muktedâları olub ve kadı’askerlik pâyesiyle mütekâ’id olub bin yirmi beş Zilhiccesi’nde vefât eyleyen merhûm Mustafa Efendi’nin mümeyyiz defteri üzere mevcûd olan talebesinden kânûn üzere müncezen mülâzım alınub kaydolundu³⁰⁸.” Şeklinde bir kayıt bulunur. Ayrıca 4 talebesi müncezen olmayub nevbete kalmıştır. İmamlığın yanında kadıasker payesi tekaüdüyle kendisine iki yüz elli akçe emeklilik maaşı bağlanmıştır. 1025’in Zilhicce (Aralık/Ocak 1616/1617) ayında vefat edince yerine Evliyâ Mehmed Efendi hünkâr imamlığına getirilmiştir³⁰⁹.

Mustafa Efendi’ye Atâyî’de belirtilmese de ruznâmçeden elde edilen bilgiye göre Edirne kadılığı pâyesi verildiğini de görmekteyiz. “...dört nefer Sultan-ı a’zam hâkân-ı efham sa’âdetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hullidet-hilâfetuhu hazretlerinin imâmları ‘umdetü’l-‘ulemâü’l-‘izâm Mustafa Efendi dâ’îlerinin talebesinden olub Edirne kazâsı tekâ’üdü sadaka buyrulduk da teşrîfen mülâzemetleri fermân olunmağın bu mahalle kayd olundu.”³¹⁰

3.2.3. Kadıaskerler

Kadı ve asker kelimelerinin birleşmesinden oluşan kadıaskerin temeli, Hz. Ömer’in halifelik zamanına kadar inmekle beraber Osmanlı Devleti’ne ise birçok müessesede olduğu gibi Selçuklu mirası olarak geçmiştir. Selçuklularda kadıleşker olarak anılmakta ve bütün Müslüman Türk devletinde karşımıza çıkmaktadır. Kâdiasâkir, kâdî-i asker, kâdîlcünd, kâdîleşker veya kazasker olarak da söylenegelmiştir. Osmanlı kaynaklarında geçen “Sadreyn Efendiler” Anadolu ve Rumeli kadıaskerleri için söylenen bir ifadedir.

Osmanlı Devleti’nin üç temel müessesesinden biri olup Osmanlı’nın ilk kadıaskeri Çandarlı Kara Halil olarak kaynaklarda yazılıdır. Çandarlı o devre özel olan bir uygulama ile Bursa kadılığından kadıaskerliğe yükselmiş ve vezirliğe tayin edilmiştir. Kadıaskerlik müessesesi kuruluşunda tek bir kadıasker bulunuyor iken Fatih Sultan

³⁰⁷ RKR, 13, s. 13.

³⁰⁸ RKR, 9/3, s. 103.

³⁰⁹ Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1502.

³¹⁰ RKR, 9/2, s. 51.

Mehmed'in saltanatının son senelerinde Karaman Mehmed Paşa'nın da etkisiyle Anadolu ve Rumeli olmak suretiyle iki ayrı kadıaskeri bulunan bir yapıya dönüşmüştür.

Kadıaskerliğe mevleviyet kadılıkları denilen İstanbul, Edirne gibi şehirlerde günlük beş yüz akçe ile vazife yapan kadılar getirilirdi. Bu makamın 16. yüzyılın ortalarına değin şeyhülislamlık ve müftülük makamlarının da üstünde bir kurum olduğu anlaşılmaktadır³¹¹.

Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerde askerlerle alakalı hukuki işlere bakan daha sonra görev ve yetkileri arttırılmıştır. Devletin iftâ, kazâ ve tedris kanadının en tepesindedir. Kadı, müftü ve müderris atamaları, aziller ve her türlü işlemler merkeziyetçi sistemin gereğince veziriazam ve padişahın onayı ile sadreyn efendiler tarafından gerçekleştirilirdi.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadıaskerlerin teşrifatta vezirlerden sonra yer almaya başladığı görülür. Kadıaskerlik atamaları 17.yüzyıla kadar padişah arzı ile yapılyorken bu yüzyıla beraber tayin ve azil işlemlerinden şeyhülislam sorumlu tutulmuştur. Mevleviyet kadılıkları şeyhülislamın teklifi sadrazamın da onayı ile padişaha arz olunmuştur. Böylece kadıasker ilmiye sınıfının ikinci en önemli kişisi ve yargıda en yetkili bürokrati olmuştur³¹².

Görevde kalma süreleri 17. yüzyıla değin iki yıl iken sonrasında bir yıla düşürülmüş olup bu durum döneminin eleştiri konusu olmuştur. Nitekim bu durumun Selâniki'nin tarihinde ve Koçibey'in risalesinde değinildiğinden bahsetmiştik. Kadıaskerler Salı ve Çarşamba günleri Divana katılırlar, padişaha kadı ve müderris atamalarıyla ilgili arz sunarlardı. Hariç günlerde de konaklarında kurdukları divanlarında hukuki davalara bakmaktaydılar. Kendilerine yardımcı görevliler olarak tezkireci, ruznâmçeci, matlabçı, tatbikçi, mektupçu ve kethüdalar bulunurdu³¹³.

Kadıaskerlerin sefer zamanı ordu kadısı olarak sefere katıldıkları ve divanlarında resmî çalışmalarına devam ettikleri atama işlerini yürüttükleri bilinmektedir. 1596 tarihinde Eğri kuşatması sırasında Damat Efendi'nin Filibe'deki bekleyiş esnasında divanını kurarak belirli kadılıklara mülâzım atadığı bilinmektedir³¹⁴.

³¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 153.

³¹² C. Baltacı, "Kadî-asker Rûznâmçeleri", s. 57.

³¹³ C. Baltacı, "Kadî-asker Rûznâmçeleri", s. 57.

³¹⁴ Y. Beyazıt, *Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi*, s. 2.

Ebussuud Efendi'nin tefsiri olan “İrşâdü'l- ‘Akli's-Selim”i padişaha sunmasından sonra maaşına yapılan yüz akçelik zama ek olarak talebelerini mülâzım olarak alma hakkı verilmiştir. Bu olayı takiben kadiaskerler mazul dönemlerinde de olmak üzere on kişi mülâzım verebilmişlerdir³¹⁵.

Kadiaskerler vazifelerinin süresinin dolmasıyla emekliye ayrılır ve maaşları yevmi iki yüz elli akçe olarak tahsis edilirdi. Ayrıca tekâüdlük teşrifinden dört adet talebelerini de mülâzım vermekteydiler³¹⁶.

3.2.3.1. Sultan I. Ahmed Dönemi Rumeli Kadiaskerleri

I. Ahmed döneminde Rumeli kadiaskerliğinde bulunmuş olan Hocaşâde Mehmed Efendi ve Esad Efendi ilgili ayrıntılı mâlûmata I. Ahmed döneminde şeyhülislamlık vazifesinde bulunmalarından ötürü şeyhülislamlar kısmında değinilmiştir.

Çalışmamızın iki temel kaynağından biri olan ve I. Ahmed döneminde üç kez Rumeli kadiaskerliğinde bulunan 9 numaralı ruznâmçe defterinin sahibi Zekeriyâyâde Yahya Efendi bu bölümde ilk sırada ele alınacaktır. Ardından I. Ahmed döneminde bir kez Rumeli kadiaskerliği yapmış olan ve 13 numaralı ruznâmçe defterinin sahibi Bostanzâde Mehmed Efendi'yle ilgili bilgiler verilecektir. Diğer Rumeli kadiaskerleri ise sırasıyla: Damad Mehmed Efendi, Feyzullah Efendi, Abdülaziz Efendi, Kethüdâ Mustafa Efendi ve Kemaleddin Efendi'dir.

1012-1027 (1603/04-1617/18) tarihleri arasında ön dört kez Rumeli kadiaskeri ve 15 kez de Anadolu kadiaskerinin değiştiğini görmekteyiz. Damad Mehmed Efendi, Esad Efendi, Abdülaziz Efendi ve Kemal Efendi ikişer, Feyzullah Efendi, Kethüdâ Mustafa Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi birer kez I. Ahmed döneminde Rumeli kadiaskerliği vazifesinde bulunmuştur. Aşağıdaki tabloda bu değişimin tarih ve sıralarını görebiliriz.

³¹⁵ E. Evsen, *Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 22.

³¹⁶ Bkz. II. Bölüm, s. 39-40.

Tablo 6: Rumeli Kadiaskerleri Listesi³¹⁷

Kadiasker	Görev Başlangıcı	Azli
Damad Mehmed Efendi	21 Zilhicce 1011 (1 Haziran 1603)	20 Ramazan 1012 (21 Şubat 1604)
Esad Efendi (ilk kez)	20 Ramazan 1011	23 Şaban 1013 (14 Ocak 1605)
Feyzullah Efendi	23 Şaban 1013	28 Zilhicce 1013 (17 Mayıs 1605)
Yahya Efendi (ilk kez)	28 Zilhicce 1013	12 Safer 1015 (19 Haziran 1606)
Esad Efendi (ikinci kez)	12 Safer 1015	27 Muharrem 1017
Damad Efendi (ikinci kez)	27 Muharrem 1017	19 Ramazan 1017 (27 Aralık 1608)
Abdülaziz Efendi (ilk kez)	19 Ramazan 1017	6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610)
Yahya Efendi (ikinci kez)	6 Şevval 1018	13 Zilkade 1019 (27 Ocak 1611)
Kethüda Mustafa Efendi	13 Zilkade 1019	15 Safer 1021 (17 Nisan 1612)
Kemal Efendi	15 Safer 1021	4 Ramazan 1021 (29 Ekim 1612)
Abdülaziz Efendi (ikinci kez)	4 Ramazan 1021	14 Ramazan 1023 (18 Ekim 1614)
Bostanzâde Mehmed Efendi	14 Ramazan 1023	24 Ramazan 1024 (17 Ekim 1615)
Kemal Efendi (ikinci kez)	24 Ramazan 1024	7 Rebiülevvel 1026 (15 Mart 1617)
Yahya Efendi (üçüncü kez)	7 Rebiülevvel 1026	Şaban 1028 (Temmuz/Ağustos 1619)

3.2.3.1.1. Zekeriyyâzâde Yahya Efendi

Zekeriyyâzâde Yahya Efendi, Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'nin³¹⁸ oğlu olup 960 (1553) tarihinde İstanbul'da doğmuştur³¹⁹. Babası Zekeriyyâ Efendi

³¹⁷ Tablo Atâyî'deki bilgiler baz alınarak oluşturulmuş olup, Naîma ve diğer kaynaklarda tarihler 3 yıla kadar değişiklik göstermektedir.

³¹⁸ Aslen Ankaralı'dır.

³¹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. V, Haz. Nuri Akbayar (çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, İstanbul, s. 1674.

döneminin önemli ulemâsından olup, Bostanzâde yerine 1001 Muharrem’inde (Ekim-Kasım 1592) şeyhülislam olmuştur. Zekeriya Efendi yaklaşık on dört ay şeyhülislamlık vazifesinde bulunmuştur. *Keşşâf, Telvîh, Mevâkıf, Hâşiye-i Tecrîd* gibi okuduğu kitaplarda notları vardır. Ayrıca bir divanı mevcut olup, çalışmaları dolayısıyla “Şârihu’l-Hidâye ve’l-Miftâh”, “Muhaşşî-i Sadrüşşerîa” lakaplarıyla anılmıştır³²⁰. Bayramzâde Zekeriya Efendi 1001 Şevval’inde (Temmuz 1593) vefat etmiştir.

Yahya Efendi, müderrislik, mollalık ve kadıaskerlik yapmış bir âlim ve devlet adamıdır. İlk eğitimini aynı zamanda şair olan babasından almış ve Abdülcebbârzâde Derviş Mehmed Efendi gibi meşhur âlimlerin yanındaki tahsilinden sonra Ma’lûlzâde Seyyid Mehmed Efendi’nin şeyhülislâmlığı zamanında 988 (1580)’de mülâzemetini tamamlamıştır. Zekeriyyâzâde Yahya Efendi ilk olarak Unkapanı civarındaki Hoca Hayreddin medresesi müderrisliğinde bulunmuştur. 994 (1585)’de hac dönüşünden sonra sırasıyla Atık Ali Paşa (1586), Haseki Sultan (1589), Sahn medreselerinden birinde (1591) Şehzâde Medresesi (1593), Üsküdar Valide Sultan Medresesi (1594)’nde müderrislik yapmıştır.

1005 (1596/97)’te Halep kadılığına, bir yıl sonra ise Taşköprizâde Kemaleddin Efendi yerine Şam kadılığına atanmıştır. 1597’de Mısır kadılığına getirilmiştir. 1602’de de Edirne kadısı olarak görevlendirildiyse de 1603’te bu görevinden alınmış, aynı yıl Feyzullah Efendi yerine İstanbul kadısı olmuştur. 1012 (1604)’de Anadolu kadıaskerliğine getirilmesinden 6 ay sonra Rumeli kadıaskerliğiyle görevlendirilmiştir³²¹. 28 Zilhiicce³²² 1013 (17 Mayıs 1605) tarihinde Anadolu kadıaskerliğinden Rumeli kadıaskerliğine getirilişini: “Bu dâ’î-i fakîr hakkında ‘inâyet-i haliyye-i Rabbanîyye zuhur eyleyub sadakât-ı ‘aliye-i sultânîyeden Anadolu kadı’askerliğinden Rumeli kadı’askerliği ihsân buyruldukda...³²³ olarak kaleme almıştır³²⁴.

³²⁰ M. İpşirli, “Zekeriyyâ Efendi Bayramzâde”, *DİA*, c. 44, 2013, s. 212.

³²¹ M. Akgündüz, “Muallim-i Sultânîler”, s. 78-82.

³²² Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik*, c. 2, s. 1559.

³²³ “...ashâbihi’l-mülâzımînü’l-i’tâbe-i teberî fi selh-i Zî’lhiicce li sene selase ‘aşer ve elf.”

³²⁴ *RKR*, 9/1, s. 7.

Tablo 7: Yahya Efendi'nin I. Dönem Rumeli Kadaskerliğinde Verdiği Mülâzım Sayısı

Tarih	Görev	Geçmiş Görevi	Mülâzemet Yolu	Mülâzım Sayısı
1013 (1604/05)	Rumeli kadıaskeri	Anadolu kadıaskeri	Teşriften	4
1013 (1604/05)	Rumeli kadıaskeri	Anadolu kadıaskeri	Tezkirecilik	1
1015 (1606/07)	Tekâüd	Rumeli kadıaskeri	Teşriften	4
1015 (1606/07)	Rumeli kadıaskeri	Rumeli kadıaskerliği	Tezkirecilik	1
			Toplam	10

12 Safer 1015 (19 Haziran 1606) tarihinde azledilerek yerine Hocaîade Es'ad Efendi getirilir. Bu azil kaynaklara Yahya Efendi ve dönemin sadrazamı Derviş Paşa arasında geçen bir anlaşmazlığın sonucu olarak geçmektedir ki olay şöyledir: 1015 (1606) tarihinde bir gün Divan'da Derviş Paşa bir adamın katlini emreder bunu haksızlık olarak gören Yahya Efendi bu olayı irdeleyince Derviş Paşa kendisine “o senden sorulmaz”cevabını verir. Bu haksızlık ve kaile alınmamak onu çok üzer ve kadıaskerlik makamından istifa eder. Kendisinden durumu soran Sultan I. Ahmed'e olayı anlatınca zaten Derviş Paşa'dan memnuniyetsiz olan padişah paşayı idam ettirir³²⁵.

Bazı kaynaklar ikinci kez Rumeli kadıaskerliğine getirilme tarihini 1609 tarihi olarak belirtse de biz elimizdeki defterin ikinci bölümünün girizgâhındaki tarihten dolayı 1018 (1610) olarak kabul etmekteyiz³²⁶. 13 Zilkade 1019 (27 Ocak 1611) tarihinde bu vazifeden azledilmiştir.

³²⁵ Süleyman Kaya, “17.yüzyılın Büyük Şeyhülislamı Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin İlmî Kişiliği ve Osmanlı Hukukuna Bazı Katkıları”, *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri*, Edt. Hidayet Aydar- Ali Fikri Yavuz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 397.

³²⁶“ ... zâviye-i inzivâda hutefâ-yı tayyibet ile du'âda iken sene semânî 'aşere ve elf Şevvâl-i ferhunde-fâlinin altıncı günü cânib-i cenâb-ı Zıllullahî vâfık-ı bârgâh-ı cihân penâhiden kabul-i kabulve zânn ve kevkeb-ikbâl-i firûzân olub def'a-i sâniyyede bu dâ'ilerine kadıasker-i Rumili 'inâyet ve ihsân buyruldukda...” *RKR*, 9/2, s. 50.

Tablo 8: Yahya Efendi'nin İkinci Dönem Kadıaskerliği Sırasında Verdiği Mülâzım Sayısı Ve Yolu

Tarih	Görevi	Geçmiş Görevi	Mülâzemet Yolu	Mülâzım Sayısı
1018 (1609/10)	Rumeli Kadıaskeri	Azil	Teşriften	4
1019 (1610/11)	Azil	Rumeli kadıaskeri	Müstakilen	1
1019 (1610/11)	Azil	Rumeli kadıaskeri	Müstakilen	3
1019 (1610/11)	Azil	Rumeli kadıaskeri	Tezkirecilik	1
1019 (1610/11)	Tekâüd	Anadolu kadıaskeri	Teşriften	4
			Toplam	13

1026 (1617)'da emeklilik döneminin ardından üçüncü defa olmak üzere Rumeli kadıaskerliğiyle vazifelendirilerek 1028 (1618/19) tarihine kadar bu makamda görev almıştır. Aşağıda son dönem kadıaskerliğinde tutmuş olduğu ruznâmçeye göre verdiği mülâzım sayısı verilmiştir.

Tablo 9: Yahya Efendi'nin Üçüncü Kadıaskerlik Zamanında Verdiği Mülâzım Sayısı ve Yolu

Tarih	Görev	Geçmiş Görevi	Mülâzemet Yolu	Mülâzım Sayısı
1026 (1617)	Rumeli kadıaskeri	Tekâüd	Teşriften	4
1026 (1617)	Rumeli kadıaskeri	Tekâüd	Tezkirecilik	1
1026 (1617)	Rumeli kadıaskeri	Tekâüd	Tezkirecilik	1
1028 (1618/19)	Rumeli kadıaskeri	Tekâüd	Müstakilen	3
1028 (1618/19)	Rumeli kadıaskeri	Tekâüd	Tezkirecilik	2
1028 (1618/19)	Tekâüd	Anadolu kadıaskeri	Teşriften	4
1028 (1618/19)	Tekâüd	Rumeli kadıaskeri	Teşriften	4
			Toplam	19

Sultan II. Osman'ın 1031 (1622)'de şehit edilmesi üzerine Mehmed Es'ad Efendi yerine şeyhülislamlığa getirilen Zekeriyyâzâde Yahya Efendi, şehit padişahın cenaze namazını kıldırmıştır³²⁷. Sultan I. Mustafa'nın aklî açıdan yetersiz olduğu gerekçesiyle

³²⁷ Atâyî, *Hadâîku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1687.

yerine 1032 (1623) tarihinde çocuk denecek yaştaki Sultan IV. Murâd'ın tahta geçirilmesinde onun fetvâsı bulunur. 1032 (1623)'de Kemankeş Kara Ali'nin de etkisiyle şeyhülislâmlık makamından azledilmiş yerine ve Mehmed Es'ad Efendi şeyhülislam atanmıştır. Mehmet Es'ad Efendi'nin kısa bir müddet sonra ölümü üzerine Zekeriyâyâde Yahya Efendi ikinci kez 20 Receb 1041'de (11 Şubat 1632) şeyhülislamıktan emekli edilmiştir³²⁸.

Sultan IV. Murâd'ın iktidarını sağlamlaştırmasının ardından Âhizâde Hüseyin Efendi'nin çapulcularla işbirliği yaptığı için idam edilmesi üzerine 1634'te üçüncü defa bu makama atanarak vefatına kadar bu makamda bulunmuştur. Sultan IV. Murad, Zekeriyâyâde Yahya Efendi'ye değer verirdi. Nitekim Revan seferine padişahla birlikte katılmış ve bu seferde de isabetli kararlarıyla ileri görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Sultan IV. Murâd'ın ölümünden sonra tahta geçen Sultan İbrahim döneminde de makamında kalmayı başarmıştır. Pek çok eserde Yahya Efendi'den övgü ile bahsedilmektedir. Müstakimzâde eserinde “Ebussuud Efendi'den sonra gelen müftülerin mümtazı” derken, Kâtip Çelebi Fezleke'sinde “müftilik Ebussuud Efendi'de kemalin bulup bunlarda hatm oldu” diyerek övmüştür³²⁹.

18 yıl 2 ay Şeyhülislâmlık vazifesinde bulunmuş olan Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi birçok eserde “Şârihu'l-Hidâye ve'l-Miftâh, Muhaşşî-i Sadrüşşerîa” lakaplarıyla anılmıştır. Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin eserleri arasında en önemlisi divanı olup Hasan Kavruk tarafından *Şeyhülislam Yahya Divanı* adıyla yayımlanmıştır.³³⁰ Diğer eserleri Ta'alikû Şerhi Câmi'i'd-dürer, Tahmîsü Kasîdeti'l-bürde, Nigâristân Tercümesi, Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi, Sâkînâme³³¹dir. Yahya Efendi fetvalarına en çok başvuru birkaç şeyhülislamdan biridir. 1053'te (1643/44) vefat etmiştir³³².

³²⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1880.

³²⁹ Süleyman Kaya, “Zekeriyâyâde Yahya Efendi”, s. 396.

³³⁰ “Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ

Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me'vâ

Sana mahsûs lutfidur Hakkun

Tâc-ı Levlâk ü taht-ı Ev ednâ

Nice vasf eylesün seni Yahyâ...”, Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, MEB Yayınları, Ankara 2001, s. 3.

³³¹ Fatma Betül EREN, *Şeyhülislamların İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İÜ, 2019.

³³² Hasan Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, s. 16.

3.2.3.1.2. Bostanzâde Mehmed Efendi

972 (1564/65) tarihinde doğmuştur. Babası şeyhülislamlık yapmış Bostanzâde Mehmed Efendi'dir. mülâzemetini 996 (1588) tarihinde *mehâdim-i sudûr-ı kirâm* kanunu üzere Murad Paşa Haricî Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır. 998'de (1590) Kalender Medresesi'ne bir yıl sonra Zeynelabidin Efendi yerine Sahn medresesine atanmıştır. 1001'de (1592/93) Sultan Selim-i Kadîm Medresesi'ne bir yıl sonra da Süleymaniye'ye hareket etmiştir.

1003 Şaban ayında (Nisan/Mayıs 1595) Abdürrahim Efendi yerine Selanik kadılığına atanmıştır. Bir yıl sonra 130 akçe ile bu vazifeden emekli edilmiş yerine Tursunzâde Abdülbaki Efendi geçmiştir. 1005'de (Mart/Nisan 1597) Edirne kadılığı, 1006'da (1597/98) Galata kadılığına bir sene sonra İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1008'de (1599/1600) Selanik kadılığı verilse de birkaç gün sonra azl olunduğu bilinmektedir³³³.

1009'da (1600/01) İmam Damadî Şeyhi Çelebi yerine Bursa kadısı olmasından bir sene sonra Kahire kadılığına gönderilmiştir. 1013'te (1604/05) Abdülaziz Efendi yerine tekrar İstanbul kadılığına atanmıştır. 1014 (1605/06) tarihinde emekliye ayrılmış olup 1017'de (1608/09) Anadolu kadıaskeri olarak vazife verilmiştir. Bir yıl bu görevde kalmış yerine Kemal Efendi atanmıştır. Ramazan 1023 (1614/15) tarihinde Abdülaziz Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskerliğine atanışı, ruznâmçesinde “sene sülûs ve işrîn ve elf “...şehr-i Ramazânü'l-mübârekin on beşinci günü sadâret-i Rumili el ma'mûre ihsân buyruldukda...” olarak tarihlendirilir. Bir yıl sonra Mihaliç kazası arpalık verilerek emekli edilmiştir. 1030'da (1620/21) Anadolu kadıaskeri olarak tekrar göreve başlamıştır. Bir yıl sonra emekli edilerek kendisine Pıravadi arpalık olarak tevcih edilmiş ve yerine Hüseyin Efendi atanmıştır. 1035 (1625/26) tarihinde vefat etmiştir³³⁴.

Tablo 10: 13 Numaralı Ruznâmçede Bostanzâde Mehmed Efendi'nin Verdiği Mülâzımlar ve Mülâzemet Yolu

Tarih	Geçmiş Görevi	Görevi	Mülâzımın Adı	Mülâzemet Yolu
1023 (1614/15)	Anadolu kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri	Osman bin Hasan	Teşriften
1023 (1614/15)	Anadolu kadıaskerliği	Rumeli kadıaskeri	Mevlânâ İbrahim bin Ahmed	Teşriften

³³³ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1720.

³³⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1721.

1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Pir Mehmed bin Hatibü'l-kâdı	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Osman bin Ali	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Tekâüd	Mehmed ibn-i el-Hâcc Abdülkerim	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Tekâüd	Ali bin Pir Ahmed	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Tekâüd	Mustafa bin Mehmed	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Tekâüd	Mustafa bin Mehmed	Teşriflen
1023 (1614/15)	Anadolu kadiaskerliği	Rumeli Kadiaskeri	Ahmed bin Hüseyin	Müstakilen
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Abdûlbaki bin Abdülkerim Çavuş	Tezkirecilik
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Mehmed bin Rıdvan Efendi	Müstakilen
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Mehmed ibn-i el-Hacc Mahmud	İadedden
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Mahmud bin Mehmed	Tezkirecilik
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Abdûlbaki bin İbrahim	Müstakilen
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Ahmed bin Hüseyin	Müstakilen
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Mustafa bin Bayezid	Tezkirecilik
1024 (1615/16)	Rumeli kadiaskerliği	Rumeli kadiaskeri	Abdûlbaki bin Mustafa	Tezkirecilik
				Toplam: 17 kişi

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin 1023 (1614/15) tarihinde Anadolu kadiaskerliğinden emekli olması sonucu 4 ve aynı sene Rumeli kadiaskerliğine getirilişinden 4 olmak üzere 8 adet talebesi teşriflen mülâzemet almıştır. Bir yılda 5 tezkirecisi mülâzım kaydedilmiştir. 1024 (1615/16) tarihinde 4 talebesinin müstakil arz ile mülâzemet almış ve böylece toplamda 17 talebesi mülâzemet sistemine dâhil olmuştur.

3.2.3.1.3. Damad Mehmed Efendi

Aslen Mudurnulu olan Damad Mehmed Efendi hocası Bostanzâde Mehmed Efendi'nin öğrencisidir. 985 (1578/79) tarihinde hocası Anadolu kadiaskeri iken Damad Mehmed Efendi'yi tezkirecilik hizmetinden mülâzım vermiştir. Raziye Hatun ile evliliği

sonrası kendisine Damad Efendi lakabı verilmiştir. İlk müderrisliğine Ümmüveled Medresesi'nde 30 akçelik yevmiye ile başlamıştır. Maaşına 10 akçe zam ile yevmiyesi 40 akçe yapılmıştır. 995'te (1586/87) Üçşerefeli payesine iki yıl sonra Yunuszâde Efendi'nin yerine Sahn müderrisliğine getirilmiştir. 999 (1590/91) tarihinde Abdülkerimzâde yerine Galata kadılığına iki sene sonra Ahizâde Efendi'nin yerine Bursa kadılığına getirilmiştir.

1003'te (1594/95) Ebussuudzâde Efendi yerine İstanbul kadılığına atanmasının hemen ardından Bostanzâde Mustafa Efendi'nin yerine Anadolu kadiaskerliğine yükseltilmiştir. Bu terfi esnasında Damad Mehmed Efendi'nin mülâzemetini veren dönemin şeyhülislamı Bostanzâde'ye ait olduğu söylenen bir fetva dile getirilir. "Zeyd edânîden Amr'ı terbiyet idüp menâsıb-ı âliyye getürdükde Amr veliyy-nimeti Zeyd'e ihanet eylese ne lazım olur? El-cevap: "Ömrüm boyunca onu küçük bir enik olarak yetiştirip büyüttüm. Büyüyüp köpek olunca ayaklarımı ısırды" mazmunına muvafık olmak lâzım olur. " Bu fetvanın burada dile getirilmesinin sebebi açık açık yazmaz bu yüzden ayrıntılar hakkında fikir sahibi değiliz. Damad Mehmed Efendi 1004'te (1596/97) Hocasâde Mehmed Efendi'nin zorlamasıyla Mısır Kahire kadılığına gönderilir.

Sinan Efendizâde Ali Efendi Eğri Seferi için vazifelendirilince onun yerine 18 Ramazan 1004 (16 Mayıs 1596) senesinde Rumeli kadiaskerliğine yükseltilmiştir. Zilhicce 1005 (Temmuz Ağustos 1597) tarihinde ise azlolunmuştur. Yerine Kuş Yahya Efendi Rumeli kadiaskeri olmuştur³³⁵. 1007'de (1598/99) Ahizâde Efendi azlolunarak yerine Damad Mehmed Efendi Anadolu kadiaskerliğine getirilmiştir. Bu sırada Rumeli kadiaskeri Hocasâde Mehmed Efendi ile Eğri seferinde bulunmuştur.

Galata kadılığı sonrası ikinci kez Rumeke kadiaskerliğine 1011'de (1602/03) yükselse de I. Ahmed'in cülusu sebebiyle Ramazan 1012'de (1604) azlonmuştur. Kuş Yahya azil edilerek yerine Mekke kadılığına Damad Mehmed Efendi getirilmiştir. Ancak bu vazifeden istifa edince Esad Efendi yerine üçüncü defa olmak üzere 1017'de (1608/1609) Rumeli kadiaskerliğine yükseltilmiştir. O Tarihte nevbet ilan edilmiş ve Damad Mehmed Efendi azledilerek emekliye ayrılmış, kendisine Rodoscuk kazası arpalık olarak verilmiştir. 1022 (1613/1614) vefat tarihidir³³⁶.

³³⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1445.

³³⁶ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1446.

3.2.3.1.4. Feyzullah Efendi (Kâfzâde Feyzi)

Babası Şam kadılığında bulunmuş Ahmed Bi'l-kâf Efendi'dir. 950 (1543/44) tarihinde doğmuştur. İsmi'nin Sunullah Efendi tarafından konulduğu bilinir. 973 (1565/66) tarihinde ilan edilen nevbetle Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından mülâzemeti verilmiştir. 25 akçe ile İbtidâ medresesinde müderrisliğe başlamış ardından 982'de (1574/75) Edirnekapısı Hârici Medresesi'ne hareket etmiştir. İki yıl sonra Rüstem Paşa Medresesi'ne atanmıştır.

987'de (1579/80) Mihrumah Sultan medresesine ve aynı sene Seyyidî Çelebi yerine Sahn-ı Semaniye müderrisliğine Zilhicce 991'de (1583/84) Süleymaniye müderrisliğine yükselmiştir³³⁷. 998 Zilkâde ayında (Eylül 1590) Haleb kadılığına atanmıştır. Bir sene sonra Mekke kadılığına gönderilmiş fakat gitmemiş birkaç ay sonra Dımaşk-Şam kadılığına atanmıştır. 1000 (1591/92) tarihinde Kahire kadılığına gönderilmiş ve bir sene bu vazifede kalmıştır. 1007 (1598/1599) tarihinde Rıdvan Efendi yerine Edine'ye atanmış bir sene sonra yerine Ebûlmeyamin Mustafa Efendi getirilmiştir. 1011 (1602/03) tarihinde Galata kadılığı, 1012'de (1603/04) Kemaleddin Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına getirilse de aynı sene yerine Yahya Efendi getirilmiştir.

1013 (1604/1605) tarihinde Anadolu kadıaskerliğini Kemal Efendi'den devralmıştır. Aynı sene 22 Şaban'da Esad Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskerliğine getirilmiş olup yine aynı sene vazifesi Yahya Efendi'ye verilerek emekli edilmiştir.

1019'da (1610/11) Kemal Efendi'nin yerine tekrar Anadolu kadıaskeri olmuştur. 1021 (1612/13) tarihinde vefat etmiştir³³⁸.

3.2.3.1.5. Abdülaziz Efendi (Hâcezâde)

Hoca Sadeddin Efendi'nin 5 oğlundan dördüncüsü olup 17 Rebiülahir 983'te (26 Temmuz 1575) doğmuştur. Mülâzemetini ağabeyi Mehmed Efendi gibi babasından almış olup 1003 Zilhicce'sinde (23 Ağustos 1595) yirmi yaşında İbâdzâde Efendi yerine dâhil rütbesinde olan Gazanfer Ağa müderrisliğine atanmıştır ve ardından Abdülaziz Efendi paye ile sahn müderrisliği derecesine yükseltilmiştir³³⁹.

³³⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1400.

³³⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1401.

³³⁹ “Gazanfer Ağa Medresesi'ne sâye-i iclâl salup *hâcezâdeler kanunı üzere* bunlar dâhil rütbesi ile bülend-iştihâr ve ol medrese te'sîr-i sa'âdet-i kudûmları ile ibtidâ'en pâye-i Sahn olmak üzere mahzar-ı i'tibâr oldu.” Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1582-83.

1004 (1595/1596) tarihinde Fehmi Efendi'nin yerine Sahn-ı Semân müderrisliğine getirilmiş, iki yıl sonra da Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine Sultan Selim Medresesi'ne tayin olunmuştur. 1007 Cemaziyelevvel (Aralık 1598) Süleymaniye müderrisliği ve 1 yıl sonra Darülhadis müderrisliğine yükseltilmiştir. 1010 Şaban (Şubat 1602) ayında Hakaniye Darülhadisi müderrisliğinden Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine Bursa kadılığına getirilmiştir. 1 yıl vazifede kalmış, azlinden bir yıl sonra da Galata kadılığına tayin olunmuştur. 1013 Rebiülahir (Ekim/Kasım 1604) Yahya Efendi yerine İstanbul kadılığına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra azledilmiştir ve yerine Bostanzâde Mehmed getirilmiştir.

1015 tarihinin Safer ayında (Haziran/Temmuz 1606) Anadolu kadiaskerliği makamına tayin edilmiş iki yıllık vazifelendirilmenin ardından yerine Kethüdâ Mustafa Efendi getirilmiştir. Aynı senenin Ramazan ayında Damad Mehmed Efendi yerine Rumeli kadiaskerliğine yükselmiştir. 1018'de (1609/10) yerine Yahya Efendi ikinci kez olmak üzere Rumeli kadiaskeri olmuştur. Emekliliği esnasında Şaban 1021 (Ekim 1612) tarihinde Kemal Efendi'nin yerine tekrar Rumeli kadiaskerliğine getirilmiş olup Gelibolu arpalık olarak kendisine tahsis edilerek emekli edilmiştir. 1027 senesinin Zilhicce ayında (Kasım Aralık 1618) vefat etmiştir³⁴⁰.

3.2.3.1.6. Kethüda Mustafa Efendi

Mustafa bin Hüseyin bin Sinan künyesi olup 953 (1546/47) tarihinde doğmuştur. Cedd-i alişânlarına ikrâmen 40 akçelik Efdalzâde Medresesi'nde göreve başlamıştır. 987 (1579/80) Zal Paşa Medresesi, 991'de (1583/84) Hankah Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 995'te (1586/87) Sahn müderrisliğine, üç yıl sonra da Sultan Selim-i Kadîm müderrisliğine atanmıştır. Aynı tarihte Kafzâde Efendi'nin yerine Süleymaniye müderrisliğine atanmıştır. 1001 (1592/93) tarihinde Şam kadılığına atanmış, iki yıl sonra azlölunsa da talebi üzerine tekrar bu görevi uzatılmıştır. 1004 (1595/96) tarihinde Medine kadılığına atansa da gitmemiş ve emekli edilmiştir.

Bakâyâ-yı mal-ı miri teftişliği yaptığı sırada 1009 (1600/01) tarihinde İstanbul kadılığına atanmıştır. Bir sene sonra yerine Ebülmeyamin Mustafa Efendi getirilmiştir. Kendisi de Anadolu kadiaskerliğinden emekli edilmiştir. 1011'de (1602/03) bir kez daha

³⁴⁰ Atâyî, *Hadâîku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1583-84.

Anadolu kadıaskerliğine atanmış bir sene sonra azledilmiştir. 1017'de (1608/09) Abdülaziz Efendi yerine tekrar Anadolu kadıaskerliğine atanmış aynı sene emekli olup makamına Bostanzâde Mehmed Efendi getirilmiştir.

1019 Zilkade ayında (Ocak/Şubat 1611) Yahya Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskeri olmuş 1020'de (1612) yerine Kemaleddin Efendi getirilmiştir. Kethüda Mustafa Efendi Edirne kadılığına atanmıştır. Ardından mekeli edilerek kendisine Silisre arpalık olarak verilmiştir. 1031'de (1621/22) Molla Ali Efendi'nin yerine tekrar Rumeli kadıaskeri olmuştur. Bir sene sonra mazul olup yerine Hüseyin Efendi getirilmiştir. Bir sene sonra 1032'de (1622/23) vefat etmiştir³⁴¹.

3.2.3.1.7. Taşköprizâde Kemaleddin Mehmed Efendi³⁴²

Kastamonulu Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin oğlu olan Kemaleddin Efendi, İstanbul'da dünyaya gelmiştir³⁴³. Babası Ahmed Efendi döneminin önde gelen ulemâsından olup mantık, biyografi, tarih, ilimler tarihi, felsefe, dil, kelâm vb. alanlarda eserler vermiştir. Onun en önemli özelliği eserlerinde teori ile pratiği bütünlemeye çalışmasıdır. Kânûnî Sultan Süleyman zamanına kadar gelen âlimlerin biyografilerini derlediği eseri eş-Şekâiku'n Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye'nin son kısmına kendi biyografisini eklediği görülür. Ahmed Efendi, yukarıda da medreselerde okutulan kitaplar kısmında bahsedilen Adudüddîn el-Îcî'nin eseri Ahlâk-ı Adüdiyye'nin şerhinde ahlaka dair görüşlerini kapsamlı şekilde sunmuştur³⁴⁴. Gerek babası gerekse dönemin çağdaş ulemâsından ders ve feyiz almış olarak yetişen Kemaleddin Efendi mülâzemet Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin mu'idi olarak girmiştir³⁴⁵.

984 Muharrem (Mart/ Nisan 1576)'inde otuz akçe ile Un Kapanı Medresesi'nde ilk vazifesine başlamış ve sonra günlüğü kırk akçeye yükselmiştir. Şaban 990 (Ağustos/Eylül 1582) tarihinde Ahizâde Abdülhalim Efendi'nin yerine Yeni Ali Paşa Medresesi'ne hareket etmesinden 3 yıl sonra Hasekî payesine yükselmiştir. Recep 996

³⁴¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1657-58.

³⁴² Bazı kaynaklarda Kemal Efendi olarak geçmektedir. Nitekim Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik'da bazı yerlerde Kemal Efendi olarak geçerken, biyografisinin verildiği asıl bölümde el-Mevlâ el-Fâzıl Kemaleddin Mehmed bin Ahmed eş-Şehîr bi-Taşköprizâde (Kemal Efendi) olarak yer almaktadır. Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmiletî's-Şakâik*, s. 1606.

³⁴³ M. İpşirli, "Taşköprizâde Kemaleddin Efendi" *DİA*, c. 40, 2011, s. 152.

³⁴⁴ Yasemin Yılmaz, Taşköprizâde'nin Ahlâk-ı Adüdiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı, (Basılmamış YL tezi), Uludağ Üniversitesi, s. 9.

³⁴⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1607.

(Mayıs/Haziran 1588)'da İbrahim Efendi yerine Sahn-ı Seman müderrisi olmasından iki yıl sonra Ahizâde Efendi yerine Şehzâde Medresesi'ne hareket etmiştir. Atâyî, Kemaleddin Efendi'nin 999 (1590/91) tarihinde Ağzıkara Muhyiddin'in yerine Selanik kadılığına getirilmiştir.

1001'de (1592/93) Abdürrahim Efendi yerine getirildiği Üsküdar kadılığının hemen ardından Kınalızâde Hasan Çelebi yerine geçip iki yıl Halep kadılığı yapmıştır. Munfasıl olup bir yıl sonra tekrar Halep kadılığı tevcih olunmuştur. 1007 (1598/99) tarihinde Bursa kadılığı, Kahire kadılığı, Galata kadılığı yapmış ve 1008'de (1599/1600) tekrar mazul olmuştur. Tekrar Selanik Kadılığı'na³⁴⁶ getirilse de akabinde Yenişehir kadılığına hareket etmiştir. Fakat aynı sene içerisinde azl olunmuştur³⁴⁷. 1011 Zilhicce ayında (Mayıs/Haziran 1603) Abdülvehhab Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına yükseltilmiştir. Bir sene sonra 17 Cemaziyevvel sene 1012 (23 Ekim 1603)'de Anadolu kadiaskerliğine yükselmiştir³⁴⁸. Anadolu kadiaskerliğine getirilmesiyle teşrifinden verilen dört adet mülâzımın bilgisine 9 numaralı ruznâme defterinden ulaşabilmekteyiz³⁴⁹.

15 Cemaziyevvel 1013 (9 Ekim 1604) tarihinde azledilmiş ve yerine ilk olarak 22 Şaban 1013 (13 Ocak 1605)'te Feyzullah Efendi ve onun 4 ay sonra azlinden sonra incelenen diğer ruznâme sahibi Yahya Efendi Anadolu kadiaskeri olmuştur³⁵⁰. 28 Zilhicce 1013 (17 Mayıs 1605) Yahya Efendi'nin yerine ikinci kez Anadolu Kadiaskerliğine getirilmiştir³⁵¹. 12 Safer 1015 (19 Haziran 1606)'te azledilmiştir³⁵². Kemaleddin Efendi üçüncü kez 6 Şevval 1018 (2 Ocak 1610)'de getirildiği Anadolu kadiaskerliğinden 23 Zilkade 1019 (6 Şubat 1611) tarihinde azl olunmuştur. Yerine ikinci kez olmak üzere Feyzullah Efendi Anadolu kadiaskeri olmuştur. Rumeli kadiaskerliğine tekrar getirilişi Bostanzâde Mehmed Efendi'nin azlinden sonra 7 Rebiülevvel 1026 (15 Mart 1617) tarihindedir ve 1028 (1619)'a kadar bu vazifede kalmıştır. 1030 Safer (Aralık 1620)'de Kara Çelebizâde Efendi yerine üçüncü kez Rumeli kadiaskerliğine getirilmiştir.

³⁴⁶ 1009 Safer'inden (Ağustos/Eylül 1600) Serdar İbrahim Paşa tarafından bu kadılığa Niksarizâde Efendi atanmıştır. Bkz Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1608.

³⁴⁷ Onun makamına Tursunzâde Abdülbaki Efendi getirilmiştir.

³⁴⁸ Kethüda Mustafa Efendi yerine, *RKR*, 9/3, s. 108.

³⁴⁹ *RKR*, 9/1, s. 6.

³⁵⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1559.

³⁵¹ "A'lemü'l-'ulemâü'l-'izâm ekremü'l-fudalâü'l-ikrâm Kemaleddin Efendi'ye def'a-i sâlisede kazâ-i 'asker-i Anadolu sadaka olundukda..." *RKR*, 9/1, s.6.

³⁵² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1608.

II. Osman'la beraber Leh Seferi'ne katılmıştır ama hastalanmasının ardından Boğdan'a dönerek üçüncü bulunduğu Rumeli kadıaskerliğinden istifa etmiştir. 4 Şevval 1030 (22 Ağustos 1621)'da vefat etmiştir.

Mehmed İpşirli'nin Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde yer alan makalesinde Taşköprizâde Kemaleddin Efendi'nin makam hırsıyla verdiği bir fetva ile tarihe adını olumsuz yazdığı dile getirilir³⁵³. I. Ahmed'in veraset sistemini getirmesine rağmen II. Osman devrin şeyhülislamı Ebussud Efendi'den kardeşini tehdit olarak gördüğü için ortadan kaldırılması için fetva istemiş fakat Ebussud Efendi bunu kanuna aykırı görmüştür. Lehistan Seferi'ne çıkarken II. Osman'ın kardeşi Şehzade Mehmed'i tehlike olarak geride bırakmamak için öldürülme fetvâsını Kemaleddin Efendi vermiştir. O sıralarda 71 yaşlarında olup aynı sene 1030'da (1620/21) vefat etmiştir³⁵⁴.

Şeyh Hafız Ahmed Buhari ve Aziz Mahmud Hüdai gibi kendi dönemlerinin dışında diyânet açısından tesir bırakan ve bu tesirleri günümüze kadar devam eden mutasavvıf kişilerden ders almıştır³⁵⁵. Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi'nin fıkıhçılık yönünü ortaya koyduğu Uddetü ashâbi'l-bidâyeti ve'n-nihâye fi tecridi mesâili'l-Hidâye (el-Udde/Udde Kitabı) adlı eseri bu alanda kaleme alınmış ender eserlerden kabul edilir³⁵⁶. Sultan I. Ahmed' e sunulmuştur. Ayrıca Mevzûâtü'l-ulûm; Babası Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye ait olan "Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde" Miftâhu's-Saâde"sine ekler yaparak Kemaleddin Efendi Türkçeye kazandırmıştır. Mergînânî'nin eseri üzerine yazdığı fıkıh kitabı ve "Risâle-i Hüseyin Vâiz Tercümesi" adlı eseri de mevcuttur. I. Ahmed'in emriyle Hadîs-i Erbâin Tercümesi, Kasîde-i Bür Tahmîsi ve Kehf suresi haşiyesi vardır. Genç Osman'ın emriyle Şeh-nâme yazmıştır. Kemâlî mahlasını kullanarak nazım alanında eserler verdiği de bilinmektedir³⁵⁷.

3.2.3.2. I. Ahmed Dönemi Anadolu Kadıaskerleri

I. Ahmed döneminde Anadolu kadıaskerliğinde on beş kez değişim görülmüştür. Kemaleddin Efendi üç kez; Feyzullah Efendi, Hüseyin Efendi ikişer defa; Yahya Efendi, Abdülaziz Efendi, Bostanzâde Mehmed Efendi, Kethüda Mustafa Efendi, Ganizâde

³⁵³ M. İpşirli, "Taşköprizâde Kemaleddin Efendi", s. 153.

³⁵⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1638'de Şehzâde Mehmed'in öldürülmesinden çok kısa bir paragraf olarak bahseder ve fetvanın kim tarafından verildiğine dair bir bilgi bulunmaz. Hayatını anlattığı 1606-1609 sayfaları arasında da söz konusu fetva ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

³⁵⁵ M. İpşirli, "Taşköprizâde Kemaleddin Efendi", s. 15.

³⁵⁶ Süleyman Taş, "Taşköprizâde Kemâleddin Efendi ve 'Udde Kitabı", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, Sa. 1, s. 4.

³⁵⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1609; M. İpşirli, "Taşköprizâde Kemaleddin Efendi", s. 154.

Efendi, Karaçelebizâde Efendi, Rıdvan Efendi, Zeynelabidin Efendi birer defa Anadolu kadiaskerliğinde bulunmuşlardır. İsmi geçenlerden bazıları I. Ahmed döneminde Rumeli kadiaskerliği vazifelerinde bulunduklarından ötürü burada Hüseyin Efendi, Ganîzâde Efendi, Karaçelebizâde Efendi, Rıdvan Efendi ve Zeynelabidin Efendi anlatılacaktır.

3.2.3.2.1. Ahizâde Hüseyin Efendi

Ahizâde Mehmed Efendi'nin oğlu olarak 980 (1572/73) yılında doğmuştur. Mülâzemetini Hoca Sadeddin alıp 998'de (1589/90) Papasoğlu Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1000'de (1591/92) Osman Paşa Medresesi bir yıl sonra Yeni Ali Paşa Medresesi, 1004'te (1595/96) İsmihan Sultan Medresesi, 1008'de (1599/1600) Sahn-ı Semâniye Medresesi, birer yıl sonra sırasıyla Şehzade Medresesi, Süleymaniye Medresesi, Darülhadis-i Süleymaniye Medresesi, Hakaniye-i Vefa Medresesi, Valide-i Mehmed Han Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur.

1013 (1604/05) Muzaffer Efendi'nin yerine Bursa kadısı olarak atanmıştır. 1014 Şevval'inde (Şubat/Mart 1606) Rıdvan Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olmuştur. 1017'de (1608/09) mazuliyet döneminin ardından tekrar İstanbul kadısı olmuştur. 29 Cemaziyelahir 1020'de (8 Eylül 1611) Kafzâde Feyzullah Efendi'nin yerien Anadolu kadiaskerliğine getirilmiştir. 1021'de (1612/13) yerine Abdülganizâde Efendi getirilmiştir. Aynı yıl emekli edilerek Rodoscuk kazası arpalık tevcih edilmiştir. 1023 (1614/15) tarihinde yeniden İstanbul kadısı olmuştur. Bir sene sonra tekrar emekli edilmiştir. 10 Cemaziyelahir 1025'te (25 Haziran 1616) ikinci kez olmak üzere Zeynelabidin Efendi'nin yerine Anadolu kadiaskeri olmuştur. 1027'de (1617/18) kendisine Pıravadi kazası arpalık olraka verilerek emekli edilmiştir.

1032 Safer ayında (Aralık/Ocak 1622/23) Kethüda Mustafa Efendi'nin yerine Rumeli kadiaskeri olarak atanmıştır. Zilhicce ayında (Eylül/Ekim) emekli olarak Pravadi tekrar arpalık olarak verilmiştir. 1035 Şevval ayında (Haziran/Temmuz 1626) ikinci kez Rumeli kadiaskerliğine getirilmiştir. 1036'da (1626/27) tarihinde nevbet ilan edilerek mülâzım vermiştir. Bir yıl sonra emekli olup yerine Azmîzâde Efendi getirilmiştir. 1039'da (1629/30) Menteşe mutasarrıfı olmuştur. Muharrem 1041'de (Temmuz/Ağustos 1631) üçüncü kez olmak üzere Rumeli kadiaskeri olarak atanmıştır. Aynı tarihte vefat etmiştir³⁵⁸.

³⁵⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1847- 1851.

3.2.3.2.2. Abdülganizâde Efendi (Nâdirî)

980 (1572/73) tarihinde doğmuştur adından da anlaşılabilirce üzere Abdülgani Efendi'nin oğludur. Mülâzemetini Hoca Sadeddin'den müstakil arz ile alıp 1000 (1591/92) tarihinde kırk akçe ile Papasoğlu Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1003 (1594/95) Mahmud Paşa Medresesi, 1004 (1595/96) Gazanfer Ağa Medresesi, Sahn-ı Semâniye 1005 (1596/97), 1008'de (1599/1600) Şehzâde Medresesi, bir yıl sonra da Süleymaniye Medresesi müderrisliğinde bulunmuştur.

Şevval 1010 (Mart/Nisan 1602) tarihinde Selanik kadılığına atanmıştır. Fakat o esnada Yemişçi Vakası meydana gelince görevden azlolunmuştur. 1013'te (1604/05) Kahire kadılığına gönderilmiş ardında aynı sene Edirne kadısı olmuştur. O esnada Edirne'ye giden padişahın hizmetinde bulunmuştur. 1015 (1606/07) tarihinde Hüseyin Efendi'nin yerine İstanbul kadısı olarak atanmıştır. 1017'de (1608/09) azlonumuş, 1018'de (1609/10) Galata kadılığına atanmıştır.

1020 Şaban ayında (Ekim/Kasım 1611) Hüseyin Efendi'nin yerine Anadolu kadiaskerliği payesi verilmiştir. 1024 tarihinde (1615/16) Pıravadi kazası arapalık olarak verilerek emekli edilmiştir. 1027 Zilkade ayında (Ekim/Kasım 1618) tekrar Anadolu kadiaskeri olmuştur. 1028 Şevval ayında (Eylül/Ekim 1619) şeyhülislam olan Yahya Efendi'nin yerine Rumeli kadiaskerliğine yükselmiştir. Bir yıl sonra Silisre arpalığı ile emekli olmuştur. Cemaziyelahir 1033 tarihinde (Mart/Nisan 1624) Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine ikinci kez Rumeli kadiaskerliğine getirilmiştir.

1034'de (1624/25) emekliye ayrılmış, 1036'da (1626/27) vefat etmiştir. II. Osman'ın emriyle iki bin beyitten oluşan “Şehnâme”yi yazmıştır. Diğer eserleri: Tefsi-i Beyzâvî'ye Haşiye, *Mahzen* adında mesnevi tarzında eseri ve fıkraların yer aldığı *Kalemiyye*'dir³⁵⁹. Abdülganizâde Efendi Edirne kadılığı sırasında miri ahur ve hassa çayır hizmetinden müstakilen bir adet talebesini mülâzım vermiştir³⁶⁰.

3.2.3.2.3. Karaçelebizâde Efendi

Mehmed bin Hüsam, Karaçelebizâde Hüsam Efendi'nin oğlu olarak 970 (1562/63) senesinde doğmuştur. Mülâzemetini Çivizâde Mehmed Efendi'den alarak otuz akçe ile Papasoğlu Medresesi'ne atanmıştır. 997'de (1588/89) Perviz Efendi

³⁵⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1729-1734.

³⁶⁰ RKR, 9/1, s. 8.

Medresesi'ne atandıktan sonra terakki alarak haric rütbesi verilmiş olup, bir yıl sonra Ali Paşa-yı Atik, 1001'de (1592/93) İsmihan Sultan Medresesi, Sahn-ı Semâniye 1004 (1595/96), 1007'de (1598/99) Şehzâde Medresesi ve bir yıl sonra Süleymaniye Darülhadis medreselerinde görev yapmıştır.

Zilkade 1009'da (Mayıs/Haziran 1601) Halep kadılığına atanmıştır. 1011'de (1602/03) Şam kadılığına ardından Mısır kadılığına getirilmiştir. 1012'de (1603/04) Bursa kadısı, 1015'te (1606/07) Edirne kadılığıyla vazifelendirilmiş, 1019-1021 (1610/11-1612/13) arasında Zenelabidin Efendi'nin yerine İstanbul kadılığı yapmıştır. 1023 Cemaziyelevvel'de (Haziran Temmuz 1614) Anadolu kadiaskerliğine Ganizâde Efendi yerine atanmıştır. 1029 (1619/20) senesinde yine Ganizâde Efendi'nin yerine bu kez Rumeli Kadiaskerliğine yükseltilmiştir. 1030'da (1620/21) Dimetoka arpalığıyla emekli edilmiştir. 1035'te (1625/26) yeniden Rumeli kadiaskeri olmuş ve aynı sene Mihaliç arpalığıyla emekliye ayrılmıştır. 1036'da (1626/27) Tırnova kendisine arpalık olarak tevcih edilmiştir. 1041 Receb ayında (Ocak/Şubat 1632) üçüncü kez Rumeli kadiaskerliğine atanmış 1042'de (1632/33) vefat etmiştir³⁶¹.

3.2.3.2.4. Rıdvan Efendi

Karaman Akşehir âyânından Fazlullah Efendi'nin oğlu olup eğitim hayatına Ahmed Paşa tarafından dâhi edilmiş ve mülâzemetini İvaz Efendi'den alarak müderrislik hayatına başlamıştır. Kırklı medresenin ardından 989 (1581/82) tarihinde Rüstem Paşa, 994'de (1585/86) Mihrimah Sultan, 998'de (1589/90) Sahn-ı Semân müderrisliklerine getirilmiştir.

998'de (1589-90) Bağdad kadısı olmuş, 1000 (1591/92) tarihinde azlolmuş ve bir sene sonra tekrar Bağdad kadısı olmuştur. 1002'de (1593/94) Üsküdar ve Galata, 1004'te (1595/96) Bursa, 1006'da (1597/98) Edirne kadılığına getirilmiştir. 1010'da Safer ayında (Ağustos 1601) Selanik kadısı olmuş ardından Muharrem ayında azledilmiştir. Yemişçi Vakası sebebiyle Selanik kadısı Ganizâde Efendi vazifesinden alınınca Rıdvan Efendi tekrar Selanik kadılığına getirilmiştir.

1014 (1605) Cemaziyelahire'de İstanbul kadılığına Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine getirilmiştir. Aynı sene Ayazmend kazası arpalık olarak tevcih

³⁶¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1838-41.

edilmiştir. 13 Cemaziyelevvel 1024 (10 Haziran 1615) Karaçelebizâde Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskeri olmuştur. Aynı sene 6 Ramazan'da (29 Eylül) yerine Zeynelabidin Efendi getirilmiştir. 1024 (1615/16) senesinde vefat etmiştir³⁶².

3.2.3.2.5. Zeynelabidin Efendi

Bursa doğumludur. Mülâzemetini 971'de (1563/64) Hoca Sadeddin'den almıştır. Müderrislik vazifesine devam ederek, 987 (1579/80) Ankara Seyfullah Medresesi, 992'de (1584/85) Bursa Sultaniye Medresesi, Sahn-ı Semâniye 998'de (1589-90) görev yapmıştır. 999 Şevval ayında (Eylül/Ekim 1584) Amid kadısı olarak atanmıştır. Bir yıl sonra Kütahya ve ardından Yenişehir kadılığına getirilmiştir. 1005'te (1596/97) tekrar Yenişehir kadısı olmuş, bir sene sonra Filibe kadılığının ardından üçüncü kez Yenişehir kadılığına getirilmiştir. 1010'da (1601/02) Medine kadısı olup, aynı sene 150 akçe ile emekli edilmiştir.

1016 (1607/08) tarihinde Azmizâde Efendi yerine Bursa kadısı olarak görevlendirilmiştir. 1017'de (1608/09) Edirne kadısı olmuş fakat gitmeyince Dimetoka arpalığıyla emekli edilmiştir. 1018 Cemaziyelahir'inde (Eylül 1609) Ahizâde Hüseyin Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına getirilmesinden bir yıl sonra tekrar Dimetoka tevcih edilerek emekli edilmiştir. 1024 Ramazan ayında (Haziran 1615) Rıdvan Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskerliğine yükseltilmiştir. 1025'te (1616/17) vefat etmiştir³⁶³.

3.2.4. Hekimbaşılar

Hekimbaşılar ilmiye sınıfına mensup olup, Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğine kadar yükselebilmekteydiler. Müderrislik ve kadılık mansıplarında da görevlendirilmişlerdir³⁶⁴. 19. yüzyıla kadar Topkapı Sarayı'nın "başlala kulesi" denilen ve hekimbaşı dairesinde eczahane olarak kullanılan yerde oturmaktaydılar. Saray halkı için verdiği ilaç tarifleri eczacıbaşı tarafından hazırlanır, daha sonra kâse, hokka veya kutuya konulup üzerine târifnâmesi yazılarak başlala ve hekimbaşı tarafından mühürlenirdi³⁶⁵.

³⁶² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1477-1479.

³⁶³ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1485-86.

³⁶⁴ N. Sarı, "Hekimbaşı", s. 163.

³⁶⁵ N. Sarı, "Hekimbaşı", s. 163.

Saraydaki hastane ve eczaneleri hekimbaşı yönetirdi. Etıbbâ-i hâssa, kehhâlîn-i hâssa, cerrâhîn-i hâssa ve müneccimlerin başı olup bu konulardaki her türlü işlem ve denetim kendisinin sorumluluğunda bulunmaktaydı. Ayrıca ordu tabibi ve diğer tabip, cerrah, kehhâl ve eczacıların seçimi ve tayini ile meşgul olurdu. Hekimbaşı bazen denetim görevi doğrultusunda İstanbul'daki müslüman ve gayri müslim tabip, cerrah, kehhâl ve attarları teftişe çıkar, imtihan eder, icâzeti bulunmayan ehliyetsiz kişilerin dükkânlarını kapattırır ve onları meslekten atardı³⁶⁶.

Hekimbaşının mülâzım atamalarına ilişkin teşriften 4 adet mülâzım verdikleri bilinir³⁶⁷. İncelenen defterlerde hekimbaşı Musa Efendi'nin adı geçmektedir. Damadı ve aynı zamanda kadılık yapan Ömer Efendi'nin 1024 (1615/16) tarihinde Kudüs kadılığına teşrifinden üç talebesini mülâzım verdiğini görürüz³⁶⁸. I. Ahmed zamanında görev yapmış diğer hekimbaşının adı 1005- 1019 (1596/97-1610/11) tarihleri arasında görev yapmış olan Üsküblü Şemseddin'dir³⁶⁹. 1766'daki şehzâde doğumunda hekimbaşının 3, 1776 tarihindeki Şehzade Mehmed'in doğumunda ise hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin 4 adet mülâzım verdiğini görmekteyiz³⁷⁰.

3.2.6. Kadılar

İcrâ, ifâ ve edâ eden anlamlarına gelen kadı, şeriat hâkimi, mahkeme-i şeriatın reisi olan kişidir³⁷¹. Bir hukuk adamı ve şer'i hakim olarak bağımsız olan kadı, mülkî amir olarak merkezi imparatorluk yapısı gereğince merkeze bağlıdır. Kadı olmak için Müslüman erkek, akîl, takvalı, ilim sahibi, adaletli, hukuk konularında yetkin, emr-i bi'i-maruf nehy-i ani'l-münker şuuruyla hareket etme gibi vasıflarının yanında en yüksek rütbeli medreselerden mezun olma şartı aranırdı. Öte yandan azlini gerektirecek durumlar: aklını ve temyiz kabiliyetini yitirmesi, kör, sağır veya dilsiz olması, kanun ihlalleri, yolsuzluk vb. dir³⁷².

Öte yandan ecnebilerin kadılık makamına yerleştiği tespit edildiğinde merkez buna müdahale etmekteydi. Çivizâde Mehmed Efendi'ye ait olan ve 21 Rebiülevvel 989

³⁶⁶ N. Sarı, "Hekimbaşı", s. 164.

³⁶⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 47.

³⁶⁸ *RKR*, 9/1, s. 13.

³⁶⁹ N. Sarı, "Hekimbaşı", *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılar Listesi*, Haz. A. H. Bayat, s. 162.

³⁷⁰ E. Evsen, *Mülâzemet Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi), s. 23.

³⁷¹ C. Baltacı, "Kadî-asker Rûznâmçeleri", s. 55.

³⁷² İ. Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 1994, s. 6.

(25 Nisan 1581) tarihli bir kayıta Yazirin adlı nahiyeenin kadılığı Mehmed Çelebi'nin talebesinden olan Rüstem'e verilmiş fakat Rüstem'in ecnebi olduğu ortaya çıkınca bu vazife kendisinden alınıp 25 akçe ile Mevlânâ İbrahim'e verilmiştir³⁷³. Çalışmanın ikinci bölümündeki mülâzım olma yollarında bahsedildiği üzere buradaki ecnebi kavramının aynı zamanda mülâzemetle girişteki kurallara uymayıp bazı hilelerle silke girenler için kullanıldığını unutmamak gerekir³⁷⁴.

Kadı kendi kaza sınırları içerisinde mahkemeye yansımış olan davaları çözmekle yükümlüdür. Sorumluluğunda olmayan kazalarda meydana gelen hadiseler ve davalara karışmaması gerektiği konusunda kurallar konulmuştur. Bu kurallara aykırı davrananlar zaman zaman uyarılmıştır³⁷⁵.

Kadılar devlet otoritesi adına hüküm verdiklerinden müçtehid dahi olsa hiç kimse kadı gibi hüküm verme yetkisine sahip değildir. Kadıların bir konuda verdikleri hüküm, müftülerinki gibi genel-geçer bir kural veya toplumun her kesiminin uyması gereken bir ödev değil, belirli konuda belirli bir şahıs ya da şahısları bağlamaktadır. Ayrıca müftünün verdiği fetva gibi yalnızca şahsın kendini bağlayıcı bir nitelik taşımaz. Bu hüküm artık uyulması gereken bir kanun niteliği taşımaktadır. Uygulanmadığı takdirde ise ceza gerektirir. Kadı hükümlerini verirken Kuran ve sünnetin yanısıra şahitlik ve delil toplama zaman zaman olay yeri incelemesine (keşfe) başvurdukları görülür.

Kadıaskerler mezun kadı adaylarını küçük kazalarda istihdam ederlerdi. Zaman içinde bu kadılar terfi alarak vilayet kadılığına kadar yükselirlerdi. Sancak kadılıklarının üstünde bir derecede bulunan mevleviyet kadılıkları Haremeyn mevleviyet kadılığı³⁷⁶, Bilâd-ı hamse mevleviyeti³⁷⁷, Mahreç mevleviyeti³⁷⁸ ve devriye mevleviyeti³⁷⁹ olmak üzere dörde ayrılmıştır. Kadılar talepleri ve atamalara göre yevmi 25 akçeden yevmi 300 akçeye kadar yükselebilmekteydiler³⁸⁰.

Kadılar da tıpkı diğer ilim ehli gibi vergilerden muaf tutulmuştur. Ancak I. Ahmed dönemine ait daha önce bahsi geçen kanunnâmede dikkat çeken bir madde yer almaktadır:

³⁷³ Y. Beyazıt, *Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi*, s. 33.

³⁷⁴ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 93.

³⁷⁵ İ. Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 1994, s. 17-18.

³⁷⁶ Mekke ve Medine kadılıklarıdır.

³⁷⁷ Bursa, Şami Mısır, Filibe.

³⁷⁸ Eyüb, Galata, Üsküdar, İzmir, Kudüs, Haleb, Tırhala, Selanik, Sofya, Girit kadılıkları.

³⁷⁹ Bağdad, Ayıntab, Bosna, Erzurum, Maraş, Trablusgarp, Beyrut, Sivas, Adana, Çankırı...

³⁸⁰ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 208- 209.

“Kâdînın babası ve oğlu ve karındaşı defterde mukayyed re’âyâ ise resm-i ra’iyyetden hâlâs olmazlar. Eğer tahsil-i ‘ilm eylese talebe ta’ifesinden alınmak münâsib değildir”³⁸¹. Görüldüğü üzere burada kadının birinci dereceden akrabalarının vergilerden muaf tutulmasının ön koşulu, medrese tahsili gören talebe konumunda olmalarıdır.

Kadıların görevleri:

- 1- Naib, mütevellî, imam, hatib gibi görevlilerin tayini,
- 2- Vakfiye tanzim ve tescili, vasî tayini, yetimlere ait malların idaresi, nafaka tayini, alacak senedi (hüccet) vb. gibi noterlik hizmetleri,
- 3- Miras ve evlilik akdi tanzimi,
- 4- Tapu sicillerinde emlak alım-satım kayıtlarını tutmak,
- 5- İnfaz hâkimliği,
- 6- Vüzera haslarının kontrol edilmesi, Narh tespiti, Loncaların teftişi, Kale dizdarlarının teftişi, Mukataa kayıtları, sefer zamanı bulundukları bölgeden ordu için iâşe temini, cemaat ve zaviyelerin teftişi vb.
- 7- İâşe kıtlığının engellenmesi, istifçilik ve karabosacılık faaliyetlerinin önüne geçmek
- 8- Şehirdeki imarlaşma, pazar yerlerinin tespiti,
- 9- Sefer zamanı ordu kendi bölgesine ulaştığında iâşenin temin edilmesine yardım etmek amacıyla talebelerini görevlendirmekteydiler. Bu şekilde talebeye mülâzım olmanın bir yolu olan müstakil arz kapısı da açılmış oluyordu³⁸².

Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl, kadıların görev sürelerinin XVI. yüzyılın ikinci yarısından önce herhangi bir sınırlandırmaya tabi tutulmayarak uzun süre olduğunu ortaya koymaktadır. Görev için sıra bekleyen aday sayısının az olması, bir kazadan diğerine hiç ara vermeden geçmeyi etkilediği gibi kadıların bir kazada uzun süre görev yapmalarını sağlamıştır³⁸³.

Kadıların görev süresine ilişkin müddet-i örfiyye göre mevleviyet kadılıkları bir sene kaza kadıları ise yirmi ay görevde kalmıştır. Bunda bulundukları mahaldeki halk ile

³⁸¹ Y. Kurt, “Bir Osmanlı Kânûnnâmesi”, s. 15.

³⁸² RKR, 9/1, s. 17. Bursa kadısının talebesi Hamid bin Zülfikar padişah ordusunun zahire vb. ihtiyacının temininde hizmet ettiği için kendisi müstakilen mülâzım kaydedilmiştir.

³⁸³ E. Alan, A. Atçıl, *Ulema Defterleri*, s. 222-223.

yakınlaşma durumları göz önünde bulundurulmuştur. Görev sürelerindeki belirsizlik ve kısalık zaman zaman kadıları yolsuzluğa iten sebeplerin başında gelmektedir.

Kadıların nahiyelerin her birinde olmak üzere naib adında görevliyi yardımcı olarak tayin ettikleri bilinmektedir. Naibler kadının adli ve mülki alanda temsilcileri konumunda olup, davalara bakarlar, keşfe çıkarlardı. Kadıların mülki görevleri doğrultusunda hükümlerini uygulamada resmi statüye göre vali ve kadıdan sonra gelen muhtesipler, Divan'dan çıkan hükümlerin ve kadı tarafından verilen emir ve kararların uygulayıcısı olup kadının en büyük yardımcısıydı. Kadının yoğun olduğu zamanlarda onun vekili sayılırdı ³⁸⁴. Ayrıca subaşı, kale dizdarları, mimarbaşıda kadıya yardım ederlerdi.

Kadıların görevleri konusunda fikir veren bir hükümde Bursa kadısına gönderilen bir emirle Bursa ve Edirne'de bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı'nın teftişinin yapılabilmesi için bu vakıflara ait otuz yıllık sicil sûretlerinin çıkarılması istenmektedir³⁸⁵. Kadıya gönderilen diğer bir hükümde İstanbul'daki bütün mahallelerin teftiş edilerek ehil olmayan imam, hatip ve müezzinlerin görevden alınması ve mahallelerdeki fahişelerin hapsedilmesi emri yer almaktadır³⁸⁶.

Netayic ül- Vukuat'ın yazarı Mustafa Nuri Paşa, 1592 tarihinden sonra atanan kadıların genellikle cahil ve çoğunun iş bilmediği yüzünden sorumluluklarında olan işleri yardımcılara bıraktıklarını söyler. Naiblerin görev bölgelerinde bir tür mültezim gibi hareket ederek malına mal katma derdine düştüklerinden adaletin sarsıldığını söyler. Bilim ve güzel ahlakla hak hukuk yolunda hareket eden kadı ve naiblerinin sayıları azalmış, hakimler hediye ve rüşvetle iş görür olmuştur. Dolayısıyla artık halkın kadılara güveni kalmamıştır³⁸⁷.

I. Ahmed döneminde kadılık yaptığı tespit edilen 90 kişi vardır. Burada bu kişilerin hepsini vermek yerine İstanbul kadılığında bulunanlar ve diğer önemli kadılıklarda bulunan bazı kişilerin hayatları verilecektir. Geri kalan kadılar ve diğer ulemâ bu bölümün sonunda tablo şeklinde ulemânın adı, verdiği mülâzımın ismi, tarihi ve mülâzım verme yoluyla birlikte verilecektir. Anlaşıldığı üzere kadiaskerler teşrifinden

³⁸⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 47.

³⁸⁵ BOA, *Mühimme Defteri* 7, Hüküm: 15, s. 9.

³⁸⁶ BOA, *Mühimme Defteri* 7, Hüküm: 148, s. 81

³⁸⁷ M. Nuri Paşa, *Netâyici'ül- Vukuât*, c. III-IV, s. 146.

4 adet mülâzım verirken kadılar genelde 3 kişi vermişlerdir. Mekke, Medine kadılarının ise 4 kişi mülâzım verdikleri görülmektedir.

3.2.6.1. I. Ahmed Dönemi'nde İstanbul Kadıları

İstanbul kadıları İstanbul, Galata, Eyüb ve Üsküdar kadısı olmak üzere dört kişidir. Bu kadıların yukarıda kadılarda yer verilen dışında en önemli görevlerinden biri hükümetin esnaf nezdindeki temsilcileri olmalarından dolayı yüklendiği görevlerdir. Esnaf loncalarının denetimi, başkentin iaşesi için gerekli ürün ve madde ihtiyacının karşılanması, ürünlerin dağıtımı, ürünlerin fiyatının belirlenmesi, hile ve dolandırıcılıkların önüne geçilmesi bu görevlerdendir³⁸⁸.

Divanda başkentin esnaf ve loncaları hakkında alınan kararlar kadıya hem bilgi vermek hem de gerekli kararları uygulaması için gönderilmekteydi. Bazı durumlarda karar dört kadıyı birden ilgilendirirken bazen de hiyerarşik olarak diğerlerinden üst bir seviyede bulunsa da esnaf işlerinde aynı derecede olan İstanbul kadısı muhatap olarak seçilmekteydi. Kadı muhtesiple beraber esnafa divanın aldığı kararların anlatılması ve uygulamasının takibini yapmaktaydı³⁸⁹.

I. Ahmed döneminde İstanbul kadılığında on yedi kez atama veya azil yapıldığını görmekteyiz. Bunlardan bir kısmı daha evvel anlatıldığı için burada Abdülcebbarzâde Efendi, Seyfîzâde Vîhvihek, Azmîzâde Efendi, Musli Efendi, Nihâli Mehmed Efendi anlatılacaktır.

3.2.6.1.1. Abdülcebbarzâde Dervîş Mehmed Efendi

Şeyh Burhaneddin Efendi'nin oğlu olup mülâzemetini Ataullah Efendi'den alarak kırk akçe yevmi ile Silivri Medresesi'nde müderrisliğe atanmıştır. Ardından 994'te (1585/86) Sinan Paşa, 1000'de (1591/93) Zal Paşa, 1003'te (1594/95) Sahn-ı Semân, 1004'te (1595/96) Sultan Selim-i Kadîm Medresesi, 1004'te (1595/96) Valide Sultan Medresesi müderrisliğinde bulunmuştur.

Şaban 1006'da (Mart/Nisan 1598) Zeynelabidin Efendi yerine Yenişehir kadısı oldu. 1008 (1599/1600) tarihinde Kudüs kadılığına atanmıştır. 1012'de (1603/04) atandığı halde gitmeyen Damad Mehmed Efendi'nin yerine Mekke kadılığına

³⁸⁸ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay vd.), V Yayınları, Ankara 1986, s. 284.

³⁸⁹ Matran, *İstanbul*, s. 285.

getirilmiştir. 2 yıl bu görevde kalmış ardından Mısır'a gönderilmiştir. 1021 Şaban ayında (Eylül/Ekim 1612) Karaçelebizâde Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına yükseltilmiştir. Bir yıl bu vazifede kalmış, 1023'te (1614/15) vefat etmiştir³⁹⁰. Derviş Mehmed Efendi aynı zamanda Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin hocası ve devrin önde gelen ulemâsındandır. Adı, 9 numaralı RKR'nin ikinci bölümünde 1019 (1610/11) tarihinde iki talebesini mülâzım vermesinden ötürü geçmektedir³⁹¹.

3.2.6.1.2 Seyfizâde Vıhvıhek Efendi

Seyfullah Efendi'nin oğlu olup, 979'da (1571/72) doğmuştur. Mülâzemetini Hoca Sadeddin'den alarak yevmi 30 akçe ile Kestel Medresesi'ne atanmıştır. 995'te (1586/87) Tûtî Latif Medresesi, 999'da (1590/91) Gazanfer Ağa Medresesi, 1000'de (1591/92) Haseki müderrisliği, 1002'de (1593/94) Sahn-ı Semâniye, 1003'te (1594/95) Şehzade Sultan Mehmed Han Medresesi, Süleymaniye Medresesi, 1008'de (1599/1600) Hakâniye-yi Vefa, 1009 (1600/01) Valide-i Cedid Medresesi vazifelerine getirilmiştir.

1012 Cemaziyelahir'de (Kasım Aralık 1603) Edirne kadılığına atanmıştır. Bir sene Edirne kadılığı yapmıştır. 1015'te (1606/07) Bursa kadılığına atanıp aynı sene mazul oldu. 1022 Cemaziyelahir'de (Temmuz Ağustos 1613) Abdülcebbarzâde yerine İstanbul kadısı olmuştur. Aynı yıl Ramazan ayında vefat etmiştir³⁹².

3.2.6.1.3. Azmizâde Efendi

Mustafa bin Azmi Efendi 977'de (1569/70) doğmuştur. Mülâzetini Hoca Sadeddin'den alıp 40 akçe ile Hacce Hatun Medresesi'ne atanmıştır. Sırasıyla 998'de (1589-90) Mehmed Ağa Medresesi, 1003'te (1594/95) Eyüb Medresesi, 1005'te (1596/97) Sahn-ı Semâniye, 1008'de (1599/1600) Sultan Selim-i Kadîm Medresesi, Süleymâniye Medresesi, 1010'da (1601/02) Hakaniyye-i Vefa medresesi'nde olmak üzere müderrislik yapmıştır.

1011'de (1602/03) Dımaşk-Şam kadılığına atanmıştır. 1013'te (1604/05) Kahire kadısı olmuştur. 1015'te (1606/07) Seyfizâde Efendi'nin yerine Bursa kadılığına getirilmiştir. Bu esnada Kalenderoğlu isyanını vaki olunca Ahyolu arpalığı tevcih

³⁹⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1459-1461.

³⁹¹ RKR, 9/2, s. 57.

³⁹² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1461-62.

olunarak emekli edildi. 1020'de (1611/12) önce Bostanzâde Yahya Efendi yerine Edirne kadılığına ardından da Şam kadılığına getirildi. Receb 1023'te (1614/15) Bostanzâde Yahya Efendi'den sonra İstanbul kadısı olarak atanmıştır. 1024'te (1615/16) Gümilcine arpalık olarak verilerek emekli edilmiştir. 1027'de (1617/18) tekrar Kahire kadılığına atanmıştır. 1030'da (1620/21) Uzuncaova kazası emekli maaşı olarak bağlanmıştır.

Azmizâde Efendi Zilhicce 1032'de (1622/23) Anadolu kadıaskerliğine atanmıştır. 1033'de (1623/24) Rodoscuk arpalığıyla emekli olmuştur. 1037 Rebiülahir'de (Aralık/Ocak 1627/28) Hüseyin Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskerliğine yükselmiştir. Bir sene sonra Silistre arpalığı verilerek emekli olmuştur. 1040 Receb (Şubat/Mart 1631) ayında Süleymaniye Darül-Hadis Medresesi'ne müderris olmuş, fakat biray sonra vefat etmiştir³⁹³.

3.2.6.1.4. Musli Efendi

Şerh-i Miftah'a haşiyesi olan Eyüb kadısı Bâlî Efendi'nin oğlu olarak 955'te (1548/49) dünyaya gelmiştir. Sultan Selim'in hocası Ataullah Efendi'den mülâzım olmuştur. Kırk akçe ile Silivri Piri Paşa Medresesi, 997'de (1588/89) Haydar Paşa Medresesi, 1002'de (1593/94) Mahmud Paşa Medresesi, 1003'te (1594/95) Zal Paşa, 1006'da (1597/98) Sahn-ı Semân, 1008'de (1599/1600) Üsküdar Valide Sultan, Bir yıl sonra Darülhadis-i Süleymâniye Medresesi müderrisliklerinde görev yapmıştır.

Safer 1010'da (Ağustos 1601) Medine kadılığına atanmış fakat gitmeyince Nihâli Efendi yerine Süleymaniye müderrisliğine getirilmiştir. 1011'de (1602/03) Haleb kadısı olmuştur. 1013'te (1604/05) Kahire kadılığına, 1020'de (1611/12) Edirne kadılığına 1024'te Rebiülevvel ayında (Mart Nisan 1615) İstanbul kadılığına yükselmiştir. 1026'da (1617) mazul olunca yerine Nihali Efendi getirilmiştir. 1027 (1617/18) vefat tarihidir.

3.2.6.1.5. Nihali Mehmed Efendi

Rumeli kadıaskerliğinde bulunmuş olan Vekil Sinan Efendi'nin oğlu olup, Lütfî Beğzâde Mustafa Efendi'nin talebesidir ancak mülâzemeti ertelenince Hüseyin Efendi'nin talebeliğine geçmiştir. 1001 (1592/93) senesinde Bostanzâde Mehmed Efendi

³⁹³ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1811-1812.

ve Sunallah Efendi Yavuz Efendi, Şani Efendi ve Nihâlî Efendi'yi imtihan etmiş, Nihâlî Efendi'ye Osman Paşa Medresesi müderrisliği verilmiştir.

1004'te (1595/96) Kalenderhane Medresesi, 1006'da (1597/98), Sahn-ı Semâniye, 1008'de (1599/1600) Sultan Selim-i Kadim Medresesi müderrisliği yapmıştır. 1010'da (1601/02) Süleymâniye Medresesi'ne atanmış ancak İstanbul kadısı Mustafa Efendi'nin meclisinde Bostanzâde Mehmed Efendi hakkında uygun olmayan sözler ettiği iddia edilerek azl olunmuştur.

1013 (1604/025) tarihinde Dımaşk-Şam kadılığına atanmıştır. 1018'de (1609/10) Ruscuk kazası arpalığıyla emekli edilmiştir ancak gelen bir şikâyet üzerine bu arpalık kendisinden alınıp Damad Mehmed Efendi'ye verilmiştir. 1021'de (1612/13) Edirne kadılığı yapmıştır. Safer 1026'da (Şubat/Mart 1617) İstanbul kadılığına atanmıştır. 1027'de (1617/18) vefat etmiştir³⁹⁴.

3.2.6.2. I. Ahmed Dönemi'ndeki Diğer Önemli Kadılar

3.2.6.2.1. Salih Efendi (Hocazâde)

Hoca Sadeddin Efendi'nin beşinci ve en küçük oğlu Salih Efendi 6 Cemaziyelahir 990'da (28 Haziran 1582) doğmuştur. Mülâzemetini Molla Tevfik Efendi'den alarak teşriften 1012 (1603/04) yılında Haseki Sultan Medresesi'ne atanmıştır. 1015'te (1606/07) Sahn-ı Semân, Sultan Selim-i Kadîm, Süleymâniye Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur. 1019 Safer ayında (Nisan/Mayıs 1610) Selanik kadılığına atanmıştır. 1020'de (1611/12) Mekke kadılığı, 1021'de (1612/13) Mısır kadılığına gönderilmiş ve 1023'te (1614/15) azledilmiştir. 1026'da (1617) Edirne kadısı olmuş, 1027'de (1617/18) azl olunmuştur.

1031 Receb ayında (Mayıs/Haziran 1622) II. Osman Vakası'yla İstanbul kadılığına getirilmiştir. 1032'de (1622/23) tekrar İstanbul kadısı olmuş 1033'te (1623/24) feragat edince Silistre arpalığı verilerek emekli edilmiştir. 1037 Safer ayında (Ekim/Kasım 1627) Hasan Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskerliğine getirilmiştir ancak kısa bir müddet sonra hastalanarak vefat etmiştir. Yerine Ali Çelebizâde Efendi getirilmiştir³⁹⁵.

³⁹⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1564-66.

³⁹⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1744-47.

Ruznâmçe defterindeki bilgilere göre Salih Efendi, Selanik kadısı iken çuka hizmetinden müstakilen bir kişi talebesini mülâzım vermiştir³⁹⁶. Ayrıca Mekke kadılığından emekli olduktan sonra Süleymaniye medreselerinden birinde müderrislik yapmış ve bu dönemde yine bir kişi talebesi iadedden mülâzım olmuştur³⁹⁷.

3.2.6.2.2. Vildanzâde Ahmed Efendi

Mülâzemetini İvaz Efendi'nin tezkirecilik hizmetinden 1013'te (1604/05) almıştır. Mihrumah Sultan Medresesi, ardından Sofya kadılığı mevleviyet ile verilmiştir. 1014'te (1605/06) Estergon'un fethinden sonra İstanbul'a gelmiş ve kendisine Mekke kadılığı verilmiştir.

1015'te (1606/07) Amid kadılığına ve arkasından Ankara kadılığına getirilmiştir. 1017'de (1608/09) ve 1021'de (1612/13) tekrar Sofya kadılığına getirilmiş ve 1024'te (1615/16) azlolunmuştur. 1033'te (1623/24) Şehirköyi kazası arpalık tahsis edilerek emekli olmuş, aynı senenin sonunda vefat etmiştir³⁹⁸. Mihrimâh Sultan Medresesi müderrisliğinden mevleviyet ile Sofya kadılığına atanmasıyla Veli bin Ali mülâzemeti kabul edilmiştir³⁹⁹.

Vildanzâde Ahmed Efendi dönemin siyasi olaylarında etkin rol oynamış, sadrazama yön vermiş bir şahsiyettir. Sadrazam Lala Mehmed Paşa'nın 1014 (1605/06) senesinde Belgrad Seferi'ne katıldığı esnada ordunun kadısı olarak görev yapmakta idi. Sadrazam ve ordu komutanları Estergon kalesini kuşatma hususunda anlaşmazlık içinde bulunmaktaydılar. Bir kısım komutanlar Estergon Kalesi'ni kuşatmak yerine Kanije-Viyana arasında kalan zengin yerleşim alanlarında talan yapma hayaline girerek bunun daha karlı olacağı hususunda sadrazam Lala Paşa'yı da ikna ettiler.

Sadrazam bu konuda ilam vermek ve sicile kayıt işlemlerini başlatması için Vildanzâde Ahmed Paşa'nın görevlendirilmesini ve onun tutumunu şu şekilde açıklar: “Bu kadı yetenekli, yurtsever ve namuslu bir kişi olduğundan, gerçeğe uygun şu sözleri söyledi”. Ardından da Vildanzâde Ahmed Efendi'nin sözlerini aktarır: “yalın ve küçük dünya çıkarları ardında koşanların sözlerine aldanarak bu denli büyük bir ordu ile çapula

³⁹⁶ RKR, 9/2, s. 62.

³⁹⁷ RKR, 9/2, s. 73.

³⁹⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1700-1701.

³⁹⁹ RKR, 9/1, s. 19. Ayrıca “Mevlânâ Abdurrahman zikrolunan üç nefer mülâzım Sofya kâdısı iken vefât eden merhûm Vildanzâde Ahmed Efendi'nin talebesinden olup müncezen mülâzım alınmak ricâsına ba'de'l- 'arz ve'l-kabûl kayd olundu.” RKR, 9/1, s. 20.

çıkma çok büyük bir hatadır. Çünkü Kasıma daha seksen gün olup talan işi ise yirmi otuz günde biter. Asker takımı, talandan ele külliyetli mal geçirince bu ganimet mallarını emniyetli bir yere götürmek için hemen dağılırlar. O zaman düşman İstoni Belgrad'ı ya da Budin'i kuşatırsa onlara kimlerle karşı koyabilirsiniz? Özellikle padişahımızın Estergon Kalesi'nin geri alınması başlıca arzumdur dediğini siz söylemişsiniz. Eğer işe önce Estergon Kalesi'nden başlarsanız gayretleriniz sonunda bu kaleyi ele geçiremeseniz bile mazur sayılırsınız⁴⁰⁰.” Bu sözler tesirinde kale kuşatılarak teslim alınmıştır.

3.2.6.2.3. Kuş Yahya Efendi

Malkaralı olup mülâzemetini Ebussuud Efendi'den alarak Sitti Hatun Medresesi müderrisliğinden 992 (1584/85) tarihinde Mahmud Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Eyüb medresesi 994'te (1585/86), 1000'de (1591/92) Sahn-ı Semân Medresesi, 1002'de (1593/94) Sultan Selim-i Kadîm Medresesi, 1003'te (1594/95) Edirne Selimiyye Medresesi müderrisliği vazifelerinde bulunmuştur.

1003 Rebiülevvel ayında (Kasım/Aralık 1594) cülus-ı hümâyûn esnasında Tursunzâde Efendi'nin yerine Mekke kadısı olmuştur. Cemaziyelahir 1005'te (Ocak/Şubat 1597) Hocazâde Mehmed Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskerliğine getirilmiştir. Ardından Damad Mehmed Efendi'nin yerine Rumeli kadıaskerliğine yükseltilmiştir. 1006'da (1597/98) emekli edilmiş, 1010'da (1601/02) tekrar Mekke kadısı olmuştur. 1012'de (1603/04) azledilmiştir. Mekke görevinden geri dönerken 1013'te (1604/05) gemilerine yapılan bir saldırıda şehit edilmiştir⁴⁰¹.

Rumeli Kadıaskerliği vazifesi yapmış ve Mekke kadılığına atanması teşrifinden 2 kişi ve Mekke kadısı iken vefat etmesinden dolayı 10 adet vefatından mülâzım kaydedilmiştir⁴⁰². Edirne Darül Hadis müderrisliğinden Saray Bosna kadılığına tayin olunan Zünnun Efendi iadedden bir adet mülâzım vermiştir⁴⁰³.

⁴⁰⁰ ”M. Nuri Paşa, *Netâyicü'l- Vukuât*, s. 194.

⁴⁰¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1360- 64.

⁴⁰² RKR, 9/1, s. 36-37.

⁴⁰³ RKR, 9/1, s. 21.

3.2.6.2.4. La'li Ahmed Efendi

Kostantiniyye'de doğmuş olup mülâzemetini Bayramzâde Zekerîyyâ Efendi'den almıştır ve 981'de (1573/74) Halep kadılığı esnasında müezzinlik yapmıştır. Rodoscuk'ta 30 akçe ile Rüstem Paşa müderrisliğinin ardından 40 akçe ile Şeyhülharem Medresesi'ne, 1000'de (1591/92) Malgara'da Sinan Paşa, 1003'te (1594/95) Yenişehirde'ki Sinan Paşa, 1005'te (1596/97) İsmihan Sultan müderrisliğine hareket etmiştir.

1006'da (1597/98) Erzurum kadısı olarak atanmış ardından Sire kadılığına getirilmiştir. 1010'da (1601/02) getirildiği Konya kadılığına 1012'de (1603/04) tekrar getirilmiştir. Aynı sene Gelibolu kadısı olmuştur. 1013'te (1604/05) Trablus-Şam kadılığını kabul etmeyince tekrar Gelibolu kadısı olmuştur. 1017'de (1608/09) Sakız kadılığı mevleviyet olarak La'li Efendi'ye verilmiştir. 1018'de (1609/10) azil olup ve 1020'de (1611/12) vefat etmiştir⁴⁰⁴.

3.2.6.2.5. Abdurrahman Efendi (Kara Abdurrahman)

Kefe müftüsü Süleyman Efendi'nin oğlu olup, mülâzemetini Çivizâde Mehmed Efendi'den almıştır. 994'te (1585/86) Yenişehir'deki Sinan Paşa müderrisliğine, 998'de (1589-90) ise İstanbul'daki Sinan Paşa medresesine atanmıştır. Bir yıl sonra Zal Paşa Sultani Medresesi ve ardından Edirne'deki Üç Şerefeli Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1001'de (1592/93) Kahire kadılığına atanmış aynı sene Sahn-ı Seman müderrisliğine ardından 1003'te (1594/95) Vıhvıhek Efendi'nin yerine Şehzâde Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1004'te (1595/96) Süleymaniye müderrisliğine ve 1006'da (1597/98) Darülhadisine atanmıştır.

1008 (1599/1600) tarihinde Şam kadılığına atanmıştır. 1009'da (1600/01) Kara Amid kadılığına atanmış kabul etmemiş, 1010'da (1601/02) Şam kadılığıyla tekrar görevlendirilmiştir. Aynı sene Medine kadılığına getirilmiştir. 1014'te (1605/06) Hüseyin Efendi'nin yerine Bursa kadılığına atanmıştır. 1016'da (1607/08) Galata kadısı olmuş bir sene sonra hastalandığı için emekli edilmiş ve aynı sene vefat etmiştir⁴⁰⁵. Kadıların ihtiyaç durumunda ordunun iâşe ihtiyacını karşıladığını daha önce belirtmiştik. Bu iâşe

⁴⁰⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1418-1420.

⁴⁰⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1375-1377.

meselesi esnasında Bursa kadısı olan Abdurrahman Efendi'nin hizmetinde bulunan talebesinin müstakilen mülâzım kaydedildiğini görmekteyiz⁴⁰⁶.

3.2.6.2.6. Celeb Muslihiddin (Mustafa) Efendi

Celeb Mustafa Efendi Diyarbakırlı olup, mülâzemetini şeyhüislâm Zekerıyyâ Efendi'den almıştır. Kırklı medreseden munfasıl iken 1006 Şaban'ında (Mart/Nisan 1598) Zekerıyyâ Efendi Medresesi'ne müderris atanmıştır. 1013'te (1604/05) Sinan Paşa Medresesi, 1015'te (1606/07) Kalenderhâne Medresesi, 1017'de (1608/09) Hocazâde Salih Efendi'nin yerine Sahn-ı Semâniye, bir sene sonra Şehzâde Medresesi'nde ve 1021'de (1612/13) Süleymaniye Medresesi'nde görev yapmıştır.

Rebiülevvel 1024'te (Mart/Nisan 1615) Halep kadılığına atanmıştır. Rebiülahir 1024'te (Nisan/Mayıs 1615) Mekke kadısı olmuştur. 25 Zilhicce 1025'te (3 Ocak 1617) vefat etmiştir⁴⁰⁷.

3.2.6.2.7. Bahsi Mehmed Efendi

Hamid vilayetine bağlı Isparta beldesinde doğmuştur. Mülâzemetini Çivizâde Mehmed Efendi'den alarak ilmiyeye katılmıştır. Kırk akçelik Hasan Paşa Medresesi'nden munfasıl iken 1004'te (1595/96) Murad Paşa Medresesi'ne, 1007'de (1598/1599) Yeni Ali Medresesi'ne, 1008'de (1599/1600) Bursa Sultânî Medresesi'ne, 1009'da (1600/01) Gazanfer Ağa Medresesi'ne, 1010 (1601/02) tarihinde Sahn-ı Semâniye'ye atanmıştır. 1011'de (1602/03) Edirne Darülhadis Medresesi, 1013'te (1604/05) Süleymaniye müderrisliğine, bir sene sonra da Darülhadis-i Süleymaniye Medresesi'ne tayin edilmiştir.

1015'te (1606/07) Mekke kadılığı verilmiştir ancak sadece bir gün kalabilmiş ve 1017'de (1608/09) Kahire kadılığına gönderilmiştir. 1021'de (1612/13) Bursa kadılığını kabul etmeyince 1022'de (1613/14) Nihâli Efendi'nin yerine Edirne kadılığına atanmıştır. 1027'de (1617/18) Nihâli Efendi'den sonra İstanbul kadılığına getirilmiştir. Ardından

⁴⁰⁶ RKR, 9/1, s. 17.

⁴⁰⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1503-04.

Menemen kazası arpalık olarak tevcih edilerek emekli edilmiştir. 1028'de (1618/19) Rumeli kadıaskeri olan Ganizâde Efendi'nin yerine Anadolu kadıaskeri olmuştur. 1029'da (1619/20) emekli edilmiştir. 1033'te (1623/24) vefat etmiştir⁴⁰⁸.

3.2.6.2.8. Ali Beyzâde İbrahim Efendi

Mülâzemetini Saadettin Efendi'den almıştır. Kırk akçelik medreseden mazul iken 1004 Muharrem ayında (Eylül/Ekim 1595) Bergos Medresesi'ne birkaç ay sonra Fethiye Mehmed Paşa müderrisliğine getirilmiştir. 1008 (Eylül/Ekim 1599)'de Ahizâde Hüseyin Efendi yerine İsmihan Sultan müderrisliğine ve iki yıl sonra Nefeszâde Efendi yerine Sahn-ı Seman Medresesi'ne ve birer yıl arayla önce yevmi 60 akçe olarak Ayasofya'ya, ardından da Süleymaniye medreselerinden birine tayin edilmiştir. 1014 Cemaziyelahir'de (Ekim/Kasım 1614) Aliçelebizâde yerine Süleymaniye Darü'l-hadisi müderrisliğine ardından Nihali Efendi yerine Şam kadılığına atanmıştır. Üç sene sonra bu vazifeden azledilmiştir⁴⁰⁹. 1028 Ramazan (Eylül 1619)'da vefat etmiştir⁴¹⁰.

3.2.6.2.9. Nesimizâde Seyyid İbrahim Efendi

Mülâzemetini Hoca Sadedin Efendi'den alarak kırk akçe ile Sitti Hatun Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır. 1004'te (1595/96) Eski Ali Paşa Medresesi, 1009'da (1600/01) Gevher Han Sultan Sultan Medresesi, 1011 (1602/03) Poyraz Vakası'nda Üç Şerefeli Medresesi, 1012'de (1603/04) Semaniye Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur. 1013'te (1604/05) Konya kadılığına atanmıştır. 1014'te (1605/06) Erzurum kadılığına atanmış fakat kabul etmemiştir. Yalvaç kasabasında sipahi eşkiyasının saldırısında vefat etmiştir⁴¹¹.

Konya kadısı iken vefat etmiş olup farklı kayıtlarda 3'er adet toplamda 6 kişi vefatından mülâzım kaydı bulunmaktadır⁴¹². Ayrıca Abdülfettah bin Sinan el-Karamanî adlı kişi deryada ihtilal olduğu için gelmeye mecali olmadığından İstanbul'a varamadığından nevbet yoluyla mülâzım kaydolunmuştur⁴¹³. Diğer bir ek notta da aynı

⁴⁰⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1697-98.

⁴⁰⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 1589.

⁴¹⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1589.

⁴¹¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1329- 1330.

⁴¹² RKR, 9/1, s. 34, 44.

⁴¹³ RKR, 9/1, s. 45.

şekilde Veliyyüddin bin Süleyman el- Germiyânî adlı talebesi 1013'teki (1604/05) karışıklık ve ayaklanmalarda mürettebat olduğu için 1015 (1606/07) tarihinde İstanbul'a gelememe sebebini bildirilmiş ve bunun üzerine kendisi nevbete bırakılarak mağduriyeti bir nebze giderilmiştir⁴¹⁴.

3.2.6.2.10. Çalıkzâde Abdurrahman Efendi

Çalık Ali'nin oğlu olup mülâzemetini Ataullah Efendi'den almıştır. 997'de (1588/89) kırklı medreseden mazul iken Piri Paşa Medresesine, 1001'de (1592/93) Çorlu medresesine atanmıştır. 1003 Receb (Mart/Nisan 1595) ayında Kayseri kadılığı mevleviyet olarak kendisine verilmiştir. 1006'da (1597/98) tekrar bu kadılığa getirilmiştir. 1008 Receb ayında (Ocak/Şubat 1600) Konya kadısı olmuştur. 1009'da (1600/01) tekrar Kayseri kadılığı, 1012'de (1603/04) Amid kadılığı, ardından tekrar Konya kadılığı, 1014'te (1605/06) üçüncü kez Konya kadılığına atanmıştır. 1017'de (1608/09) Vize-Saray kazası mevleviyet olarak verilmiştir. 1020'de (1611/12) vefat etmiştir.

3.2.6.2.11. Recebzâde Efendi

Kara Çelebi'den mülâzemetini almış olup kırk akçelik Tûtî Latif Medresesi'nden mazul iken 983'te (1575/76) Edirne Şeyhi Çelebi Medresesi, 986'da (1578/79) Rodos kadısı olmuştur. 990'da (1582/83) emekli edilmiş ardından Veziriazam Ahmed Paşa'nın muallimi olmuştur. Ma'lûlzâde Nâkîb Efendi'den 1004 (1595/96) tarihinde mülâzemet alarak Ahmed Paşa Medresesi'ne atanmış, 1017'de (1608/09) Yaylakıyye-i İznik Medresesi payesi, 1022'de (1613/14) Hankâh payesi ve 1023'te (1614/15) Sahn-ı Semâniye'ye hareket etmiştir. 1024'te (1615/16) Haseki altmışlı medresesinden 1025'te (1616/17) Bağdad kadılığına getirilse de kabul etmeyince 1027 (1617/18) tarihinde Edirne Selimiye'ye atanmıştır. 1029 (1619/20) tarihinde Üsküdar kadılığına atanmıştır. 1032'de (1622/23) vefat etmiştir⁴¹⁵.

3.2.6.2.12. Karaca Ahmed Efendi

Hamidli Karaca Ahmed Efendi mülâzemetini Kazizâde Efendi'den almıştır. 1007 (1598/99) tarihinde Haydar Paşa Medresesi müderrisliğinden 1008'de (1599/1600) Ağrus müftülüğüne atanmıştır. 1010'da (1601/02) Selanik müftülüğü yapmıştır. 1011'de

⁴¹⁴ RKR, 9/1, s. 45.

⁴¹⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1689-90.

(1602/03) Edirne Cami-i Atik, 1013'de (1604/05) Sahn-ı Semâniye Medresesi müderrisliği, Manisa müftülüğü yapmıştır.

1014'te (1605/06) Hankah Medresesi, Sahn-ı Semâniye Medresesi, 1017'de (1608/09) Eyüb Medresesi, Edirne Darülhadis Medresesi müderrisliklerinde vazifelendirilmiştir. 1022 Şaban ayında (Eylül/Ekim 1613) Edirne Sultan Beyazıd Medresesi müderrisliğine ardından da Kudüs kadılığına atanmıştır ve burada vefat etmiştir⁴¹⁶.

3.2.6.2.13. Bâî Efendi

Karaman'ın Gaferiyat kasabasından olup mülâzemetini Anadolu kadiaskeri Hubbî Mollası'ndan almıştır. Kırk akçelik medreseden mazul iken 1008'de (1599/1600) Sinan Paşa Medresesi'ne atanmıştır. 1011'de (1602/03) Rodos kadılığına, 1015'te (1606/07) Şam müftülüğüne atanmıştır. 1017'de (1608/09) Soğukkuyı Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. 1019'da (1610/11) Sahn-ı Semân Medresesi'ne ve aynı sene Karaca Ahmed Efendi'nin yerine Edirne kadılığına atanmıştır. 1019'da Sahn-ı Semân'ın ardından Edirne Darülhadis Medresesi'ne 1021'de (1612/13) Edirne Sultan Selim Medresesi'ne, 1022'de (1613/14) tekrar Darülhadisi'ne atanmış olup, 1026'da (1617) vefat etmiştir⁴¹⁷.

3.2.6.2.14. Niksarizâde Efendi

İstanbul kadılığı yapmış olan Niksâri Mustafa Efendi'nin oğlu olan Mahmud bin Mustafa 945'te doğmuştur. 973 tarihinde Şah Efendi'den mülâzemetini almıştır. Varna, Silisre ve Tırnova kadılıklarında bulunmuş ve ardından 998'de (1589-90) Şumnı kasabası kadılığına atanmıştır. Bu esnada kendisinin içki, zevk ve sefa âlemine daldığı söylenir⁴¹⁸.

1005 (1596/97) tarihinde Mehmed Paşa Medresesi müderrisliğine ardından Edirnekapısı müderrisliğine atanmıştır. 1007'de (1598/99) Sadrazam İbrahim Efendi tarafından Engürüs kadılığına getirilmiştir. 1008 Belgrad'dan Sahn-ı Seman

⁴¹⁶ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1468-70.

⁴¹⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1511-12.

⁴¹⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1492.

Medresesi'ne tayin olmuştur. 1009 (1600/01) tarihinde Selanik kadısı olmuş ardından Yenişehir kadılığına atansa da gitmemiştir.

1010'da (1601/02) Sadrazam İbrahim Paşa vefat edince İstanbul'a dönmüş ve altmış akçe ile tekrar Sahn-ı Semân Medresesi'ne atanmıştır. 1011'de (1602/03) Edirne Sultan Selim Medresesi, bir yıl sonra Süleymaniye, 1015'te (1606/07) Darülhadis-i Süleymâniye müderrisliklerinde bulunmuştur. 1015 (1606/07) tarihinde Selanik kadılığı, 1016'da (1607/08) tekrar aynı vazife, 1020'de (1611/12) tekrar Selanik kadılığı verildi. 1022'de (1613/14) Karaferye arpalık olarak tevcih edilmiştir. 1025 (1616/17) tarihinde vefat etmiştir⁴¹⁹.

3.2.6.2.15. Abdülkerim Efendi (Kerim Çelebi)

Ganizâde Efendi'nin oğlu Kadri Çelebi'nin oğlu olarak 977'de (1569/70) doğmuştur. Mülâzemetini 997'de (1588/89) almış olup, 40'lı medreseden mazul iken Mısır'a giderek Şeyh Ali Makdisî ve Bedreddin Karâfi'den ders almıştır.

1009 (1600/01) tarihinde Davud Paşa Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1011'de (1602/03) Zal Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1014'te (1605/06) Mihrumah Sultan pâyesi verilmiştir. 1017'de (1608/09) Sahn-ı Semâniye müderrisliğine, 1019'da (1610/11) Valide Sultan Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1020'de Yenişehir kadısı olarak göreve başlamıştır. Şevval 1021'de (Kasım/Aralık 1612) Kudüs kadılığına atanmış bir sene görevde kalmıştır. 1026'da (1617) Halep kadılığına getirilmiştir. Sermin kadılığı mevleviyet ile verilmiş olup iki sene tasaaruf etmiştir. 1030'da (1620/21) Mısır kadılığına, 1032'de (1622/23) Bursa kadılığına ve 1035'te (1625/26) Edirne valiliğine ve ardından Galata kadılığına getirilmiştir. Galata kadısı olarak bir sene görev yapmış, 1038 (1628/29) tarihinde vefat etmiştir⁴²⁰. Abdülkerim Efendi Ayasofya Medresesi müderrisi olarak iadedden bir adet, Kudüs kadılığı teşrifinden de 3 adet mülâzım vermiştir⁴²¹.

3.2.6.2.16. Hüsrevzâde Hüsrev Efendi

Hüsrevzâde Mustafa Efendi'nin oğludur. Mülâzemetini Hoca Sadeddin Efendi'den alarak kırk akçelik Bursa Ahmed Paşa müderrisliğinden sonra 1004'te

⁴¹⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1491-96.

⁴²⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1767-69.

⁴²¹ RKR, 9/1, s. 10.

(1595/96) Haydar Paşa Medresesi, 1006'da (1597/98) Rüstem Paşa Medresesi, 1008'de (1599/1600) Mihrimah Sultan Medresesi, 1011'de (1602/03) Sahn-ı Semâniye Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur.

1012'de (1603/04) İzmir kadılığına atanmıştır. 1014'te Abdülkerim Efendi'nin yerine Kudüs kadısı olmuş 1015'te Derviş Paşa azlettirmiştir. 1016 (1607/08) Trablusşam kadılığını kabul etmeyince iki yıl sonra Eyüb kadısı olarak atanmıştır. 1020'de (1611/1612) azlolunmuş ve aynı sene vefat etmiştir⁴²². Kudüs kadılığı teşrifinden 3 adet mülâzım kaydolanmıştır⁴²³. Hüsrev Paşa müderrisliğinden iadedden 1 adet mülâzım vermiştir⁴²⁴.

3.2.6.2.17. Helvacızâde Mehmed Efendi (Arifi)

Hamid'in Yalvaç kasabasında doğmuş olup, mülâzemetini Karaçelebizâde Hüsam Efendi'den alarak 1008'de (1599/1600) Yusuf Paşa Medresesi'nde müderrisliğe başlamıştır. 1013'te (1604/05) Bursa Sultaniyye'sine, 1017'de (1608/09) Sahn-ı Semaniye'ye atanmıştır. 1021'de (1612/13) İzmir kadılığı, Filibe kadılığı, 1024'te (1615/16) Kudüs kadılığı ve 1028'de (1618/19) Eyüp kadılığına getirilmiştir. 1030'da (1620/21) Pınar Hisar kazası arpalık verilmiştir. 1032'de (1622/23) vefat etmiştir⁴²⁵.

3.2.6.2.18. Mehmed Sadık Efendi

Nahcivanlı olup, mülâzemetini Hoca Sadeddin'den alarak kırklı medreseye atanmıştır. Sinan Paşa Medresesi 1005 (1596/97), 1007'de (1598/99) Sinan Paşa Sultânî, 1010'da (1601/02) Siyavuş Paşa Sultanî Medresesi, bir yıl sonra da Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliği yapmıştır.

1011 (1602/03) tarihinde Gence kadılığına atanmıştır ancak Kızılbaş olaylarından dolayı İstanbul'a dönmüştür. 1015'te (1606/07) Filibe kadılığına, 1016'da (1607/08) Ankara kadılığına atanmıştır. 1018'de (1609/10) azlolunmuş ve La'li Çelebi Efendi'nin yerine Sakız kadılığına atanmıştır. Safer 1020'de (1611/12) Vildanzâde Efendi'nin yerine Sofya kadısı olmuş 1023'e (1614/15) kadar bu vazifede kalmıştır. 1024'te (1615/16)

⁴²² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1406-07.

⁴²³ RKR, 9/1, s. 15.

⁴²⁴ RKR, 9/1, s. 17.

⁴²⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, 1669-70.

İzmir kadılığına oradan da Trablus Şam kadılığına atanmış kabul etmeyince bir sene sonra tekrar Sofya kadısı olmuştur. 1027'de (1617/18) Sofya kadısı iken vefat etmiştir⁴²⁶.

3.2.6.2.19. Tursunzâde Abdullah Efendi (Feyzî)

Dursun Efendi'nin oğlu olup, mülâzemetini Malûlzâde Efendi'den almıştır. Kırk akçelik medreseden sonra 1001'de (1592/93) Nişancı Mehmed Paşa Medresesi, 1004'de (1595/96) Edirne Kapısı Medresesi, Gazanfer Ağa Medresesi 1005 (1596/97), 1008'de (1599/1600) Sahn-ı Semâniye, 1009'da (1600/01) Üsküdar Valide Sultan Medresesi müderrisliğinin ardından Şevval 1010'da (Mart/Nisan 1602) Kudüs kadılığına atanmıştır. Bir yıl sonra Bağdat kadılığına ve 1014'te (1605/06) Eyüp kadılığına getirilmiştir. 1018 (1609/10) tarihinde Üsküdar kadısı olarak tayin edilmiş bir senelik vazifesinden sonra vefat etmiştir⁴²⁷.

3.2.6.2.20. Muslihiddin Efendi(Yok Yok)

Karamanlı olup mülâzemetini Kâzîzâde Efendi'den almıştır. 1004'te (1595/96) Ahmed Paşa Medresesi, 1008'de (1599/1600) Üç Şerefeli payesi, 1011'de (1602/03) Edirne Kapısı, Sahn-ı Seman Medresesi, 1013'te (1604/05) Edine Bâyezid Medresesi, 1014'te (1605/06) Sultan Selim-i Kadîm Medresesi ve Valide-i Cedid Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur.

1016'da (1607/08) Üsküdar kadılığı, 1020'de (1611/12) Eyüp kadılığı, 1021'de (1612/13) tekrar Üsküdar kadılığı, 1023'te (1614/15) tekrar Üsküdar kadılığına tayin edilmiştir. 1028'de (1618/19) Mihaliç arpalık olarak tahsis edilmiş, aynı sene İzmir kadılığına getirilmiştir. 1032'de (1622/23) vefat etmiştir⁴²⁸.

3.2.6.2.21. Cafer Efendi

Karahisar-ı Sahib doğumludur. Mülâzemetini Samsunîzâde Hâcî Efendi'den almıştır. 1001'de (1592/93) Piri Paşa Medresesi'ne (Soğukkuyı), 1012'de (1603/04) Kızılmusluk Medresesi'ne, 1013'te (1604/05) Sahn-ı Semâniye'ye, 1016'da (1607/08)

⁴²⁶ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, 1574.

⁴²⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1388.

⁴²⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1664-65.

Edirne Bayezid Medresesi'ne atanmıştır. 1019 Muharrem ayında (Mart/Nisan 1610) Kudüs kadılığına, ardından İzmir kadılığına, 1023'te (1614/15) Eyüp kadılığına 1026'da (1617) Medine kadılığına getirilmiştir⁴²⁹. 1034'te (1624/25) tekrar Eyüp kadısı olmuş ve 1035'te (1625/26) vefat etmiştir⁴³⁰.

3.2.6.2.22. Seydîzâde Mehmed Efendi

Manav Seyyidî Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi mülâzemetini Çivizâde Efendi'den almıştır. 40'lı medreseden mazul iken 998'de (1589/90) Davud Paşa Medresesi'ne atanmıştır. 1004'te (1595/96) Üç Şerefeli pâyesi verilmiştir. 1007 Şevval ayında (Nisan/Mayıs 1599) Rıdvan Efendi'nin yerine İzmir kadısı olmuştur. 1009'da (1600/01) Konya kadılığına atanmış, 1012'de (1603/04) ikinci kez İzmir kadısı olmuştur. Aynı sene Kütahya kadılığına atanmış olup 1013 Zilhicce ayında (Nisan/Mayıs 1605) vefat etmiştir.

Pervaniye medresesi müderrisliğinden iadede bir adet talebesi mülâzım kaydolunmuştur. Ayrıca Kütahya kadılığı sonrasında vefatından olarak Abdullah Efendi'nin imtihanını geçen 3 adet talebesi de mülâzım kaydolunmuştur⁴³¹.

3.2.6.2.23. Cüvani Efendi

İlmiye zümresine 1008 (1599/1600) tarihinde şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin mu'îdi olarak günlüğü 40 akçeden katılmıştır. 1009'da (1600/01) Şam müftüsü olmuştur ve daha sonra Kıbrıs müftülüğünde bulunmuştur. 1014'te (1605/06) Kütahya Kadılığına getirilmiştir. 1026'da (1617) Kayseri kadısı olup 1027'de (1617/18) vefat etmiştir⁴³².

3.2.6.2.24. Mehmed Efendi (Gümüş Ayak)

1020 (1611/12) tarihinde Süleyman Efendi'den sonra Sire kadılığına getirilmiştir. 1024 (1615/16) tarihinde Sire Kadısı iken vefatından sonra 3 talebesi nevbete kalmıştır.

⁴²⁹ Medine Kadılığı teşrifinden 4 adet mülâzım vermiştir. Ruznâmçede bu tarih 1013'tür. *RKR*, 9/1, s. 14.

⁴³⁰ Atâyî, *Hadâîku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1717-18.

⁴³¹ *RKR*, 9/1, s. 33.

⁴³² Atâyî, *Hadâîku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1454.

Ayrıca önceki dönemde nevbete kalmış olan 4'ü Kastamonulu 7 talebesi Bostanzâde Mehmed Efendi'nin defterine mülâzım kaydolunmuştur.

3.2.6.2.25. Mehmed Efendi

Sultan Mehmed Validesi Sultan Medresesi müderrisliğinde iken Kostantiniye Kadılığına getirilmiş iadedden bir adet mülâzım vermiştir⁴³³. Halep kadılığında da bulunmuş olup Süleymaniye müderrisliği iadesinden 1 adet mülâzım vermiştir⁴³⁴. Ardından mevleviyet ile Serin kadılığına getirilmiş olup vefat etmesi sonucunda ilk etapta 2 adet⁴³⁵ ve ardından 3 adet⁴³⁶ olmak üzere toplam 5 talebesi Ali Beyzâde'nin imtihanıyla mülâzım kaydolunmuştur.

3.2.6.2.26. Bostanzâde Yahya Efendi

Bostanzâde Mehmed Efendi'nin kardeşi olup, 1004 (1595/96) tarihinde Mihrimah Sultan pâyesinden azlolunmuş ve yerine Abdülkadir Efendi getirilmiştir⁴³⁷. Halep kadılığında bulunmuş ve 1013-15/16 (1606/08) Galata kadılığı yapmıştır⁴³⁸. 1017 (1606/07) Bursa kadısı olmuştur. Aynı sene Cemaziyelahir ayında (Eylül/Ekim 1608) Yahya Efendi Edirne kadılığına atanmıştır⁴³⁹. 1020'de (1611/12) Edirne kadılığından mazul olmuştur. 22 Ramazan 1022'de (5 Kasım 1613) Abdülcebbarzâde Efendi'nin yerine İstanbul kadılığına atanmıştır⁴⁴⁰. Safer 1032'de (Aralık/Ocak 1622/23) Bostanzâde Mehmed Efendi'nin yerine Anadolu kadiaskerliğine getirilmiştir⁴⁴¹. 1032 Zilkade ayında (Ağustos/Eylül 1623) yerine Azmizâde Efendi getirilmiştir⁴⁴².

3.2.7. Müftüler

Fakih bir kişinin fikhî bir mesele hakkında yazılı veya sözlü olarak verdiği hükme fetva denir. Fetvayı verme yetkisi bulunan ve bu hükmü açıklayan bu fakih kişiye de

⁴³³ RKR, 9/1, s. 14.

⁴³⁴ RKR, 9/1, s. 16.

⁴³⁵ RKR, 9/1, s. 31.

⁴³⁶ RKR, 9/1, s. 42.

⁴³⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1095.

⁴³⁸ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1376, 1404.

⁴³⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1405.

⁴⁴⁰ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1462, 1561.

⁴⁴¹ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1688.

⁴⁴² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1882.

müftü denir. Kuran ve sünnetlerdeki hükümleri anlamlandırma, açıklama ve bunun yanında genel ifadelerden doğru sonuçları çıkardıktan sonra bunun toplum geneline hitap edilecek şekilde açıklanmasıyla görevlidirler.

Müftülerin verdiği fetvalar suç, cezadan öte özel hayat, günlük yaşantılar, ibadet gibi insanın etken veya edilgen olduğu, kendisini doğrudan ilgilendiren veya dolaylı olarak temas eden her konuda isteğe bağlı olarak verilen hükümlerdir. Bu hükümlerin en büyük özelliği Kuran veya sünnete bağlılıklarıdır.

Müftüler sorulan soruları en başta doğru anlamalı, ilim ve diyanetinin sağlam olduğuna inandığı kişilerle istişare edilerek cevaplar aranmalıdır. Müftü kendisinden herhangi bir mesele için fetva alan kişiye zorla uygulayıcı bir tavır sergilemez⁴⁴³. Elimizdeki ruznâmçelerde adı müftülükte geçen kişilerin kadılıklarda istihdamı nedeniyle bazıları kadılık kısmına verilmiştir.

Tablo 11: 9 ve 13 Numaralı Ruznâmçelerde Adı geçen I. Ahmed Dönemindeki Müftüler

Tarih	Müftü	Geçmiş Görevi	Görevi	Mülâzımlık Yolu
1013 (1604/05)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	-	Şam Müftülüğü	Teşrifin
1013 (1604/05)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	-	Şam Müftülüğü	Teşrifin
1013 (1604/05)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	-	Şam Müftülüğü	Teşrifin
1013 (1604/05)	Osman Efendi	Bursa Sultan Yıldırım Han Medresesi	Manisa müftülüğü	İadedden
1013 (1604/05)	Cüvani Efendi	Şam-ı Şerif müftülüğü		Teşrifin
1015 (1606/07)	Muslihiddin Efendi	Amasya müftülüğü	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Nefeszâde Mustafa Efendi	-	Şeyh Ebu'l-Vefa Darül Hadisi müderrisliği	Vefat
1015 (1606/07)	Muslihiddin Efendi	Bursa Kaplıca Medresesi müderrisliği	Amasya müftülüğü	Vefat
1015 (1606/07)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	Şam müftülüğü-Mütekaid	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	Şam müftülüğü-Mütekaid	Vefat	Vefat

⁴⁴³ F. Atar, “Fetva”, s. 486-496.

1015 (1606/07)	Şecaeddin Efendi	Amasya Müftülüğü	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Şecaeddin Efendi	Amasya Müftülüğü	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Şerif Ahmed Efendi	Amasya Müftülüğü- Sultan Bayezid Han Müderrisliği	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Şerif Ahmed Efendi	Amasya Müftülüğü- Sultan Bayezid Han Müderrisliği	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Şerif Ahmed Efendi	Amasya Müftülüğü- Sultan Bayezid Han Müderrisliği	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	Şerif Ahmed Efendi	Amasya Müftülüğü- Sultan Bayezid Han Müderrisliği	Vefat	Vefat
1015 (1606/07)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	Şam müftülüğü tekaüdü	Vefat	Nevbet
1015 (1606/07)	İbadzâde Seyyid Ali Efendi	Şam Müftülüğü	Vefat	Vefat
1019 (1610/11)	Şerif Ahmed Efendi	Amasya Müftülüğü	Sultan Bayezid Han müderrisliği- Vefat	İadedden
1024 (1615/16)	İbrahim Efendi	-	Şam müftüsü iken vefat	Vefat
1024 (1615/16)	İbrahim Efendi	-	Şam müftüsü iken vefat	Vefat

İbadzâde Seyyid Ali Efendi'nin 1013 (1604/05) tarihinde Şam müftülüğüne atanması sonucu 3 talebesine mülâzemet verilmiştir. Şam kadısı iken vefatından sonra da 4 talebesi mülâzım olarak kaydedilmiştir. Şerif Ahmed Efendi'nin Amasya müftüsü iken vefat etmesinden sonra 5 talebesi vefatından olarak ve 1 talebesi iadedden mülâzemet sistemine katılmıştır. İbrahim Efendi'nin Şam kadısı iken vefat etmesinden sonra iki talebesi mülâzemet almıştır. Osman Efendi'nin Manisa müftülüğünden ve Cüvani Efendi'nin Şam müftülüğünden olmak üzere ise birer talebesi teşriften silke katılmıştır.

3.2.8. Nakîbül Eşrâflar

İlk örneklerine 9. yüzyılda Abbasilerde “Nakîbu’n-nükebâ” olarak rastlanan kurum Osmanlı Devleti’nde Yıldırım Beyazıd döneminde “Sâdât Nazırlığı” ismiyle kurulmuştur. Bu dönemde nâzır adı verilen görevli düzenli maaş alan devlet memuru olarak atanmıştır⁴⁴⁴. Hz. Muhammed’in torunları Hasan ve Hüseyin’nin soyundan gelen ve dolayısıyla peygamber soyundan gelen seyyid ve şeriflerin tespiti, doğumları, vefatları, hak ve muafiyet, hatta evlilikleri gibi her türlü işlemleriyle ilgilenen kurum Osmanlı Devleti’nde nekâbet eşrâfı/nâkîbüleşrâf olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴⁵.

17. yüzyıla kadar bu işle meşgul olan kişilerde özellikle bir seçicilik gösterilmezken bu devirden sonra bu makama kadiaskerlikten azlolunanlar ve İstanbul kadılığı yapmış olanlar gibi ulemâ getirilmiştir. Nakîbül eşrâfın tayini işlemleriyle bizzat şeyhülislamılgilenmişlerdir ve görev sürelerinde herhangi bir sınır çizilmemiştir.

Nakîbüleşrâfın teyit ettiği seyyidlere temessükleri verilerek soya dayalı ayrıcalıkları resmîleştirilmiştir⁴⁴⁶. Seyyid ve şeriflerle ilgili ayrıntılı bilgiler Nakîbüleşrâf defterlerine kaydedilmiştir. Dönem dönem seyyidlerin ayrıcalıklarına sahip olmak isteyen insanların kendilerini bu defterlere kaydettirmeye çalışmaları “müteseyyid” olarak adlandırılan sahte seyyidlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böyle durumlarda bu sahtekârlığın önüne geçmek için söz konusu defterler temel kaynak olmuştur. 1924’te hilafetin kaldırılmasına kadar Nakîbül eşrafılık kurumu varlığını sürdürmüştür.⁴⁴⁷ Aşağıda, ismine incelenen ruznâmçelerde rastlanan nakîbüleşrâflar anlatılmıştır.

3.2.8.1. Yavuz Seyyid Mehmed Çelebi Efendi

Bursa ve Kostantiniye kadılığından (Atâyî’de bu bilgi yoktur) ve müderrislik vazifesinde bulunmuş olan Seyyid Mehmed Efendi’nin toplam 15 adet talebesinden 3 adedi nekâbet eşrâfı teşrifinden⁴⁴⁸, 5 adedi nekâbetten vefatından⁴⁴⁹, 1 adedi muidlikten⁴⁵⁰ ve son olarak 6 adedi vefatından mülâzım kaydolunmuştur⁴⁵¹.

⁴⁴⁴ Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, *DİA*, c. 32, 2006, s. 323.

⁴⁴⁵ M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, İstanbul 1993, c. II, s. 647.

⁴⁴⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 164-167.

⁴⁴⁷ Ş. T. Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, s. 323.

⁴⁴⁸ *RKR*, 9/1, s. 32.

⁴⁴⁹ *RKR*, 9/1, s. 32.

⁴⁵⁰ *RKR*, 9/1, s. 33.

⁴⁵¹ *RKR*, 9/1, s. 43.

Ahmed Çelebi'nin oğlu olan Yavaş Çelebi olarak da tanınan Mehmed Çelebi daha sonra “Yavuz Çelebi” olarak anılmaya başlanmıştır. Mülâzemetini Atatullah Efendi'den alarak küçük kadılıklarda görev yapmıştır. Bursa Emir Sultan Medresesi'nden munfasıl olduktan sonra Sunullah Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin tertiplediği Kitab-ı Cihad'ın imtihanından başarıyla geçerek 1004 (1595/96) tarihinde Kasım Paşa Medresesi'ne atanmış ardından aynı sene Mahmud Paşa Medresesi'ne hareket etmiştir. Kızıl Musluk Medresesi 1005 (1596/97), 1008'de (1599/1600) Edirne Kapısı Medresesi, Sahn-ı Semâniye, 1010 (1601/02) Şehzâde Medresesi, bir yıl sonra Süleymaniye Medresesi ve 1012'de (1603/04) Darülhadis-i Süleymâniye Medresesi müderrisliklerinde bulunmuştur.

1013'te (1604/05) Eyüp kadılığına getirilmiştir. Aynı sene vefat eden Abdülkadir Efendi'nin yerine nâkibüleşrâf olarak atanmıştır. Aynı sene vefat etmiş ve yerine Emir Ali Efendi nâkibüleşrâf tayin edilmiştir⁴⁵². Nâkibüleşrâf iken vefat edince Yavuz Seyyid Mahmud Efendi'nin vefatından 8 talebesi mülâzım olarak kaydedilmiştir⁴⁵³.

3.2.8. 2. Nâkibüleşrâf Emir Ali Efendi

Bursa doğumlu olup mülâzemetini Hoca Sadeddin Efendi'den almıştır. Bursa İsa Beğ Medresesi'nden 1001'de (1592/93) kırk akçeli Eski Ali Paşa Medresesi'nden sonra, 1004'te (1595/96) Siyavuş Paşa Medresesi'ne, aynı yıl Siyavuş Paşa Sultani Medresesi'ne ve 1008'de (1599/1600) Sahn-ı Semân Medresesi'ne hareket etmiştir. Aynı sene Kütahya kadılığına atanmıştır. 1010'da (1601/02) Amid kadılığı, 1011'de (1602/03) Yenişehir kadılığına atanmıştır. 1013 'te (1604/05) Seyyid Yavuz Mehmed Çelebi'nin vefatından sonra nakübüleşrâf olarak atanmıştır. 1025 (1616/17) tarihinde vefat etmiştir⁴⁵⁴.

3.2.9. Müderrisler

Müderris, ham bilgileri akılla yorumlayan toplumu gerek İslami ilimler gerekse dünyevi bilimler açısından aydınlatma, yeni dinamik bir nesil yetiştirme vazifesi gibi

⁴⁵² Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1315-16.

⁴⁵³ RKR, 9/1, s. 42-43.

⁴⁵⁴ Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, c. 2, s. 1486-87.

önemli bir misyon yüklenmiş olduğundan müderrislik belirli şartları sağlayanların ve imtihanlardan geçenlerin ifâ edebileceği bir vazifedir.

İlim öğretene ve kendisi de devamlılıkla öğrenen müderrislerin amacı saygınlık ve makam değil yalnızca Allah rızasını kazanmak olması gerektiğinden müderrisler gösterişten ve riyadan uzak duran kimseler olmalı idiler. Öte yandan Allah'ın rızasını kazanmak ise O'nun emirlerine uymak, yasaklarından sakınmak, ilmi yaymaktan ve İslam'ın en temel düsturu olan “emr-i bi'l-ma'rûf neyh-i ani'l-münker bilincini taşımaktan geçmektedir. Müderrisler Kuran'ın ve dolayısıyla şeriatın kural ve prensiplerine sadık kalarak ilmî faaliyetlerde bulunmak ve teşvik etmek yolunda çaba sarf eden kişilerdir. Kuran'ı ezberletmek ve ondan da öte içselleştirerek yaşam felsefesi haline getirebilme yolunda kendisi en güzel örnekleri sergileyebilmelidir ki öğretileri öğrencileri üzerinde tesirli olabilsin. Bu açıdan talebeler yeme-içme, giyinme âdâbı gibi görgü kurallarını da müderrislerin lisân-ı hâllerinden edinmekte idiler.

Edirne Dârülhadis Medresesi ve İstanbul Süleymaniye Dârülhadisi için “tarîk-ı müderrisînin müntehâyı merâtibi olan dârülhadis raddesi” tabiri kullanılmıştır. Edirne Dârülhadis Medresesi Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar en yüksek mertebedeki müderrislerin ders verdiği medrese iken Süleymaniye Dârülhadisi'nin kurulmasının ardından burası Osmanlı Devleti'nin en yüksek rütbeli müderrislerinin kadrolandığı yer olmuştur. Süleymaniye Medresesinin dört müderrisi arasında en kıdemli olanına darü'l-hadis müderrisliği tevcih edilmiştir. Darülhadis müderrisi “kibar-ı müderrisîn”⁴⁵⁵ olup yevmiyesi 100 akçedir⁴⁵⁶ ve isterse mevleviyet kadılığına atanabilmekteydi. Örneğin İstanbul Mihrimah Sultan müderrisi olan Vildanzâde Ahmed Efendi'ye mevleviyet statüsünde bulunan Sofya kadılığı tevcih olunarak muidinden mülâzım kaydolunmuştur⁴⁵⁷. Müderris daha önceki bölümde de değindiğimiz şeyhülislam, müftü kimlikleriyle fetva mercii, kadı kimlikleriyle toplumsal kanun ve hukuki kurallarda söz sahibi olabilen kimselerdir.

Müderrislerin Görevlerine Dair Bazı Örnekler:

⁴⁵⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*, s. 284.

⁴⁵⁶ 210 akçeye kadar çıktığı bilinmektedir. Y. Yılmaz, “Süleymaniye Medreseleri”, s. 1375.

⁴⁵⁷ RKR, 9/1, s. 18-19. Ayrıca s. 31 ve 42 de bulunan kayıtlar.

1- Danişmend olarak adlandırılan öğrencilere onların istek ve kabiliyetleri doğrultusunda belirli bir seviyeye getirecek olan ilmin tahsis ettirilmesi konusu en temel vazifeleridir.

2- Tefsir kitaplarının hazırlanmasına yardım ederlerdi.⁴⁵⁸

3- Müderrislerin kadılara yardımı hakkındaki hükümde Semâniye müderrislerinden Sinan Çelebi'nin İstanbul'daki fahişe ve ehl-i fesadın teftişinde İstanbul kadısının yanında bulunması emredilmiştir⁴⁵⁹.

4- Vakıfların teftişi⁴⁶⁰, muhasebesinin görülmesi⁴⁶¹, vakıf mütevellîlerinin yaptıkları yolsuzluklar⁴⁶², vakıf arazilere yapılan müdahalelerin önlenmesi, vakıflarda muhtelif görevlerin tevcihi⁴⁶³ ve Medine'deki vakıflara dair hükümler bulunmaktadır⁴⁶⁴.

Tüm bunların yanında merkezi yapının gereğince devlet aynı zamanda verilen emirler dışında ve kendi sorumluluklarında olmayan alanlarda müderrislerin rol oynamasına da mani olmaya çalışmıştır⁴⁶⁵. Müderrislerin görev süreleri hakkında belirli bir sınırlama getirilmemiş olup çoğu ömürlerinin sonuna kadar bu görevde kalmışlardır⁴⁶⁶. Ancak bazen bu görevden kendilerinin feragat ettiği de görülür⁴⁶⁷. Müderrislerin görev yaptıkları medreselerden İstanbul, Edirne, Bursa ve bu kentlerin yakınında bulunanlar (Bilâd-ı Selâse) iç-il olarak adlandırılmıştır⁴⁶⁸. İç il dışı olanlar ise

⁴⁵⁸ BOA, *Mühimme Defteri* 6, hüküm: 748, s. 421: “Rodos Medresesi Müderrisi Bedreddîn'e hüküm ki: A'lemü'l-ulemâ'i'l-mütebahhırîn, efdalü'l-fudalâ'i'l-müteverri'in Mevlânâ Müftî Ebü's-sü'ûd edâma'llâhü te'âlâ fezâyilehûnun yanında tefsîr kitâbeti hîdmeti eylemek için gelmen lâzım idüğü müşârun-ileyh tarafından arzolunmağın buyurdum ki, Hük-m-i şerîfüm vardukda, te'hîr itmeyüp gelüp müşârun-ileyhün yanında tefsîr-i şerîf kitâbeti hîdmetinde olasin...”

⁴⁵⁹ BOA, *Mühimme Defteri* 7, hüküm: 149, s. 81.

⁴⁶⁰ Bursa ve Edirne'deki Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfi'nın teftişi BOA, *Mühimme Defteri* 7, hüküm: 15, s. 9; Bursa'da daha önce emredildiği halde teftiş edilmeyen vakıfların Sultan Medresesi Müderrisi Sadi tarafından teftiş edilmesi BOA, *Mühimme Defteri* 7, s. 561; hüküm: 835, s. 420.

⁴⁶¹ BOA, *Mühimme Defteri* 7, hüküm: 1126, On iki yıldan beri rakabe olunan Üsküb'deki Yahya Paşa Evkâfi'nın muhasebesinin görülmesi

⁴⁶² BOA, *Mühimme Defteri* 7, Evranos Evkâfi Mütevellîsi Mustafa'nın teftiş edilmesi hüküm: 134, s. 73.

⁴⁶³ Kâbe-i Muazzama ve Medine'de Hürrem Sultan Evkâfi Nâzırı olan Mustafa muhasebesini gördürmediğinden yerine münasip birinin görevlendirilmesi, hüküm: 971.

⁴⁶⁴ BOA, *Mühimme Defteri* 7, hüküm: 15, s. 9.

⁴⁶⁵ BOA, *Mühimme Defteri* 7, hkm: 1059, s. 526. Bursa'da sâbık Davutpaşa Müderrisi Mircanzâde'nin Beytülmal'e müdahale edip mâl-ı mirîye zarar verdiği bildirildiğinden, kendisini ilgilendirmeyen dava ve hususlara müdahale etmemesi, aksi takdirde başka bir yere sürüleceğinin kendisine bildirilmesi.

⁴⁶⁶ Kenan Yakuboğlu, *Medrese Eğitimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 11.

⁴⁶⁷ Yevmi 25 akçe ile Yahya Efendi medresesinde müderris olan Mustafa, bu vazifeden hüsn-i ihtiyârıyla feragat etmiştir. Ayrıca aynı eserde Zelihova'da Ali Beğ müderrisi Muhyiddin de benzer şekilde vazifeden feragat etmiştir. Y. Beyazıt, *Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi*, s. 127, 139.

⁴⁶⁸ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 235.

Üsküb, Akkirman, Budin, Saray, Hezargrad, Belgrad vb olup büyük çoğunun vazife aldığı medreselerin derecesi Hâşiye-i Tecrîd ve Miftah medreseleridir⁴⁶⁹.

**Tablo12: Yahya Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin
Ruznâmçelerinde Defter Sahipleri Dışındaki Ulemâ ve Verilen Mülâzımlar**

Tarih	Mülâzım Veren	Geçmiş Görevi	Görevi	Mülâzım	Mülâzımlık Yolu
1013 (1604-05)	Muslihiddin Efendi	-	Sahn müderrisliği	Hafız Mehmed bin Abdülhalim	İadedden
1013 (1604/05)	Muslihiddin Efendi	-	Sultan Süleyman Validesi müderrisliği	Muslihiddin bin Durmuş	İadedden
1013 (1604/05)	Yusuf Efendi	Hafız Ahmed Paşa Medresesi müderrisliği	Kalenderhâne Medresesi müderrisliği	Muslihiddin bin Aslan	İadedden
1013 (1604/05)	Padişah İmamı Mustafa Efendi	Rumeli kadiaskeri		Abdullah bin Feyzullah Efendi	Müstakilen
1013 (1604/05)	Nâzırzâde Ahmed Efendi	Sahn Medresesi müderrisliği	Mihrumah Sultan Medresesi müderrisliği	Abdullah bin Yahya	İadedden
1013 (1604/05)	Uşakîzâde Mustafa Efendi	Mihrumah Sultan Medresesi müderrisliği	Sahn Medresesi müderrisliği	Mustafa bin Memi	İadedden
1013 (1604/05)	İpekli Mehmed Efendi	Fatma Sultan Medresesi müderrisliği	Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliği	Hasan bin Yahya	İadedden
1013 (1604/05)	Razi Efendi	Sahn Medresesi müderrisliği	Ayafosya Medresesi müderrisliği	Ömer bin İbrahim	İadedden
1013 (1604/05)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	Hankah Medresesi müderrisliği	Sahn merdesesi müderrisliği	Ali bin Mehmed	Tezkirecilik
1013 (1604/05)	Hidayetullah Efendi	Sultan Selim Han Medresesi müderrisliği	Edirne Sultan Selim Han Medresesi müderrisliği	Ataullah bin Taceddin	İadedden
1013 (1604/05)	Bahsi Mehmed Efendi	Süleymaniye Medresesi müderrisliği	Darü'l-hadis birinde müderrislik	Hasan bin 'Ali	İadedden
1013 (1604/05)	Davudzâde Mehmed Efendi	Hadım Hasan Paşa Medresesi müderrisliği	Mahmud Paşa Medresesi müderrisliği	Mustafa ibn-i el-Hâcc Murad	İadedden
1013 (1604/05)	Mehmed Efendi	Eyüb'de Zal Paşa Medresesi müderrisliği	Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliği	Receb ibn-i el-Hâcc İbrahim	İadedden
1013 (1604/05)	Şecaeddin Efendi	Sultan Selim Han Medresesi müderrisliği	Amasya müftülüğü	Osman ibn-i Es-Seyyid Süleyman	İadedden

⁴⁶⁹ Y. Beyazıt, *İlmiyye Mesleğinde İstihdam*, s. 239.

1013 (1604/05)	Ahmed Efendi	Gazenfer Ağa Medresesi müdürrisliği	-	Hüseyin bin Abdünnebi	İadedden
1013 (1604/05)	Abdülkerim Efendi	Hafız Ahmed Paşa Medresesi müdürrisliği	Mihrumah Sultan Medresesi müdürrisliği	Abdunnebi bin Resul	İadedden
1013 (1604/05)	Nevâlizâde Saadettin Efendi	Semaniye Medresesi müdürrisliği	Eba Eyüb Ensârî Medresesi müdürrisliği	Mustafa bin Mehmed	İadedden
1013 (1604/05)	Ahmed Efendi	Edirne Cami Ardı Medresesi müdürrisliği	Hankah Medresesi müdürrisliği	Ömer ibn-i el- Hâcc Osman	İadedden
1013 (1604/05)	Gabarî Seyyid Kasım	Sinan Paşa Medresesi müdürrisliği	Vezir Hafız Ahmed Paşa Medresesi müdürrisliği	Seydi bin Hasan	İadedden
1013 (1604/05)	Ak Mustafa Efendi	Manisa Sultan Süleyman Validesi Tekye Medresesi müdürrisliği	Manisa başka bir medresede müdürrislik	Mehmed bin Seydi	İadedden
1013 (1604/05)	Molla Çelebizâde İbrahim Efendi	Sultan Selim Han Medresesi müdürrisliği	Süleymaniye müdürrisliği	Pirî bin Ali	İadedden
1013 (1604/05)	Muslihiddin Efendi	İsmihan müdürrisliği	Vefat	Mehmed bin Ahmed	Vefat
1013 (1604/05)	İbrahim Efendi		Sahn Medresesi müdürrisliği	Sinan bin Hamza	İadedden
1013 (1604/05)	İmamzâde Mehmed Efendi	Mehmed Paşa Medresesi müdürrisliği	İsmihan Sultan Medresesi	Abdülbaki bin Hızır	İadedden
1013 (1604/05)	Mehmed Efendi	İsmihan Sultan Medresesi müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Eyüb bin Burhan	İadedden
1013 (1604/05)	Taceddinzâde Ahmed	Balıkkersir Sultan Bayezid Medresesi müdürrisliği	Amasya Bayezid Medresesi müdürrisliği	Ali b. Mehmed	İadedden
1013 (1604/05)	Ali Beyzâde İbrahim Efendi	Süleymaniye Medresesi müdürrisliği	Süleymaniye Darülhadişi müdürrisliği	Osman bin Sefer	İadedden
1013 (1604/05)	Zekeriyyâzâde Mehmed Efendi	Vezir Nişancı Paşa Medresesi müdürrisliği	Zal Paşa Medresesi müdürrisliği	Abdullah bin Mahmud	İadedden
1013 (1604/05)	Ali Efendi	Mehmed Ağa Medresesi müdürrisliği	Şah Sultan müdürrisliği	Ömer b. Hüseyin	İadedden
1013 (1604/05)	Zünnun Efendi	Mihrumah Sultan Medresesi müdürrisliği	Edirne Darü'l- hadisi müdürrisliği	Mehmed bin Kasım	İadedden
1013 (1604/05)	Ahizâde Mahmud Efendi	Fatma Sultan Medresesi müdürrisliği	Semaniye Medresesi müdürrisliği	İbrahim bin Mustafa	İadedden
1014 (1605/06)	Yok	Selanik Sultan Murad Medresesi müdürrisliği	Cami Ardı Medresesi müdürrisliği	Muhyiddin bin Hızır	İadedden

1014 (1605/06)	Padişah İmamı Mustafa Efendi	Halil Sinan Paşa Medresesi müdürrisliği	İsmihan Sultan Medresesi müdürrisliği	Şaban bin Hıdır	İadedden
1014 (1605/06)	Padişah İmamı Mustafa Efendi	Sabık	-	Mustafa	Müstakilen
1014 (1605/06)	Nahcivanî Efendi	Şam Süleyman Han Medresesi müdürrisliği	Azil	Resul bin Ebubekir	Vefat
1014 (1605/06)	Ahmed Efendi	Sahn Medresesi müdürrisliği	Şehzade Sultan Mehmed müdürrisliği	Hüsam bin Mustafa	İadedden
1014 (1605/06)	Bahsi Mehmed Efendi	Süleymaniye Medresesi müdürrisliği	Süleymaniye Darülhadişi müdürrisliği	Yahya bin Mehmed	İadedden
1014 (1605/06)	Nuh Efendi	Üsküdar Valide Sultan Medresesi müdürrisliği	Valide Sultan-ı Mehmed Han Medresesi müdürrisliği	Mahmud bin Mehmed	İadedden
1014 (1605/06)	Hasan Efendi	Şehzade Sultan Mehmed Medresesi müdürrisliği	Süleymaniye Medresesi müdürrisliği	Receb ibn-i el- Hâcc Üveys	İadedden
1015 (1606/07)	Zünnun Efendi	Edirne Darü'l- hadisi	Saray Bosna Kazası	Mahmud bin Ahmed	İadedden
1015 (1606/07)	Ahmed Efendi	Hankah Medresesi müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Süleyman bin Yusuf	İadedden
1015 (1606/07)	Molla Ahmedzâde Nuh Efendi	-	Sultan Mehmed Validesi Sultan Medresesi müdürrisliği	Ahmed bin Ali	İadedden
1015 (1606/07)	Emrullah Efendi	-	Sahn medresesi müdürrisliği	Şaban bin Abdülkerim	Vefat
1015 (1606/07)	Emrullah Efendi	-	Sahn medresesi müdürrisliği	Halil bin Ali	İadedden
1015 (1606/07)	Gazâlî Seyyid Mehmed Efendi	Hatuniyye müdürrisliği	Vefat	Resul bin Yusuf	Vefat
1015 (1606/07)	Seyyid Sunullah Efendi	Konya Darü'l- hadis Medresesi müdürrisliği	Vefat	Veli bin Mahmud	Vefat
1015 (1606/07)	Habbanizâde Seydi Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği	Vefat	Mustafa bin Niyaz	Vefat
1015 (1606/07)	Habbanizâde Seydi Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği	Vefat	Mustafa bin Bayezid	Vefat
1015 (1606/07)	Habbanizâde Seydi Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği	Vefat	Ebubekir bin Mehmed	Vefat
1015 (1606/07)	Habbanizâde Seydi Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği	Vefat	Seyyid Mustaf ibn-i Seydi Veli	Vefat
1015 (1606/07)	Kuş Yahya Efendi	Mekke müdürrisliği	-	Hüseyin bin Ali	İadedden
1015 (1606/07)	Yavuz Efendi	Süleymaniye Medresesi müdürrisliği	Vefat	Mehmed bin Nasuh	Vefat

1018 (1609/10)	Sinanzâde Mehmed Efendi	Sahn Medresesi müdürrisliği	Ebâ Eyyüb Medresesi müdürrisliği	Mustafa bin Abdurrahman	İadedden
1018 (1609/10)	Abdürrahim Şa'ravî Efendi	Şah Sultân Medresesi müdürrisliği	Zal Paşa-i Sultânî müdürrisliği	Derviş İmam bin Mahmud	İadedden
1018 (1609/10)	Muslihiddin Efendi	Yıldırım Han Medresesi müdürrisliği	İstanbul'da Hoca Hayreddin Medresesi müdürrisliği	Abdülkerim bin Musa	İadedden
1018 (1609/10)	Şeyhî Efendi	-	Mihrmah Sultan (dâhili)ne	Memi bin Hasan	İadedden
1018 (1609/10)	Çavuşzâde İbrahim Efendi	Zal Paşa Medresesi müdürrisliği	Şah Sultan müdürrisliği	Şeyh Mehmed bin Sefer	İadedden
1018 (1609/10)	Nevâlizâde Ataullah Efendi	Hasan Paşa Medresesi müdürrisliği	Ali Paşa Medresesi müdürrisliği	Cafer bin Yusuf	İadedden
1019 (1610/11)	Süleyman Efendi	Selanik Sultan Murad Medresesi müdürrisliği	Munfasıl	Yahşi Ahmed bin Şaban	İadedden
1019 (1610/11)	Ahmed Efendi	Edirne'de darü'l-hadis müdürrisliği	Tekaüd	Abdüsselam bin Alaeddin Pötürge	İadedden
1019 (1610/11)	Mekki Ali Efendi	Edirne'de darü'l-hadis müdürrisliği	Munfasıl	İslam bin Mustafa	İadedden
1019 (1610/11)	Davudzâde Mehmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi müdürrisliği	Şah Sultan dâhili müdürrisliği	Ali bin Yusuf	İadedden
1019 (1610/11)	Abdullah Efendi	Sahn Medresesi müdürrisliği	Sultan Bayezid Han Medresesi müdürrisliği	Receb bin İshak	İadedden
1019 (1610/11)	Hüseyin Efendi	Ali Paşa Medresesi müdürrisliği	Pirî Paşa (dâhili)ne	Abdullatif bin Abdurrahman	İadedden
1019 (1610/11)	Ali Efendi	Mehmed Ağa Medresesi müdürrisliği	Şah Huban (dâhili) V	Müstehâb bin Bali	İadedden
1019 (1610/11)	Ebussuudzâde Mehmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi müdürrisliği	Sadrazam Murad Paşa Medresesi müdürrisliği	Ali bin İsfendiyar	İadedden
1019 (1610/11)	Şah Efendi	Sinan Paşa haricinde müdürrislik	Yıldırım Han Medresesi müdürrisliği	Ömer bin Osman	İadedden
1019 (1610/11)	Helvacızâde Mehmed Efendi	Bursa Sultan Medresesi müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Mehmed bin Halil	İadedden
1019 (1610/11)	Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi	Vâlîde-i Cedid müdürrisliği	Süleymaniye Medresesi müdürrisliği	Mehmed bin Murad	İadedden
1019 (1610/11)	Şeyh Mehmed Efendi	-	-	Abdurrahim bin Süleyman	İadedden
1019 (1610/11)	Yahyazâde Abdülhakî Efendi	Nişancı Paşa Medresesi müdürrisliği	Zal Paşa Medresesi müdürrisliği	Mustafa bin Ebubekir	İadedden

1019 (1610/11)	Ataullah Efendi	Ali Paşa-yı Cedîd müdürrisliği	Pirî Paşa dâhili müdürrisliği	Muslihiddin bin Hızır	İadedden
1019 (1610/11)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	Valide-i Sultan müdürrisliği	Sultan Selim Han Medresesi müdürrisliği	Abdulmabud bin Hasan	İadedden
1019 (1610/11)	Hüseyin Efendi	Pirî Paşa (dâhili) müdürrisliği	Hankah Medresesi müdürrisliği	Burhan bin Abdullah	İadedden
1019 (1610/11)	Ahizâde Hüseyin Efendi	İstanbul Kadılığı	Sultan Mehmed Han Dârü'l- Hadisi müdürrisliği	Abdüllatif ibn-i Fazlullah	İadedden
1019 (1610/11)	Helvacızâde Mehmed Efendi	Sultan Medresesi müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Ali bin İbrahim	İadedden
1019 (1610/11)	Mehterzâde Efendi	Mehmed Paşa dâhili müdürrisliği	Hankah dahli müdürrisliği	Hüsam bin Hasan	İadedden
1019 (1610/11)	Bali Efendi	Pirî Paşa dâhili müdürrisliği	Hankâh dâhili müdürrisliği	Abdurrahman bin Mehmed	İadedden
1019 (1610/11)	Bali Efendi	Hankah (dâhili) müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Mehmed bin Ahmed	İadedden
1019 (1610/11)	Arabzâde Mahmud Efendi	-	Sinan Paşa Sultanî dahilinde müdürrisliği	Kemaleddin bin Eyyüb	İadedden
1019 (1610/11)	Sinanzâde Mehmed Efendi	Eba Eyüb Ensari Medresesi müdürrisliği	Vefa Darülhadisinde müdürrislik	Şerif Mustafa bin Hail	İadedden
1019 (1610/11)	Muslihiddin Efendi	Hoca Hayreddin (dâhili) müdürrisliği	Şah Sultan (dâhili) müdürrisliği	Ahmed bin İbrahim	İadedden
1019 (1610/11)	Abdürrahim Şa'ra'vî Efendi	Zal Paşa (dâhili) müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Mehmed bin Şerefeddin	İadedden
1019 (1610/11)	Kafzâde Abdulhay Efendi	-	Gevher Han Sultan Medresesi müdürrisliği	İbrahim bin el- Hâcc Emir	İadedden
1019 (1610/11)	Seyrekzâde Seyyid Mehmed Efendi	Sultan Süleyman Han (dâhili) müdürrisliği	Zal Paşa Sultanî müdürrisliği	İlyas bin Mehmed	İadedden
1019 (1610/11)	Bali Efendi	Sahn müdürrisliği	Edirne Darülhadis müdürrisliği	Hüseyin bin Ali	İadedden
1019 (1610/11)	Abdülvehhab Efendi	-	Hoca Hayreddin (dâhili) müdürrisliği	Ramazân bin Muharrem	İadedden
1019 (1610/11)	Abdülkerim Efendi	Sahn müdürrisliği	Valide Sultan Medresesi müdürrisliği	Seyyid Mehmed bin Ahmed	İadedden
1019 (1610/11)	Çavuşzâde İbrahim Efendi	Şah Sultan müdürrisliği	Fatma Sultan Medresesi müdürrisliği	Abdullah bin Mustafa	İadedden
1019 (1610/11)	Seyyid Kasım Gabarî Efendi	Gevher Sultan müdürrisliği	Sahn Medresesi müdürrisliği	Alaüddin bin Nasrüddin	İadedden
1019 (1610/11)	Musa Efendi	Vezir Sinan Paşa Medresesi	Sinan Paşa Sultanî (dâhili) müdürrisliği	Derviş Mehmed bin Mustafa	İadedden

1019 (1610/11)	Arpacızâde Mehmed Efendi	Zal Paşa harici müderres	Fatma Sultan (dâhili) müderresliği	Süleyman Numan	İadedden
1019 (1610/11)	Müezzinzâde Abdulkadir Efendi	İznik'de Süleyman Paşa- yı Ârî müderresliği	Gazanfer Ağa (dâhili) müderresliği	Receb bin Mehmed	İadedden
1019 (1610/11)	Muslihiddin Efendi	Bursa Yıldırım Bayezid Han müderresliği	Hoca Hayreddin (dâhili) müderresliği	Ömer ibn-i eş- Şeyh Ali	İadedden
1019 (1610/11)	Şükrullah Efendi	-	Kapu Ağası Mustafa Ağa müderresliği	Habib bin Ali	İadedden
1019 (1610/11)	Hasan Efendi	Mekke Kadılığı	Sultan Süleyman Han Medresesi müderresliği	Mehmed bin Cafer	İadedden
1019 (1610/11)	Abdullah Efendi	Hasan Paşa müderresliği	Davud Paşa müderresliği	Hasan bin Cafer	İadedden
1019 (1610/11)	Mustafa Efendi		Hadice Sultan (dâhili) müderresliği	Süleyman bin Ali	İadedden
1019 (1610/11)	Davudzâde Mehmed Efendi	Sahn Medresesi müderresliği	Haseki altmışlı müderresliği	Mustafa bin Yusuf	İadedden
1019 (1610/11)	Mutahhar Efendi	Rüstem Paşa müderresliği	Üsküdar'da Mihrimah Sultan Medresesi müderresliği	Mustafa bin Rahmetullah	İadedden
1019 (1610/11)	Nevâlizâde Ziyaüddin Efendi	Sofya'da Mehmed Paşa Medresesi müderresliği	Munfasıl	Muslihiddin bin Himmet	İadedden
1019 (1610/11)	Kösiç Taceddin Efendi	Sultan Bayezid Han müderresliği	Vefat	Süleyman bin Mirşah	Vefat
1019 (1610/11)	Kösiç Taceddin Efendi	Sahn müderresliği	Vefat	Sefer bin Mehmed	Vefat
1019 (1610/11)	Kösiç Taceddin Efendi	Sahn müderresliği	Vefat	Ali bin Hasan	Vefat
1026 (1617)	Kasım Efendi	Semâniye'de müderreslik	Altmışlı medrese müderresliği	Musa ibn-i eş- Şeyh Mahmud	İadedden
1026 (1617)	Mahmud Efendi	Edirne'de Sultan Bayezid Han müderresliği	-	Mustafa bin Bali	İadedden
1026 (1617)	Abdurrahman Efendi	Gevherhân Sultan müderresliği	-	Mehmed bin Mahmud	İadedden
1026 (1617)	Mehmed Efendi	Sultan Süleyman Han Darülhadişi müderresliği	-	Hasan bin Hüseyin	İadedden
1026 (1617)	Mu'îdzâde Mehmed Efendi	Sultan Süleyman Medresesi müderresliği	Dârülhadis müderresliği	Mustafa bin Ahi	İadedden
1026 (1617)	Mehmed Efendi	İznik'de Sultan Orhan Medresesi müderresliği	-	Ahmed bin Mustafa	İadedden

1026 (1617)	Hüseyin Efendi	Edirne'de Sultan Selim Han Medresesi müderrisliği	-	Şaban bin Abdullah	İadedden
1026 (1617)	Ali Efendi	Sahn Medresesi müderrisliği	-	Mehmed bin Hızır	İadedden
1026 (1617)	Ali Efendi	Kalenderhane Medresesi müderrisliği	-	Mustafa ibn-i Abdi	İadedden
1026 (1617)	Hidayetullah Efendi	Sinan Paşa Dârülhadişi müderrisliği	Sahn-ı Seman Medresesi müderrisliği	Abdülbaki ibn-i es-Seyyid Fahreddin	İadedden
1026 (1617)	Derviş Mehmed Efendi	Bursa'da Sultan Medresesi'nde	Sahn müderrisliği	Mustafa bin Abdülvehhab	İadedden
1026 (1617)	Derviş Mehmed Efendi		Sahn müderrisliği	Mehmed bin Mustafa	İadedden
1026 (1617)	Receb Efendi	Sahn müderrisliği	altmış ile Haseki Sultan Medresesi müderrisliği	Abdullah bin İbrahim	İadedden
1026 (1617)	Arab İmam Mustafa Efendi	Şehzâde Medresesi müderrisliği	Hakaniye müderrisliği	Hızır el-Hacc Ali	İadedden
1026 (1617)	Abdullah Efendi		Kayıtbay Medresesi müderrisliği	Mustafa bin Mehmed	İadedden
1026 (1617)	Edhemzâde Mustafa Efendi	Yeni Murad Paşa Medresesi müderrisliği	Sahn müderrisliği	Osman bin Hasan	İadedden
1026 (1617)	Mahmudzâde Abdullah Efendi	Haseki Sultan Medresesi müderrisliği	-	Ahmed bin Mustafa	İadedden
1026 (1617)	Abdürrahim Şa'ravî Efendi	Sultan Murad Han Medresesi	Munfasıl	Abdülmümin bin Abdurrahim	İadedden
1026 (1617)	Recebzâde Mehmed Efendi	Haseki Sultan Medresesi müderrisliği	Munfasıl	es-Seyyid Davud bin es-Seyyid Hasan	İadedden
1026 (1617)	Musa Efendi		Süleymanîye müderrisliği	Abdullah bin Nasrullah	İadedden
1026 (1617)	Hidayetullah Efendi	Semâniye müderrisliği	Vefat	Mehmed bin Zeyni	İadedden
1026 (1617)	Bakizâde Şeyh Mehmed Efendi		Sahn müderrisliği	Mustafa bin Yusuf	İadedden
1026 (1617)	Şeyhî Efendi	Sultan Bayezid Han Medresesi müderrisliği	Sahn müderrisliği	Hasan bin Halil	İadedden
1026 (1617)	Ebussuudzâde Mehmed Efendi	Sultan Medresesi müderrisliği	Sahn müderrisliği	Abdülfettah ibn-i el-kadı el-Hâcc Siyami	İadedden
1026 (1617)	Ahmed Efendi		Sahn müderrisliği	Rıdvan bin Abdullah	İadedden
1026 (1617)	Mehmed Efendi	Valide Sultan Medresesi müderrisliği	Sultan Selim Medresesi müderrisliği	Mehmed bin Mahmud	İadedden
1026 (1617)	Mehmed Efendi	Valide Sultan Medresesi müderrisliği	Sultan Selim Medresesi müderrisliği	Ahmed bin Ali	İadedden
1026 (1617)	Musa Efendi	Süleymanîye müderrisliği	Sultan Selim Medresesi müderrisliği	Ali bin Mustafa	İadedden

1026 (1617)	Mustafa Efendi	Hakanîye müderrisliği	Süleymanîye	Muslu bin Mustafa	İadedden
1026 (1617)	Niksarizâde Efendi	-	Vefat	Receb bin Rıdvan	Nevbet
1026 (1617)	Niksarizâde Efendi	-	Vefat	Ali bin Cafer	Nevbet
1026 (1617)	Niksarizâde Efendi	-	Vefat	Mustafa bin Hızır	Nevbet
1027 (1617/18)	Bali Efendi	Edirne Darûlhadis müderrisliği	Vefat	Derviş bin Ramazan	Vefat
1027 (1617/18)	Bali Efendi	Edirne Darûlhadis müderrisliği	Vefat	Süleyman bin İbrahim	Vefat
1027 (1617/18)	Bali Efendi	Edirne Darûlhadis müderrisliği	Vefat	Abdullah bin Mehmed	Vefat
1027 (1617/18)	Bali Efendi	Edirne'de Darûlhadis müderrisliği	Vefat	Şecaeddin bin Mehmed	Vefat
1027 (1617/18)	Seyyid Ali Efendi	-	Vefat	Müstakim bin Danyal	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Mustafa bin Mehmed	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Ömer bin Pervâne	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Abdurrahman bin Osman	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Abdurrahman bin Kasım	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Hüseyin bin Mustafa	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Hüseyin bin Müstecâb	Nevbet
1027 (1617/18)	Şemseddin Efendizâde Şeyh Mehmed Efendi	-	Vefat	Mehmed bin el- Hâcc Ahmed	Nevbet
1027 (1617/18)	Zünnun Efendi	-	Vefat	Sefer bin Ali	Nevbet
1027 (1617/18)	Zünnun Efendi	-	Vefat	Abdullah bin Hüsrev	Nevbet
1027 (1617/18)	Zünnun Efendi	-	Vefat	Abdullah bin Mehmed	Nevbet
1027 (1617/18)	Hidayetullah Efendi	Sahn müderrisliği	Vefat	Gazanfer bin Abdünnebi	Nevbet

1023 (1614/15)	Bülbülzâde Abdullah Efendi	Şehzâde Mehmed Han medresesi müdürrisliği	-	İbrahim bin Abdünnebi	İadedden
1023 (1614/15)	Müezzinzâde Abdulkadir Efendi	Sekbân Ali müdürrisliği	-	Cafer bin Ahmed	İadedden
1023 (1614/15)	Recebzâde Mehmed Efendi	Hankah medresesi	Sahn müdürrisliği	Mahmud bin Mehmed	İadedden
1024 (1615/16)	Ömer Efendi	İstanbul'da Kapuağası	Sahn müdürrisliği	Ali bin Himmet	İadedden
1024 (1615/16)	Davudzâde Mehmed Efendi	Haseki Sultan Medresesi müdürrisliği	Sultan Selin Han Medresesi müdürrisliği	Hidayetullah bin Mehmed	İadedden
1024 (1615/16)	Abdullah Efendi	Kapuağası müdürrisliği	Sahn müdürrisliği	Ahmed bin Mustafa	İadedden
1024 (1615/16)	Hüseyin Efendi	Sahn müdürris	Edirne Sultan Bayezid medresesi müdürrisliği	Abdülkerim bin Şeyh Murad	İadedden
1024 (1615/16)	Mehmed Abdi Efendi	Kızıl Musluk müdürrisliği		Mustafa	İadedden
1024 (1615/16)	Davudzâde Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği	Edirne Sultan Bayezid Medresesi müdürrisliği	Mehmed bin Süleyman	İadedden
1024 (1615/16)	Şükrullah Efendi	Sahn müdürrisliği	Kara Amed kadılığı	Abdüllatif bin Kemaleddin	İadedden
1024 (1615/16)	Muslihiddin Efendi	Sahn müdürrisliği	Haseki Sultan Medresesi müdürrisliği	Mahmud bin Halil	İadedden
1024 (1615/16)	Mahmud Efendi	İsmihan Sultan müdürrisliği	Sahn müdürrisliği	Hüseyin bin Yusuf	İadedden
1024 (1615/16)	Padişah İmamı Mustafa Efendi	Sultan Süleyman müdürrisliği	Halep kadısı	Mehmed bin Yusuf	İadedden
1024 (1615/16)	Ebussuudzâde Mehmed Efendi	Valide-i Sultan Murad Han Medresesi müdürrisliği	-	Mehmed bin Mustafa	İadedden
1024 (1615/16)	Ebussuudzâde Mehmed Efendi	Valide-i Sultan Murad Han Medresesi müdürrisliği	-	Abdülgani bin Abdüigani	İadedden
1024 (1615/16)	Mutahhar Efendi	Sahn müdürrisliği	60'lı medrese müdürrisliği	İbrahim bin Mahmud el- kadı-i Manastır	İadedden
1024 (1615/16)	Sadreddinzâde Efendi	Darü'l-hadîs müdürrisliği	Halep kadısı	Ahmed bin Yahya	İadedden
1024 (1615/16)	Mehmed Efendi	Sahn müdürrisliği		Ahmed bin Hasan	İadedden
1024 (1615/16)	Kara Mu'îd Hüseyin Efendi	Edirne Sultan Selim medresesi	Mütekaid	Mehmed bin Ali	İadedden
1024 (1615/16) (1615/16)	Sadreddinzâde Efendi	Dâhili medresesi	Sahn Medresesi	Abdülvasi bin Ahmed	İadedden
1024 (1615/16)	Çavuşzâde İbrahim Efendi	Sultan Bayezid Medresesi müdürrisliği	-	Mehmed bin Receb	İadedden

1024 (1615/16)	Karaçelebizâde Mehmed Efendi	Mustafa Paşa Medresesi müdürrisliği	Dâhili müdürrisliği	Mustafa bin Mustafa	İadedden
1024 (1615/16)	Abdûlbakizâde Abdurrahman Efendi	Ali Paşa-yı Atik Medresesi müdürrisliği	Mehmed Paşa Medresesi müdürrisliği	Mahmud bin Mustafa bin Yusuf Ağa	İadedden
1024 (1615/16)	Tevfikzâde Ahmed Efendi	İsmihan Sultan Medresesi	Zal Paşa Sultanı Şah Sultan medresesi müdürrisliği	Mustafa bin Mehmed	İadedden
1024 (1615/16)	Habib Efendi	Sahn müdürrisliği	-	Ali bin Süfyan	İadedden
1024 (1615/16)	Abdürrezzak Efendi	Sahn müdürrisliği	Sakız kazasından mütেকâid	Salih bin Mustafa	İadedden
1024 (1615/16)	Kasım Efendi	Soğuk Kuyı Medresesi müdürrisliği	Halep Kazasından münfasıl	Osman bin Mehmed	İadedden
1024 (1615/16)	Mütevellizâde Hüseyin Efendi	Ali Paşa-yı Atik Medresesi	-	Mehmed bin Musa	İadedden
1024 (1615/16)	Seyyid Mehmed Sıdkı Efendi	Mehmed Paşa medresesi	-	Ömer bin Osman	İadedden
1024 (1615/16)	Sefer Efendi	Murad Paşa-yı Atik Medresesi müdürrisliği	-	Abdülkerim bin Abdurrahman	İadedden
1024 (1615/16)	Receb Efendi	Kızıl Musluk müdürrisliği	-	Bayram bin Receb	İadedden
1024 (1615/16)	Receb Efendi	Kızıl Musluk müdürrisliği	-	Beşir ibn-i İbrahim	İadedden
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	İstanbul'da mütেকâid	Vefât	Mehmed bin Hüseyin	Vefat
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	İstanbul'da mütেকâid	Vefât	Mustafa bin Veli	Vefat
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	İstanbul'da mütেকâid	Vefât	Mustafa ibn-i el-Hacc Abdünnebi	Vefat
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	İstanbul'da mütেকâid	Vefât	Abdûlbaki bin Mehmed	Vefat
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	İstanbul'da mütেকâid	Vefât	İsa bin Musa	Vefat
1024 (1615/16)	Kabil Efendi	Uşak kazasından münfasıl	Gazi Hüdavendigâr Medresesi müdürrisliği	Ahmed bin Mehmed	Vefat
1024 (1615/16)	Kabil Efendi	Uşak kazasından münfasıl	Gazi Hüdavendigâr Medresesi müdürrisliği	Sinan bin İbrahim	Vefat
1024 (1615/16)	Kabil Efendi	Uşak kazasından münfasıl	Gazi Hüdavendigâr Medresesi müdürrisliği	Mustafa bin İsa	Vefat
1024 (1615/16)	Kabil Efendi	Uşak kazasından munfasıl	Gazi Hüdavendigâr Medresesi müdürrisliği	Hızır bin Mustafa	Vefat
1024 (1615/16)	Seyfizâde Ahmed Efendi	İstanbul kazasından mütেকâid	Müteveffa	Hasan ibn-i es- Seyyid Mehmed	Vefat

1024 (1615/16)	Seyfizâde Ahmed Efendi	İstanbul kazasından mütekâid	Müteveffa	Şaban bin Mehmed	Vefat
1024 (1615/16)	Seyfizâde Ahmed Efendi	İstanbul kazasından mütekâid	Müteveffa	Ahmed bin Abdi	Vefat
1024 (1615/16)	Seyfizâde Ahmed Efendi	İstanbul kazasından mütekâid	Müteveffa	Mehmed bin Mahmud	Vefat
1024 (1615/16)	Seyfizâde Ahmed Efendi	İstanbul kazasından mütekâid	Müteveffa	Mehmed bin el- Hacc Reis	Vefat
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Derviş Mehmed bin Bali	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Abdülkerim bin İne Bey	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Mehmed bin Ahmed	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Mehmed bin Mustafa	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Hüseyin bin Ramazan	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Hasan bin Mustafa	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Hızır bin Ömer	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	İbrahim bin Bali	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Yunus bin Mehmed ibn-i eş-Şeyh Ahmed	Nevbet
1024 (1615/16)	Cebbarzâde Efendi	-	İstanbul'dan mazul	Mustafa bin Mehmed	Nevbet
1024 (1615/16)	Yeni Ali Efendi	-	Valide Sultan Medresesi vefat	Abdulhay bin eş-Şeyh Veli	Nevbet
1024 (1615/16)	Mühtedizâde Efendi	-	Valide Sultan Medresesi vefat	İbrahim bin Şaban	Nevbet
1024 (1615/16)	Hürrem Efendi	-	Balıkesir -vefat	Hüseyin bin Ahmed	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Ali bin Hüseyin	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Mehmed bin Mustafa	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Yusuf bin Celil	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Mehmed bin Ahmed	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Hasan bin Abdurrahman	Vefat
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Ramazan bin Ahmed	Nevbet
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Mehmed bin Ahmed	Nevbet
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Ali bin Osman	Nevbet
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Yusuf bin Mürsel	Nevbet
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Mustafa bin Ahmed	Nevbet

1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Ebubekir bin Arslan	Nevbet
1024 (1615/16)	Recebzâde Mehmed Efendi	-	Sahn medresesi- vefat	Şeca bin Receb	Nevbet
1024 (1615/16)	Muharrem Beyzâde Efendi	-	Monla Gürâni Medresesi-Vefat	Yahya bin Mehmed	Vefat
1024 (1615/16)	Muharrem Beyzâde Efendi	-	Monla Gürâni Medresesi-Vefat	Mehmed bin Eyüb	Vefat
1024 (1615/16)	Muharrem Beyzâde Efendi	-	Monla Gürâni Medresesi-Vefat	Ahmed bin Üveys	Vefat
1024 (1615/16)	Muharrem Beyzâde Efendi	-	Monla Gürâni Medresesi-Vefat	İbrahim bin İsmail	Vefat

SONUÇ

Osmanlı ilmiye mesleğine girişı sağlayan mülâzemet sistemi talebelerin eğitimlerinin son basamağını oluşturmakta idi. Medrese eğitimlerini tamamlamalarının ardından talebelere, mülâzemet yetkisi verilmiş bir hocanın izni ve işareti ile ilmiyeye giriş kapıları aralanıyordu. İlmiye sınıfının dâhil olduğu mülâzemet sistemini kavrayabilmenin bir yolu kadıaskerlik kurumuna ait olan ve idare alanındaki kayıtları ihtivâ eden ruznâmçe defterlerini incelemekten geçmektedir. İncelenmesinde kolaylık olması amacıyla üçe ayrılan ruznâmçe defterlerinden teze kaynaklık edenler, I. Ahmed devrinin başı, ortası ve sonunda doğru dört kadıaskerlik döneminde tutulmuş olan mülâzım ruznâmçeleridir. Bu defterlerdeki veriler incelenerek I. Ahmed dönemindeki mülâzemet sistemi hakkında fikir sahibi olmak hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda I. Ahmed döneminde ilmiye tarikine yeni katılan mülâzımlar, bu mülâzımların künyeleri, memleketleri, hangi ulemâ tarafından hangi yol veya vesile ile mülâzemet elde ettikleri, devrin ulemâsı, ulemânın mansıpları, hareketleri, maaşları, o dönemdeki medreseler, bu medreselerin dereceleri ve o dönemki kadılıklar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ruznâmçelerdeki bilgiler kronikler, kanunnâmeler, mühimme defterleri ve risale gibi bilgi kaynaklarla desteklenmeye çalışılmıştır.

Bilindiği üzere I. Ahmed'in tahtta olduğu tarihleri (1603/04-1617) de içine alan dönem siyasi manada Osmanlı Devleti çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı ve devletin bir değişim-dönüşüm içine girdiği dönemdir. Ekonomi alanında para ekonomisi yaygınlaşmış, ekonomik üniteler birleşmeye başlamıştır. 1593-1606 yılları arasındaki uzun süren savaşlar iç siyaset ve toplum düzeninde ciddi sorunlar doğurmuştur. Zaman içerisinde büyüyen bu sorunlar devleti derinden sarsacak olaylara neden olmuştur. Gümüşün hızla yayılması Osmanlı'yı ticaret yolları açısından etkilemiştir. Maaşına zam isteyen kapıkullarının isteği akçenin değer kaybetmesinden dolayı reddedilince devlete karşı muhalif sesler olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öte yandan Haçova Savaşı'na katılmayan çok sayıda askerlerin ve tımar sahiplerinin mülklerine el konulması muhalif kesimleri tetiklemiş ve bu kişiler zaman içerisinde ayaklanmalarda öncüler olarak rol oynamışlardır. İktidar çekişmeleri ve kapıkullarının isyankâr tavırları dolayısıyla 17. yüzyıl sadece tahtan indirme ve azillerin yaşandığı bir devir değil aynı zamanda merkezi süvari birliklerinin de devletin yönetimi ve tutumuna karşı ortak bir muhalefet dili oluşturdukları bir dönemdir. Tüm değişim ve dönüşümlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun ana parametrelerinden uzaklaşan devlet, artık klasik çağından farklı bir karakter haline

geldiği için bu dönem Baki Tezcan tarafından İkinci Osmanlı İmparatorluğu olarak tanımlanmıştır.

Doğuda Safevi Devletiyle mücadele içinde olan Osmanlı Devleti, batıda büyüyen Avusturya İmparatorluğu tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Denizlerde Venedik, Portekiz'in yanında İngiltere ve Hollanda destekli korsanlar gibi pek çok tehdide karşı birçok cephede mücadele vermesi doğal olarak devletin ekonomik ve sosyal manada olumsuz olarak etkilenmesine neden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi I. Ahmed döneminde uzun süren savaş bunalımları, ağır vergiler, İran'da kaybedilen topraklardan gelen dirliksiz askerler⁴⁷⁰ Celâli isyanlarının şiddetle alevlenmesine yol açmıştır. İlmîyye sınıfının bu dönemden nasıl etkilendiği konusuna gelince, mülâzemet sisteminde bazı aksaklıkların baş gösterdiği bilinmektedir. Osmanlı'da medreseleri dolduran ve yığılmaya neden olan suhtelerin nizama başkaldırışına dair ilk örneklerden biri 1588 tarihinde Varna kazasından görülmüştür. Balçık adlı kasabada Anadolu'dan gelerek medreseyi dolduran suhteler bölgede huzursuzluk çıkarınca medresenin başka bir kasabaya taşınma kararı alınmıştır. Bunun ardından devlet tedbir olarak bu gibi medreselerden mülâzım alımını durdurmuştur⁴⁷¹.

16. yüzyıl sonrası ilmiye sınıfı, iyi bir medrese eğitimi alıp yeterli olgunluğa erişmeyen kişilerin doluşmaya başladığı gelenekten kopuşla gelen düzensizliğin hâkim olduğu gibi noktalarda eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirilere göre devlet erkânı, ulemâ kadrolarına adam yerleştiriyor, ulemâ evlatları haksızca kadrolara alınıyor, hakedenler ise hak ettikleri makamlara yerleştirilmiyordu. Ulemâ eskisi gibi eserler vermiyor, gösteriş ve şan peşinde koşmaktaydı. En çok eleştiri konusu haline gelen konulardan bir diğeri olan ulemâ çocuklarının devletin kuruluşundan beri ayrıcalıklı bulunması ve kolayca mülâzım verilmesi meselesine de şöyle bir bakış açısı getirmekte fayda vardır. Asıl sorun gerçekten ulemânın çocuklarının sisteme haksız olarak katılmasında mıydı? Devletin en üst kademesindeki padişahın dahi tahtını babadan oğula geçen mirasın neticesinde devraldığı bir sistemde ulemânın evladına kalan ayrıcalıklar bugünün şartlarına göre nasıl değerlendirilebilir?

Bizce asıl sorun ulemânın çocuklarının silke alınması gibi görünmemektedir. Asıl sorun büyük bir genelleme yanılgısına düşmeden bazı ulemâ çocuklarının henüz gerekli şuur, olgunluk, kabiliyet ve yeterliliğe sahip olmadan kolayca ilmiye sınıfına dâhil

⁴⁷⁰ İnalcık, *Devlet-i 'Alîyye*, s. 182.

⁴⁷¹ Y. Beyazıt, *İlmîyye Mesleğinde İstihdam*, s. 238-39.

edilmelerindedir. Kiminin yaşı, kiminin edebi, kimisinin kişiliği ve çoğunun da bilim ve ilimden bihaber olacak yaşta oluşu asıl problemin menbaı olmuştur. Böylece Koçibey'in deyimiyle ortaya hak ederek meslek sahibi olanların yanında mesleği adeta hazır bulmuş "cahil ulemâ" türemiştir. Devletin eğitim ve öğretim, hukuk ve adalet sahalarından yönetime kadar her alanda bu liyakatsiz kişilerin varlığı görülmüştür.

Vezirlerin ilmiye sınıfına müdâhil olup, istedikleri kişileri mülâzım kaydettirmeleri sistemin sağlıklı işleyişini aksatma ihtimali sebebiyle önemli bir sorun olabilir. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin ruznâmçesinde vezirlerin arzı ile kaydedilen mülâzım kayıtları bunu destekler nitelikte gibi görünmektedir. Ali Paşa, Ahmed Paşa ve Kapudan Paşa'nın müstakil arz vererek işaret ettikleri kişilerin mülâzım olarak kaydedildiğine şahit oluyoruz.

Vasıfsız kişilerin ilmiye kadrolarına doldurulması müessesenin en önemli problemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin şartları nedeniyle sık sık azillerin yaşandığı kayıtlara geçmiştir. I. Ahmed döneminde 14 yılda 6 kez şeyhülislam, 14 kez Rumeli kadıaskeri ve 15 kez Anadolu kadıaskerinin değiştiğini görmekteyiz. Sık sık yaşanan aziller liyakatsiz kişilerin iş bilmemesinden mi yoksa usulsüzlükler yüzünden midir? Öte yandan bu durum aynı zamanda azilleri gerçekleştiren kişilerin de idare ve yönetimde başarılı olamadığını düşündürmesi açısından yorum ve eleştiriye açık bir mesele gibi görünmektedir.

Siyasi meseleler ve mülâzemet sisteminin ilişkisine dâir kroniğe yansıyan olumlu bir örnek Netâyic ül-Vukûat ve Naîmâ Tarihi adlı eserlerde bulunmaktadır. Bu örnek eserlerde Vildanzâde Ahmed Efendi adındaki ordu kadısının dirayeti ve dönemin sadrazamı Lala Mehmed Paşa üzerindeki etkisiyle Estergon kalesinin geri alınmasında nasıl etki yaptığının anlatıldığı kısımlardadır. Burada işinin ehli insanların yüksek makamlarda olduğunda elde edilen başarının hem siyasi hem de mülâzemet sisteminin sıhhati açısından oldukça önem taşıdığını görmekteyiz.

Şeyhülislam, kadıasker, kadı ve diğer ulemânın azil, emeklilik gibi hareket ve işlemleri sonucunun mülâzımları olumlu olarak etkilemekteydi diyebiliriz. I. Ahmed dönemi incelendiğinde Rumeli kadıaskerliğinde on dört kişi kadıasker olarak vazife almıştır. Anadolu kadıaskerliğinde ise on beş kişinin adı geçmektedir. Kadılıklarda da aynı şekilde hareketin fazla olduğu görülür. Yahya Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'ye ait ruznâmçelerde toplamda 18 kadıasker, 90 kadı ve 100 müderris ismi

geçmektedir. Bu sebeple her birinin teşriften (vazifeye teşrif, tekâüd teşrifi) verdiği mülâzımların oranı bir hayli fazladır.

Mülâzımlar ilmiye silkine ikinci bölümde ayrıntılı olarak bahsedilen 7 ana yol üzerinden girmiştir. Silke %24 ile en fazla teşrif yoluyla mülâzım dâhil edilmiştir. Teşriften mülâzım verme yolunu üç temel başlıkta toplamayı tercih ettik. Bunlardan ilki ulemânın vazife teşrifidir. Osmanlı Devleti'nde makamdan çok, makamı yücelten ulemâ ön planda olmuştur. Bu sebeple ulemâya bir vazife tevcih edilmesinin ardından kendilerine bir ikram, lütuf babında öğrencilerini mülâzemet sistemine kaydettirme hakkı verilmekte idi. Şüphesiz bir hoca için öğrencisinin başarısının takdir edilip bir mansıb sahibi olması paha biçilemez bir hediyedir. Bir diğer teşrif yoluyla mülâzım verme yolu tekaüd teşrifidir. Ulemânın emekli olmasının ardından öğrencilerinden yetkin ve başarılı olanlarını izin verildiği sayıda mülâzım kaydettirme yoluydu. Burada aklımıza talebe-hoca ilişkisi adına bir öğrencinin kurumdan çok hocanın şahsıyla olan bağlantısının önemli olduğu bir sistemde böylece hocanın emekli olmasının ardından öğrencilerinin mağdur olamaması da hedeflenmiş olabilir. Padişah cülusları, şehzade doğumları, ulemânın orduyla sefere çıkması gibi durumlarda ulemâya talebelerini teşriften kaydettirme hakkı tanınmaktaydı. Genel olarak defterlerde teşriften kadiskerler, önemli kadı ve müderrisler dört veya beş talebesini mülâzım vermişlerdir. Şeyhülislam Esad Efendi'nin II. Osman'ın cülusuyla 10 adet talebesini mülâzım kaydettirdiği bilgisine Yahya Efendi'nin defterinin son bölümünde rastlanmıştır.

Toplamda teşriften verilen mülâzım sayısı 235'tir. Bu sayının bu kadar yüksek olması bize Koçibey'in mülâzemet sistemi eleştirisini hatırlatmaktadır. Koçibey mülâzemetlerin çok fazla dağıtıldığından, görev ve emeklilikten (arpalıktan) teşriflerden mülâzım verme yolu önceden yokken 17. yüzyılda bu yolla çok fazla kişiye mülâzemet verdiğinden yakınmaktadır. Bu konuda Koçibey'e hak vermemek çok zordur. Çünkü mülâzımlık yollarının ve sayılarının artması, sistemde yığılmalara neden olmuş bu fazla sayıda kişiler zaman zaman nevbete bırakılmış bazen de uzun süre mülâzemet beklediklerinden çareyi başka yollarda aramışlardır.

Teşriften verilen mülâzımları “iadeden” olarak bir ulemânın muidi olan danışmendlerin oranı takip etmektedir. Hocasının; hareketi/nakli ve infisâli gibi durumlar muidlere mülâzımlık kapısını açan vesilelerden biri olmuştur. Muidlik yoluyla defterlerde 213 kişinin mülâzım kaydedildiği görülür. Oranı ise %21'dir.

Vefat eden ulemânın 273 talebesi de mağduriyetin giderilmesi noktasında iki şekilde defterlere kaydedilmiştir. “Vefatından” kaydedilenler ve “müncezen” olarak kaydedilenler. Müncezen olarak kaydedilen 74 kişinin oranı geriye kalan müstakilen, fetva eminliğinden ve tezkirecilik gibi yolların toplamından fazladır. Kadıaskerlerin tezkirecileri olarak 30 kişi mülâzım kaydedilmiştir. En az 11 kişi olmak üzere fetva eminliği yoluyla mülâzım verilmiştir. 195 kişi ise nevbete bırakılmak yoluyla mülâzım kaydedilmiştir.

Ulemânın ilmiye silkine nasıl hangi sıra veya aşamalarla girdiğini görmek için, ruznâmçe defterlerinde adı geçen I. Ahmed dönemi ulemâsının hâl tercemelerini Nevizâde Atayi’nin Şakayık Zeylinden tespit ederek yazılmıştır. Bu hal tercemelerinde devrin ulemâsı ve durumu ile ilgili bilgiler vardır. Mülâzemet sisteminde hoca ile talebe ilişkisini görmek açısından bir örnek bulunmaktadır. Damad Mehmed Efendi’nin hâl tercemesinin anlatıldığı bölümde dönemin şeyhülislamı Hocazâde Mehmed Efendi talebesi için “Ömrüm boyunca onu küçük bir enik olarak yetiştirip büyüttüm. Büyüyüp köpek olunca ayaklarımı ısırды” diye bahsetmektedir. Bu ifadelerden “sadru'l-ulemâi'l-'izâm reîsü'l-fudelâi'l-fihâm”ın üslup olarak makamına yakışmayacak bir dil kullanması eleştiriye açık bir konudur. Üstelik 1594/95 tarihinde Anadolu kadıaskerliğine getirilen Damad Mehmed Efendi’nin Hocazâde Mehmed Efendi’nin zorlamasıyla adetâ sürölüp Kahire kadılığına gönderilmesi ise işin başka boyutudur. Damad Mehmed Efendi şahsi bir meseleden ötürü vazifesinden uzaklaştırılmış olmalıdır. Ulemânın en tepesindeki şeyhülislâmın, devletin vazifeli kadıaskerini kendi istek veya çıkarları doğrultusunda makamından etmesi ve hatta sürmesi bize bozuk olan bir şeylerin kokusunu mu duyurmaktadır?

Defterlerde gerek dönemin siyasi durumu konusunda fikir veren bilgi kırıntılarından ve gerekse kronik, hüküm ve kanunnâmlerden elde edilen bilgiler, bize mülâzemet sisteminin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden bağımsız olmadığını göstermiştir. Örneklerden anlaşıldığı üzere dini ve dünyevi manada bilgi üretmesi dışında devletin bir bürokrati olarak yükselen ulemâ, siyasetten bağımsız olarak faaliyet göstermemiştir. Bunun yanında siyaset adamları da yeri geldiğinde ulemânın dâhil olduğu mülâzemet sistemine müdahale etmekteydiler. Artan medreseli sayısı ve bu kişilerin istihdamı meselesi devleti yeni arayış ve düzenlemelere itmiştir. Nevbete bırakılanların, pâyeye alan ulemânın sayısının fazla olması bunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

İstanbul Müftülüğü Şer‘iyye Sicilleri Arşivi, *Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçe Defteri 9*.

İstanbul Müftülüğü Şer‘iyye Sicilleri Arşivi, *Rumeli Kadiaskerliği Ruznâmçe Defteri 13*.

6 Numaralı Mühimme Defteri 1, (972 / 1564–1565), (1995). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976 / 1567–1569), (1998). Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Kaynak Eserler

ATÂÎ, Nev’îzâde, *Hadâiku’l-Hakâik Fî Tekmiletî’ş-Şakâik Nev’î’izâde Atâyî’nin Şakâ’ik Zeyli*, Cilt: 1, 2, Haz. Suat Donuk, (Edt. Derya Örs), 2017, Türkiye Yazama Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

KOÇİBEY *Risalesi*, (1998). Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara.

KURT, Yılmaz (2010). “I. Ahmed (1603-17) Dönemine Ait Bir Osmanlı Kânûnnâmesi”, *TTK Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 31/35, s. 1-48.

MUSTAFA Nuri Paşa, (1992). *Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Hazırlayan: Neşet Çağatay, Cilt: I-II, III-IV, TTK Basımevi Ankara.

NAÎMÂ Mustafa Efendi, (1967). *Naîmâ Tarihi* (çev. Zuhuri Danışman), Cilt: 1, 2, Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.

SELÂNİKÎ, Mustafa Efendi, (1999). *Tarih-i Selânikî (1003- 1008)*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, TTK Yayınları, Cilt: 2, Ankara.

MEHMET Süreyya, (1996). *Sicill-i Osmanî*, Hazırlayan: Nuri Akbayer, (çev. Seyit Ali Kahraman), Cilt: 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TEVKÎÎ Abdurrahman Paşa, “Osmanlı Kanunnâmeleri”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1/3, 497-544.

Araştırma Eserleri

ACUN, Fatma, (2002). “Celâli İsyanları (1591-1611)”, *Türkler*, Cilt: 9, Ankara, 695-710.

AKDAĞ, Mustafa, (1958). “Celâlî Fetreti: A. 1596 Sırasında Osmanlı Devleti’nin Umumî Durumu 1- İran ve Avusturya Harblerinin Uzamasından Doğan Hoşnutsuzluk”, *DTCF Dergisi*, , 16/1-2, s. 53-107.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyanları*,

AKGÜNDÜZ, Ahmed, (1994). “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, Cilt: 10, s. 365-371.

_____, (2009). İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, s. 13-48.

_____, (1990). *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri I*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Murat, (2007). “Osmanlı Padişahlarını Yetiştiren Hocalar: Muallim-i Sultânîler”, *İSTEM*, 5/9, Konya.

AKTEPE, Münir, (1995). “Esad Efendi Hocaîde”, *DİA*, Cilt: 11, s. 340-41.

ALAN, Ercan, (2015). *Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi*, (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi.

ALAN Ercan, ATÇIL Abdurrahman, (2018). *Erken Dönem Osmanlı İlmiye Teşkilatı Kaynakları XVI. Yüzyılda Ulema Defterleri*, Türkiye Bilim Akademisi Yayınları, Ankara.

ALTUNSU, Abdülkadir, (1972). *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

ARIK, Feda Şamil, (1997). “Osmanlılar’da Kadılık Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, Sayı: 8, s. 1-71.

ATAR, Fahreddin, (1995). “Fetva”, *DİA*, Cilt: 12, s. 486-496.

ATAY, Hüseyin, (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi: Medrese Programları-İcazetnâmeler-İslahat Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- AYDÜZ, Salim, (2004). “Osmanlı Astronomi Müesseseleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2/4, s. 411-453.
- BALKAN, Mustafa, (2009). “Softa”, *DİA*, Cilt: 37, s. 342-43.
- BALTACI, Câhid, (1991). Kâdiasker Rûznameçlerinin Tarihî ve Kültürel Ehemniyeti, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 1/4, s. 55- 100.
- _____, (1991). “Arpalık”, *DİA*, Cilt: 3, s. 392-393.
- _____, (1998). “Hünkâr İmamı”, *DİA*, Cilt: 18, s. 487-88.
- _____, (1994). “Osmanlılarda Mektep”, *DİA*, Cilt: 29, s. 6-7.
- _____, (2005). “XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 1*, İstanbul.
- BAYAT, Ali Haydar, (2001). “Osmanlı Devletinde Hekimbaşılık ve Hekimbaşılar”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (Derleyen: Hidayet Yavuz Nuhoglu), İstanbul, s. 239.
- BEYAZIT, Yasemin, (2014). *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, TTK Yayınları.
- _____, (2009) “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi, (XVI-XVIII. yüzyıllar)”, *Belleten*, LXXII/ 267, Ankara, s. 423-442.
- _____, (2018). *Kadiasker Atama Ruznâmeçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmeçesi*, TTK Yayınları, Ankara.
- _____, (2013). “Kadiasker Ruznameçeleri’nde Tipoloji Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan”, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- _____, (2009). “ Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıllar), *Belleten*, Cilt: CLXXIII/267, s. 423-442.
- _____, (2014). “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanunnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten*, Cilt: LXXVIII/283, s. 955-981.
- BUZPINAR, Şit Tufan, (2006). “Nakîbüleşrâf”, *DİA*, Cilt: 32, İstanbul, s. 322-324.
- CENGİZ, Cihan (2019). *XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri Ve Mülâzemet Sistemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, (2009). “Sultan Ahmed Camii ve Külliyesi”, *DİA*, Cilt: 37, s. 497-503.
- DEĞİRMENCİ, Tülin, (2012). *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- DEMİREL, Tacettin, (2019). *XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri Ve Mülâzemet Sistemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi (2011). “Temyiz”, *DİA*, Cilt: 40, s. 437.
- EMECEN, Ferudun, (2015). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____, (2011). *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- _____, (1999). “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, *İSAM Dergisi*, Sayı: 3, s. 83-90.
- _____, (2003). “Mehmed III”, *DİA*, Cilt: 28, s. 407-413.
- EREN, Fatma Betül, (2019). *Şeyhülislamların İstanbul’daki İmar Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- ERÇİN, Abdülkadir, (2015). Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer’i Mahkemeler, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları e- dergisi*, 2/1, s. 15-23.
- ERÜNSAL, İsmail, (1980). “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Kazasker Ruznamçeleri, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, IV/3, İstanbul.
- EVSEN, Esra, (2009). *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi.
- GEDİKLİ, Fethi, (2002). “Osmanlı Devleti’nde Kazâ” , *DİA*, Cilt: 25, Ankara, s. 117-119.
- GÖRGÜN, Tahsin, (2000). “İCÎ Adudüddin”, *DİA*, Cilt: 21, s. 410-414.
- GÜNDOĞDU, İsmail, (2009). “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Sayı: 2, s. 697-722.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, (2009). “Sivâsî Abdülmecid”, *DİA*, Cilt: 37, s. 286-287.

- HIZLI, Mefail, (2004). “Anadolu’daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 4, s. 371-409.
- _____, (2008). “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, s. 25-46.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1992). “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi’nin Osmanlı’ya Girişi (1660-1680)”, *Belleten*, Cilt: LVI, , Sayı: 127’den ayıbasım, TTK Basımevi, s. 727-780.
- _____, Büyük Cihad’dan Frenk Fodulluğuna, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, (2001) “Osmanlı Medrese Tarihçiliğinin İlk Safhası (1916-1965)”, *Belleten*, LXIV/240, s. 541-582.
- İNALCIK, Halil, (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), İstanbul.
- _____, (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)* (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- _____, (2009). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İLGÜREL, Mücteba, (1989). “Ahmed I”, *DİA*, Cilt: 2, s. 30-33.
- İPŞİRLİ, Mehmet , (1991). “Bâb-ı Meşihat”, *DİA*, Cilt: 4, s. 362-363.
- _____, (1992). “Bostanzâde Mehmed Efendi”, *DİA*, Cilt: 6, , s. 311.
- _____, (2000). “İlmiye”, *DİA*, Cilt: 22, s. 141-145.
- _____, (2003). “Medrese”, *DİA*, Cilt: 28, s. 327-333.
- _____, (2006). “ Mülâzemet”, *DİA*, Cilt: 31, s. 537-539.
- _____, (1983). “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzamet Kayıtları”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 10-11, s. 221-231.
- _____, (1997). “Osmanlı Devleti’nde Kadiaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, LXI/232, s. 597-699.

- _____, (2009). “Sun’ullah Efendi”, *DİA*, Cilt: 37, s. 530-532.
- _____, (2010). “Şeyhülislâm”, *DİA*, Cilt: 39, s. 91-96.
- _____, (2011). “Taşköprizâde Kemaleddin Efendi” *DİA*, Cilt: 40, s. 152-154.
- _____, (2013). “Zekeriyyâ Efendi, Bayramzâde”, *DİA*, Cilt: 44, İstanbul, s. 211-212.
- KALAYCI, Mehmet, (2016). “Bir Osmanlı Kelamcısı Ne Okur? Osmanlı İlim Geleneği Çerçevesinde Beyâzîzâde’nin Mecnûa Fi’l-Mesâ’ili’l- Müntehabe Adlı Eseri”, (edt. Osman Demir v.dğr) 1, *İsar Yayınları*, İstanbul, s. 53-145.
- KAVRUK, Hasan, (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- KAYA, Bayram Ali, (2013). “Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde”, *DİA*, Cilt: 43, s. 245-246.
- KAYA, Süleyman, (2017). “17. yüzyılın Büyük Şeyhülislamı Zekeriyyâzâde Yahya Efendi’nin İlmî Kişiliği ve Osmanlı Hukukuna Bazı Katkıları”, *Sahn-ı Semândan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası Alimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler*, XVII. Yüzyıl Sempozyum Tebliğleri, (Edt. Hidayet Aydar- Ali Fikri Yavuz), Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- KAZICI, Ziya, (1981). “Osmanlılarda Şeyhülislâmlık Müessesesi”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/2, İstanbul, s. 39-68.
- _____, (2006) *Osmanlı’da Yerel Yönetim (İhtisab Müessesesi)*, Bilge Yayıncılık, İstanbul.
- KELEŞ, Adem , (2011). *75/2 Numaralı Mühimme Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.172-331)*, Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 109.
- KIRMACI, Yunus, (2020). *Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve Mülâzemet Sistemi*, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- KOCA, Ferhat, (1995). “Fetvahâne”, *DİA*, Cilt: 12, s. 496-500.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. , (1997). “Hasan Paşa, Yemişçi”, *DİA*, Cilt: 16, s. 342-43.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, (2010). “Şeyhülharem”, *DİA*, Cilt: 39, s. 90-91.
- KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip, (1948) “Şeyhülislâm Yahyâ Efendi”, *Ülkü Mecmuası*, Cilt: II, İstanbul.

- KÜTÜKOĞLU, Bekir, (2008). “Sâfi Mustafa Efendi”, *DİA*, Cilt: 35, s. 471-472.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- MANTRAN, Robert, (1986). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul I* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan), V Yayınları, Ankara.
- MUMCU, Ahmed, (1994). “Divân-ı Hümayun”, *DİA*, Cilt: 9, s. 430- 432.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber, (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____, (2001). “Kadı”, *DİA*, Cilt: 24, İstanbul, s. 69-73.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizâmülmülk”, *DİA*, c. 33, 2007, s. 194-196.
- ÖZCAN, Abdülkadir, (1982). “Fatih’in Teşkilât Kânunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 33, s. 7-56.
- BOAGM, (2015). *OSMANLI Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. No:19, Hazırlayan: Sinan Çuluk-Yılmaz Karaca, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 1, 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail, (2012). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- SARI, Nil, “Hekimbaşı”, *DİA*, 1998, Cilt: 17, s. 161-164.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, (1975). “Şeyhülslâmlık Makamı”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Ankara, s. 197-218.
- TAŞ, Süleyman, (2020). “Taşköprizâde Kemâleddin Efendi ve ‘Udde Kitabı”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1, s. 371-409.
- TAŞKIN, Ümit, (2008). “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3, s. 343-366.
- TURAN, Şerafettin, (1998). “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA*, Cilt: 18, s. 196-198.

- UNAN, Fahri, (1998). “Osmanlı İlmiye Tarîkinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, *Belleten*, 62/233, s. 41-64.
- _____, (2005). “Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, *DÎVÂN İlmi Araştırmalar*, Sayı: 18, s. 79-114.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara.
- , _____, (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, Mehmet Ali, (2010). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- _____, (2011). *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- YAKUBOĞLU, Kenan, (1996). *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Said, (1980). “XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlmi Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 273-283.
- YILMAZ, Hasan Kamil, (1991). “Aziz Mahmud Hüdâyî”, *DİA*, Cilt: 4, s. 338-340.
- YILMAZ, Yasemin, (2019). *Taşköprüzâde'nin Ahlâk-ı Adûdiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi.
- YILMAZ, Yasin, (2011). “Süleymaniye Medreseleri”, *Yahya Akyüz'e Armağan TETA Eğitim Kültür Yazıları*, (edt: Prof. Dr. Cemil Öztürk v.dğr.), Pegem Akademi, Ankara, s. 1371-1391.